ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ

ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ॥

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ

"ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਵਾਦ" ਸਮੇਤ

ਸੰਪਾਦਕ

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ 300 ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ

ਸੰਪਾਦਕ:

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ

ਅਗਸਤ, ੨੦੧੩ ੩੦੦੦

ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ :

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਤਤਕਰਾ

ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ

'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ' ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਵਖਿਆਨਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ, 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੱਕ ਜਦੋਂ-ਜਦੋਂ ਭੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ 'ਕਪੂਰ' ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ ਚਿਤਾਰਨ ਯੋਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਈ ਘਾਲਣਾ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰ ਦੀ ਸਕੱਤਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਜਿੰਨੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕੀ ਖੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਈ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਪਰਲੇ ਬਨੇਰਿਆਂ ਤੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਹੋ ਹਾਲ ਕੌਮੀ ਉਸਰਈਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ, ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਉਚੇਚੀ ਰਕਮ ਫੰਡ ਲਈ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਲਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਫਾਈਲ ਅਸੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਵਿਉਂਤ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦਾ ਖਾਕਾ ਭੀ ਸੀ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਬਿਲਡਿੰਗ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਭੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ ਸੀ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਇਸ ਪਾਸੇਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਮਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਦਿਆ ਕੇਂਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਉਂਤਦੀ ਅਤੇ ਚਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਯੌਰਪ ਦੇ ਕੁਝ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਛਾਪੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਤ ਮਤ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਖੁਲਾਸਾ ਹੈ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ 'ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ', ਕੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ?

ਪਾਖਾਨ ਗਢਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਕੀਨ੍ਹੀ ਦੇ ਕੈ ਛਾਤੀ ਪਾਉ ॥
ਜੇ ਏਹ ਮੂਰਤਿ ਸਾਚੀ ਹੈ ਤਉ ਗੜ੍ਹਣਹਾਰੇ ਖਾਉ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੯)

ਜੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਪਾਵਨ ਅਤੇ ਸਤ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਲਿਖਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਰਥੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਭੀ ਨਵਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਅਲਪਗਤਾ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦਿਆਂ, ਜਿਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਸਮਝ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ

ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਖਦਾਈ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪਣੀਆਂ ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਜੁੜੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸਰਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਲਿਖਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ'' ਖਾਸ ਹੈ। ਕੁਝ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।

'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ:

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਮਨੋਰੰਜਕ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਹਾਲਾਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮੁਕੰਮਲ ਲਿਖ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ? ਬੜੇ ਅਹਿਮ ਵਾਕਿਆਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਾਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਕਈ ਸੰਖਿਆਦਾਇਕ ਨੁਕਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ।

ਦੂਜਾ ਮਹਾਨ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਲ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਹਸ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ 'ਮਹਾਨ ਸੰਬਾਦੀ' ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਨਿੱਤ ਦੇ ਬਹਿਸ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਲਮਾਂ, ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਾਂ, ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਏਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ। ਵਾਧੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਉਠਾਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅਤੇ ਚੇਲਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਦੀਵੀ ਚੈਲਿੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹੇ ਉਹ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਉਨੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਜੁਆਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ

ਆਪ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਸਲੇ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਂਤੜੇ ਖੇਲਣ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਤਕੀ ਉਖੇੜਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਉਠਾਏ ਸਨ, ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸਹੀ ਪੱਖ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ? ਇਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਸਬੰਧੀ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਤਣ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੀ। ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਧਰਮ ਆਗੂਆਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਾੜ ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਦੇ ਪੱਥਰ ਵਰ੍ਹਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਪੂੰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਨਿਪੁੰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ? ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਗ੍ਰੰਥ, 'ਦੰਭ ਵਿਦਾਰਨ' ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਭੇਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਬਾਦ ਛਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਲਪਿਤ ਹੈ। "ਕਿਥੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਕਿਥੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ?" ਇਸ ਸੱਜਣ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਗੱਪ ਹੀ ਹੈ।

ਉੱਤਰ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਚੇਲਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗਰੀਬ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਲਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ 'ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ ਸੰਬਾਦ' ਅਤੇ 'ਦੰਭ ਵਿਦਾਰਨ'

ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹਰ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਠਕ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਣ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਝੂਠੀ ਤੇ ਘੋਰ ਨਿੰਦਾ ਕਈ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸੈਕੂਲਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ? ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਹਵਾਲੇ ਨਿਰਾਧਾਰ, ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਘੜ-ਘੜ ਕੇ, ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸੱਤ' ਆਖ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਥਨ ਵਾਕਿਆਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਚ ਹੈ, ਨਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਤੁਕਾਂ ਜੋ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਧਾ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਧਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਮਜੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸਫਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਘਟਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸੇ 'ਦਿਗ-ਵਿਜੈ' ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਢੰਗ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦਬਵੀਂ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਜੀਵਨ ਲੇਖਕ' ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਤੀਜਾ ਸੰਬਾਦ', ਜੋ 'ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ', ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨਿਰੁੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਤ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣੇ, ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ, ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਐਵੇਂ ਟਾਲਾ-ਮਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੋਰ ਵਾਕ ਵੀ ਕਹੇ।

ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਗੱਲ ਟਾਲਣੀ ਚਾਹੀ, ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਲੱਥੇ ਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਗੱਲ ਤਾੜ ਲਈ ਕਿ ਸਾਧੂ ਜੀ ਏਸ ਬਹਾਨੇ ਅਸਲ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪੈਂਤੜਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਸਾਧੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫੇਰ ਗੱਲ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਚਰਚਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਈਏ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਅਸਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

"ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਤ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਸੀ ਅਰ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੱਤਯਾ ਨੰਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਸੱਦਦੇ ਹਨ, ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ, ਬੋਲੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕੇਵਲ ਟਾਲਾ ਮਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਝਗੜ ਪਏ, ਅਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕਯਾ ਖਬਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕਿਆ ਆਖਯਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਆਪ ਦਾ ਉੱਤਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕਯਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਕਿਆ ਉੱਤਰ ਦੀਆ ਹੈ।

"ਜਦ ਇਹ ਝਗੜਾ ਹੋਰ ਵੀ ਛਿੜ ਪਿਆ ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਝਗੜੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪ ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਆਪ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਆਖੋ, ਜਿਸ ਪਰ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਆਖਣਾ ਸੀ ਸੋ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਅਰ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

"ਇਤਨੇ ਝਗੜੇ ਪਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਤਾਲੀਆਂ ਵੱਜ ਪਈਆਂ ਅਰ ਸਭ ਬੋਲ ਉਠੇ ਕਿ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਪਰ ਸੰਧਯਾ ਪੈ ਗਈ

ਅਰ ਸਭ ਖਲਕਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਪੂਰਬਕ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ਗਏ।"

ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਦਲਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲੇਖਕਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ੰਕਾ ਗ੍ਰਸਤ ਸੱਜਣ ਆਰਯਾ ਸਮਾਜ, ਨਯਾ ਬਾਂਸ, ਦਿੱਲੀ ੬ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਗ੍ਰੰਥ "ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ" ਪੰਡਤ ਲੇਖ ਰਾਮ ਦਵਾਰਾ ਲਿਖਤ, ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਸਫਾ ੩੪੭ ਤੇ ੩੪੯ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਏਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

> "ਏਕ ਦਿਨ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਸੇ ਵੇਦਾਂਤ ਮਤ ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰ ਰਹੇ ਥੇ ਔਰ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਭੀ ਉਸ ਸਮਯ ਵਹਾਂ ਉਪਸਥਿਤ ਥੇ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਜੀ ਬੋਲ ਉਠੇ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਔਰ ਵੋਹ ਹਾਰ ਗਏ ਹੈਂ। ਇਸ ਪਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਸੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਭਲਾ ਆਪ ਬਤਾਈਏ ਕਿ ਹਮ ਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ?
>
> ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਤਾ ਸਕੇ।
>
> ਤਬ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਕਿਆ ਹਮ ਨੇ ਯਹੀ ਕਹਾ ਥਾ?
>
> ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾ, "ਨਹੀਂ, ਆਪ ਨੇ ਯਹ ਨਹੀਂ ਕਹਾ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਨਾ।"
>
> ਫਿਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਸੇ ਪੂਛਾ, ਭਲਾ ਬਤਾਈਏ ਤੋ ਸਹੀ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ ਥਾ?
>
> ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ ਕੁਛ ਬਤਾਯਾ।
>
> ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਯਹ ਮੈਨੇ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਥਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਸਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਸੇ ਕਹਾ ਕਿ ਆਪ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਦੇਤੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਰੋਧਤ ਹੋ ਗਏ (ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਵਕਤਵਯ ਕੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀ)।
>
> *(ਜੀਵਨ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੭)*

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਬਾਦ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਛਿੱਥੇ ਪੈ ਕੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਉਲਝਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਲਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਰ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਪਰ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਆਪ ਹਾਰ ਗਏ ਹੋ। ਇਸੇ ਜਿੱਤ-ਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ 'ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ ਸੰਬਾਦ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਸਬੂਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹਿਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤ ਸਮੂਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਸ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮੀ-ਜਨ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਤ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਬਖਸ਼ਣਗੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਹਾਲਾਂ ਛਾਪੇ ਦਾ ਜਾਮਾ ਵੀ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ 'ਗਿਆਨੀ')
੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੯੮

ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦਾ ਮੋਢੀ
ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ
(ਇਕ ਜੀਵਨ-ਝਾਤ)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਸਨ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਅਧਿਆਪਕ) ਸਨ। ਕਵਿ-ਰਾਜ ਸਨ। ਸਰਬਾਂਗੀ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਣ-ਕਲਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਸਨ । ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥੀ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੇ ਜੇਤੂ ਪਹਿਲਵਾਨੜੇ ਸਨ। ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਮੰਤਕ ਦੀ ਸਫੂਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੂਪ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਸਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਖੂਬੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗੁਣਵੰਤ ਹਸਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹ ਇਕ ਐਸੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸਨ, ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਇਕ (ਸਿੰਘ ਸਭਾ) ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਸ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੇਧਾਂ, ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸੋਚਾਂ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਜਗਾਈ।

ਅਨੇਕਾਂ ਅਣ-ਪਛਾਤੀਆਂ ਝੀਤਾਂ ਤੇ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਭਾਰੀਆਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਉੱਜਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੰਮ ਰਹੇ ਅਨਮਤੀ ਘੱਟੇ ਦੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਝੰਬੀਆਂ। ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਜਿਲਬ ਖਰੋਚ-ਖਰੋਚ ਕੇ ਕਲਮ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਚੱਟ-ਚੱਟ ਕੇ ਲਾਹੀ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਤੋਂ ਜੰਗਾਲ ਲਾਹ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਸਾਣ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਜਿਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁੜ ਲਿਸ਼ਕਾਇਆ। ਅਮਰ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਚੂਸ ਰਹੀਆਂ ਦੰਭੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਤੰਦੂਏ ਜਿਹੀਆਂ ਪਕੜਾਂ ਨੂੰ ਧੂਹ ਧੂਹ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਗਲੋਂ ਲਾਹਿਆ। ਬੀਤੇ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਜਥੇਬੰਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਸੰਗਠਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸਿੰਘ

ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਉਸਰੱਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਕੰਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਰਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਹਾਲਤ ਭਰੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਗੁੱਝੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦਾ ਕਾਲਾ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਫਿਰ ਮੰਡਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਸਰੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਕਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ। ਸ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸੇਵਾ, ਤੀਖਣ ਯੋਗਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੇਣਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੀ ਏਨੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਹਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਔਗੁਣ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਔਗੁਣ। ਔਗੁਣ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟ ਸਵਰਨ ਜਾਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਛੂਤ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਉਹ ਕਦਰ ਨਾ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੇ ਵਰਣ ਦੇ ਵੰਡ ਗ੍ਰਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੀਣ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੀ ਪਛਾੜੀ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ, ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਿਰਲਾ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ। ਮੋਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਅਗਵਾਈ ਦੇਵੇ। ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਰੂਹ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਭਰੇ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਜਾਂ ਅੰਗ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕਾਰਨਾਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੱਤਰਕਾਰੀ, ਮਾਸਕ ਪੱਤਰਾਂ ਤੇ ਪੈਂਫਲਿਟਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਤਾਜ਼ੇ-ਤਾਜ਼ੇ ਦਰਸਾਏ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ ਇਹ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਉਹ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਗਜ਼ਟ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੇ ਰਸਾਲਾ 'ਸੁਧਾਰਕ' ਕੱਢਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ 1880 ਵਿਚ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਖ਼ਾਲਸਾ', ਸਿੰਘ

ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਉਰਦੂ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕਤਾਬਤ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਛਾਪੇ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪਰਚਿਆਂ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਸੰਗਰੂਰ) ਸਨ। ਉਹ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਤੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਉਥੋਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕਰ ਲਈ, ਇਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੀ ਕੱਢਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਤੇ 'ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟ' ਛਪਦਾ ਸੀ। 'ਖ਼ਾਲਸਾ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਿੰਟ ਲਾਈਨ ਤੇ ਐਡੀਟਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਡੀ.ਐਸ. ਗਿਆਨੀ ਨਾਮ ਛਪਣ ਲੱਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛਹਿਬਰ ਲਗਾ ਛੱਡੀ। ਜਿੰਨੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਨੀਤੀ ਬਚਨ ਤੇ ਵਾਰਤਾਵਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੇ ਵਾਰਤਾਵਾਂ, ਚਲਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਗਿਆਨ ਭਰੇ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ, ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਟਾਖਸ਼, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਝਰੋਖੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਏਨੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭੂਸ਼ਤ 'ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਜਿਸ ਦੀ ਓਦੋਂ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤਬਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦਮ ਛਾ ਗਿਆ। ਪਰਚੇ ਦਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ, ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ।

ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ੭੦੦ ਰੁਪਿਆ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ 'ਖ਼ਾਲਸਾ' ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਪੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਚਲਦੇ ਮਸਲਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਭਰਮਨਾਸ਼ਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣੇ, ਬੀਰਤਾ ਭਰੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਆੜਾ, ਗੁੱਗਾ ਗਪੋੜਾ, ਪੀਮਾ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਨਕਲੀ

ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਸਟਾਈਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਗ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਜੀਦਾ ਹਨ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਦਵੱਈਆ ਛੰਦ ਤਾਂ ਇੰਝ ਵਰਤਦੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰਤਕ ਬੋਲ ਜਾਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪੋਹ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਈ ਟੱਪੇ ਅਜਿਹੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੜ੍ਹਤ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਤੱਕ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਲ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਕਰਾਰੀਆਂ ਚੋਟਾਂ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਕੁਝ ਅੰਨ ਦੇ ਕੁਝ ਧਨ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਾੜਾਂ ਵਾਲੀ ਰੰਨ ਦੇ।
ਢੋਲ ਢਮੱਕਾ ਸਰਵਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੜਵਸ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ।

ਇਹ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੇ ਨੇ, ਇਕ ਖੁਰਾਂਟ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ''ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਖੁਆਜਾ ਪੀਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ''। ਫਕੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਮਾਈ ਸਾਡੀ ਬਗਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਜੇਬ ਉਸ ਪੀਰ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਖ਼ੈਰ ਖੁਆਜਾ ਪੀਰ ਦੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।''

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤਪਾਤ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 'ਨਕਲੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਬੋਧ' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਰਲ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦਾ ਪਾਜ ਇੰਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੈ :

ਕੌਣ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਭਾਈ? ਜੀ ਮੈਂ ਅਰੋੜਾ ਇਹ ਹੈ ਨਾਈ।
ਤੇਰੀ ਸਿੰਘਾ ਕੀ ਹੈ ਜਾਤ! ਨਾਮੀ ਵੰਸੀ ਮੈਂ ਹਾਂ ਭਰਾਤ।
ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ। ਮੈਂ ਜੀ ਮਹਿਰਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ ਦਰਸਾਇਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਵਾਕ ਪਾਏ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਿਥਾਵਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਰੂਪ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਰੀ ਪਿੰਡ ਝੱਲੀਆਂ ਰੋਪੜ ਤਹਿਸੀਲ ਸੀ।

ਸੰਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੰਦਪੁਰ ਕਲੌੜ ਦੇ ਵਾਸੀ ਬਣੇ, ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੫੦ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤ ਰਾਮ, ਕੁਝ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਮ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿਤਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ, ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਜਾਲ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕੇ ਸਮਝ ਕੇ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਅਥੈ ਸੀ, ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਿਉੜ (ਨਜ਼ਦੀਕ ਖਰੜ) ਦੇ ਅਥੈ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਬਾਣਾ ਧਾਰ ਕੇ ਡੇਰਾ ਬਣਾ ਬੈਠਾ।

ਦੂਜਾ ਮੱਤ ਹੈ, ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਧੂ ਚੰਬਾ ਦਾਸ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡੇਰੇ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਖਰੜ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਬਲੌਲਪੁਰ, ਮੁੰਧੋ ਚਨਾਲੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ ਤਿਉੜ ਆ ਕੇ ਟਿਕੇ। ਚੰਬਾ ਦਾਸ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਕੌਲ ਦਾਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਕੌਲ ਦਾਸ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪੁੱਜਿਆ, ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਤਿਉੜ ਆ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਚੱਕਰਵਰਤੀ) ਵੀ ਆ ਟਿਕੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨੀ ਆਰੰਭੀ।

੧੮੭੨ ਵਿਚ, ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਧੂ ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਣ ਕੇ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਬਾਹਰਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬਿਸ਼ਨਦੇਈ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਕੌਲ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਆਪ ਨਗਰ ਪਿੰਡ ਚੱਠੇ (ਲਾਹੌਰ) ਚਲੇ ਗਏ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਰੰਭਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਹਨ :

"ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਔਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਰਕੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਦੇ ਨਗਰ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਬੰਧ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਇਹ ਲੇਖ ਜੋ ਮੇਰੇ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟ ਜਾਣ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ

ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਕਿੰਤੂ ਵੈਸੀ ਪ੍ਰੀਤ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਤੇ ਰਜਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

ਜਬ ਸਾਧ ਸਰਾਹੇ ਸੋ ਸਤੀ ਜਤੀ ਜੋ ਤ੍ਰਿਯਾ ਜਾਣ।
ਰਜਬ ਸਾਚੇ ਸੂਰ ਕਾ ਵੈਰੀ ਕਰੇ ਬਖਾਨ।

''ਸਤ ਵਾਲਾ ਉਹ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇਣ; ਜਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕਰਨ; ਬਹਾਦਰ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖਾਲਿਫ ਦੇਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਕਪੁਣੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤੇ ਅਸ਼ਟਧਯਾਈ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤੱਦ ਮੈਂ ਸੰਤ ਹੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

''ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੱਠ-ਨੌ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਔਰ ਜਿਸ ਨਗਰ ਜਾਂਦਾ ਓਥੇ ਹੀ ਮੜ੍ਹੀ, ਮਸਾਣੀ, ਭੈਰੋ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਪੂਜਣੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਗੁਣੀ ਪੰਡਿਤ ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਦੇਖਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਢੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨੋ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।'' ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਓਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਬਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇੰਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

''ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਦ ਮੈਂ ਜਗ੍ਹਾ-ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਦ ਮੈਂ ਸੰਤ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ, ਜੋ ਵੱਡੇ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਔਰ ਸਭ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਸਨ, ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਔਰ ਉਹ ਸੰਤ ਜੀ ਰਾਇ ਬਹਾਦਰ ਰਾਇ ਹੇਤੂ ਰਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸੀ.ਆਈ.ਈ, ਸਾਬਕ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਏਜੰਟ ਬਲੋਚਸਤਾਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਟਾ ਹਨ ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਾਂ, ਕਿੰਤੂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਯਾ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੋਹਿੰਦਾ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸ-ਭਰਮ ਹੋਏ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਪੋਹਿੰਦੇ, ਅਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਾਧ ਅਤੇ ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਣੀ ਆਦਿ

ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।''

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੱਗਰੀ ਜਿੰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। 'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਇਕ 'ਨਿੰਦਿਆ ਪੱਤਰ' ਧਾਰਮਿਕ ਚੇਹਰੇ ਜਮੀਮਾਂ ਸ਼ੁਧੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਹੇਠ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਿੰਦਿਆ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਮਈਆ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਬਣੇ ਸਨ, ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ, ਸ਼ੁਧੀ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਡਾ. ਜੈ ਸਿੰਘ, ਘਨਯਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਪਮਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਧੀ ਸਭਾ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਸੀ। ਮੱਤ-ਭੇਦ ਮੋਨਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਨ 'ਤੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸ਼ੁਧੀ ਸਭਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਕਥਿਤ ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਧੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੁਧੀ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੇਸਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ, ਸ਼ੁੱਧੀ ਸਭਾ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਜੁਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁਧੀ ਸਭਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੰਦਿਆ ਪੱਤਰ ਕਢਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਸੰਬਾਦ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਈ ਖ਼ੂਬ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਨਿੰਦਿਆ ਪੱਤਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ''ਚੱਠੇ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਹਰਦਿੱਤ ਰਾਮ ਜੋ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ੧੭-੧੯ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਚੱਠੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦਾ ਮਤ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਂਦਾ

ਰਿਹਾ, ਮੱਥੇ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਫਿਰਿਆ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਬਹਿਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਲਿਆਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਕ ਬਣਾਇਆ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਟਹਿਲ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

''ਚੱਠੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਿਰਦ ਨਿਵਾਹ ਵਿਚ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜੋ ਕੋਈ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਘਟਾ ਲੈਣ ਲਈ ਏਨੇ ਤਕੜੇ ਹਨ, ਉਸੀ ਮੱਤ ਵੱਲ ਘੇਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਫਕੀਰੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਭਰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਏ, ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਰਯਾਰੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀਦਾਰ ਬਣੇ। ਫਕੀਰੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ।''

''ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭੀ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਸੱਤ ਬਰਸ ਲੈਕਚਰ ਵਿਖਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਨਨੀਯ ਪੁਰਸ਼ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਸੰਨ ੧੯੮੮ ਦੇ ਲਗਭਗ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਚ ਆਏ।'' ਧਰਮੀ ਚਿਹਰੇ ਨਾਮੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ 'ਕ੍ਰਿਪਾ-ਕਟਾਖਸ਼' ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਹਾਲਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਹਨ :

''ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਏ ਮਤ ਫਕੀਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤੱਕ ਅਭੈ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਲਾਂਭੇ-ਚਾਂਭੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਜਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਰੂ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਕੇਸ ਹਨ, ਸਮੁੰਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੇਲੇ ਰਹੇ ਹਨ।''

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਸਰੀਰ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਸੁਪਤਨੀ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ) ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਪੰਥਕ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਬਿਰਤਾਂਤ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਢਕਾਨਸੂ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਸਨ। ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਢਕਾਨਸੂ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਰਾਜਪੁਰੇ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਓਥੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਦੋ ਕੁ ਵਾਰੀ ਰਾਜਪੁਰੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪੁੱਜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਸਨ, ਸੇਵਕ ਵੀ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਕੋਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬਝਵਾਂ ਕੋਈ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਹਾਲਾਤ ਸੰਬੰਧਤ ਏਧਰੋਂ-ਉਧਰੋਂ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਿੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਵੀ ਕੀ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਘਟਾਂ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੰਡਲਾ ਉਠਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸੋਝੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ੁਧੀ ਪੱਤਰ ਜ਼ਮੀਮਾ ਵਾਲਿਆਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਕਲਮੀ ਚਿਹਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕਰਕੇ, ਕੁਝ ਹਾਲ ਆਪ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ, ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ, 'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਵਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ੧੯੭੩ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣੀ। ਏਸੇ ਵਰ੍ਹੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅੱਧੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪ ਕੇ ਸਸਤੇ ਭਾਉ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੁੜ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ, 'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਵਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਛਾਪੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੱਜਣ ਨੇ ਖੰਨਾ· (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਤੋਂ, ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਇਹ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਬ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸ਼ੰਕਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਥੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਕਿਥੇ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਦਯਾ ਨੰਦ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਵੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੱਜਣ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਰੀਆ

ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ, ਪੰਡਿਤ ਲੇਖ ਰਾਮ ਲਿਖਤ, 'ਜੀਵਨ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ' ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਹਵਾਲਾ ਲੱਭ ਕੇ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਰੁਤਰ ਭੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਕ ਸੰਬੰਧਤ ਟੂਕ ਹੈ:

''ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਤ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਸੀ, ਔਰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਤਯਾ ਨੰਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਬੋਲੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕੇਵਲ ਟਾਲਾ ਮਾਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਝਗੜ ਪਏ, ਔਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਯਾ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕਯਾ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ਜਿਸ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿੰਤੂ ਆਪ ਦਾ ਉੱਤਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕਯਾ ਕਹਾ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਕਯਾ ਉੱਤਰ ਦੀਆ ਹੈ।

''ਜਦ ਇਹ ਝਗੜਾ ਹੋਰ ਵੀ ਛਿੜ ਪਿਆ ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਝਗੜੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅਰ ਆਪ ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਆਪ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਆਖੋ ਜਿਸ ਪਰ ਐਸਾ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਆਖਣਾ ਸੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਅਰ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵੇਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

''ਇਤਨੇ ਕਹਿਣੇ ਪਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਲੀਆਂ ਵੱਜ ਪਈਆਂ ਅਰ ਸਭ ਬੋਲ ਉਠੇ ਕਿ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਪਰ ਸੰਧਯਾ ਪੈ ਗਈ ਅਰ ਸਭ ਖਲਕਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਪੂਰਬਕ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ਆ ਗਏ।'' (ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ, ਸਫ਼ਾ ੧੯)

ਇਸੇ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਕੁਝ ਬਦਲਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਪੰਡਤ ਲੇਖ ਰਾਮ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਨਕਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

''ਏਕ ਦਿਨ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਔਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਵੇਦਾਂਤ ਮਤ ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰ ਰਹੇ ਥੇ ਔਰ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਹਾਂ ਉਪਸਥਿਤ ਥੇ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਜੀ ਬੋਲ ਉਠੇ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਵੋਹ ਹਾਰ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪਰ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜੀ

ਸੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਬਤਾਓ ਮੈਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ ਹੈ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਤਾ ਸਕੇ।

"ਤਬ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਕਿਆ ਹਮ ਨੇ ਯਹੀ ਕਹਾ ਥਾ ? ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਆਪ ਨੇ ਯਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾ।' ਫਿਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਸੇ ਪੂਛਾ ਕਿ ਭਲਾ ਬਤਾਈਏ ਤੋ ਸਹੀ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਆ ਕਹਾ ਥਾ ?

"ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਕੁਛ ਬਤਾਯਾ।

"ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ ਯਹ ਮੈਨੇ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਥਾ। ਉਸ ਸਮਯ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਸੇ ਕਹਾ ਕਿ ਆਪ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਦੇਤੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਕਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਏ। (ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤੱਵਯ ਕੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀ)

(387, ਜੀਵਨ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ, ਲੇਖਕ ਲੇਖ ਰਾਮ)

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਜੀ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੰਸਥਾਪਕ ਬਣੇ, ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਦੋਂ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਿਟ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ, ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਕ ਉਸ ਝਾੜ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਸਮੇਂ, ਦਯਾਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਈ :

"ਮੈਂ ਸਮਝਤਾ ਹੂੰ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਅਵਸਰ ਥਾਂ ਜਬ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜੀ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਵੈਸ਼ ਅਗਨੀ ਭੜਕ ਉਠੀ। ਯਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਬਾਰ (ਏਕ ਬਾਰ ਸਾਮਦੇਵ ਮੇਂ ਕਹਾਨਿਓਂ ਕਾ ਦਾਵਾ ਕਰਕੇ ਨਾ ਨਿਕਾਲ ਸਕਨੇ ਪਰ, ਔਰ ਦੂਸਰੀ ਬਾਰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾ ਸਮਝ ਕਰ ਸ੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕੇ ਤਾਹਨਾ ਦੇਨੇ ਪਰ ਝਾੜ ਖਾਨੇ ਕੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕਾ ਵਿਰੋਧ ਉਠਾ।'

(ਕਲਿਆਣ ਮਾਰਗ ਕਾ ਪਥਕ, ਸਫਾ 132)

ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਦਾ ਇਹ ਉਹੋ ਤਾਹਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਵਿਚ ਨਿਰੁਤਰ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ, ਆਪ ਹਾਰ ਗਏ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ (ਕਲਿਆਣ ਮਾਰਗ ਕਾ ਪਥਕ, ਸਫਾ ੭੯) ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ (ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ) ਲਾਹੌਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਇਸ ਸਮੇਂ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਠਹਿਰੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸਰਵ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਭਾ ਦਾ ਦਫਤਰ ਸੀ, ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ :

''ਯਹਾਂ ਮੈਨੇ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ ਪਰ ਲਿਆ, ਪਾਸ ਹੀ ਏਕ ਚੌਬਾਰੇ ਮੇਂ 'ਸਰਵ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਭਾ' ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੁਈ ਥੀ, ਵਹਾਂ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਔਰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇ ਭੇਂਟ ਹੁਈ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰੀ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਮਾਨਨੀਯ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਥੇ।'

(ਕਲਿਆਣ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਥਕ)

ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੁੱਧੀ ਪੱਤਰ ਜ਼ਮੀਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ, ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਆ ਕੇ ਲਾਹੌਰ 'ਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਕਾਰਨ ਮਾਨਨੀਆ ਪਦਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਭਾਏਮਾਨ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਆਣ ਜਾਣ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਦੇ ਅਤੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ। ਲਾਲਾ ਰੇਡੂ ਰਾਮ ਹਕੀਮ ਜੀ, ਮੀਆਂ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਬਹੁਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਟਿਕਦੇ, ਕਦੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ) ਨਿਰਮਲੇ, ਮੰਡਲੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਡਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੜਾਅ ਉਤੋਂ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੰਘ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਥਾਪਕ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਵਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵੇਦਾਂਤੀ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਨਾਸਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਅਤੇ

ਖੁਲ ਖੁਲਾਸੇ ਜਿਹੇ ਮੱਤ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਿਆ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਿਗੜੀਆਂ ਤਿਗੜੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਕਹਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗੱਦੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

"ਪਿੰਡ ਰਟੌਲ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਕ ਜੱਟ ਸਿੱਖ, ਮਾਤਾ ਦੇਸੋ ਤੇ ਪਿਤਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੬੬ ਸੰਮਤ, ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ। ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੋਹੂ ਵਿੰਡੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਨਾਮੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਕੇ, ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਦਾਸ ਬਣ ਗਿਆ। ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਧਨੌਲੇ ਦੇ ਸੰਤ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਕਾਵਿ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਕ ਖਾਕੀ ਸ਼ਾਹ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਿਆ। ਸਾਧੂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਨਿਆਏ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ, ਵੇਦਾਂਤੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਸਮੋਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਦੁਆਰਕਾ ਪੁੱਜਿਆ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਇਕ ਰੰਡੀ (ਗਨਕਾ) ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਉੱਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਧਨ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਵਾਹਵਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਚਲਾਈ।

ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੀਰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ 'ਪੀਰੋ' ਨਾਮੀ ਰੰਡੀ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਪਰ ਡੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਪੀਰੋ ਉੱਤੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਰਨੈਲ, ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼, ਜੋ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਅਧਿਕਾਰ ਜਤਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਖਿਝ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੀਰੋ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭਿਜਵਾ ਕੇ ਮੰਗਾ ਲਈ। ਜਰਨੈਲ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਮੀਰਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਕੋਲ ਫਿਰ ਆ ਫੜੀ। ਝਗੜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਪੁੱਜਿਆ। ਫੈਸਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਪੀਰੋ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਥੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਵਸਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਿਹਾ ਡੇਰਾ ਬਣਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਚਲਾਈ। ਪੀਰੋ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਰਚਦੇ ਰਹੇ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਜਾਂਦੇ

ਹੋਏ, ਇਸ ਪਾਸ ਧਨ ਮਾਲ ਰੱਖ ਗਏ। ਕੁਝ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਏ। ਧਨ ਮਾਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਡੇਰਾ ਹੋਰ ਮਾਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜਣ ਲੱਗੇ।

ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਕਾ ਘਰ ਜਬ ਟੂਟਿਓ ਸਿਖ ਤਿਸ ਢਿਗ ਬਹੁ ਆਏ।
ਪਰਚਾ ਗਿਆਨ ਮਹਾਨ ਸੀਖ ਕੇ ਚਲੇ ਤਿਸੇ ਸਦਾਏ।
ਹੋ ਕੇ ਅਧਕ ਖੁਸ਼ਕ ਬੇਦਾਂਤੀ ਨਾਸਤਕ ਬਨੇ ਬਿਸਾਲੇ।
ਧਰਮਦ ਨਾਮ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਕੇ ਲੋਕਨ ਚਲੇ ਕੁਚਾਲੇ।

ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਦੇ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਘੁਮਾਰਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਣਾਇਆ :

ਯਦੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸ ਕੇ ਚੇਲੇ ਕਾਇਮ ਥੇ ਸਭ ਭਾਂਤੇ।
ਪਰ ਉਨ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਘੁਮਾਰ ਕਾ ਸੁਤ ਲੈ ਕਰ ਬਖਿਆਤੇ।
ਹਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਧਰ ਨਾਮ ਤਾਹਿ ਕਾ ਜੱਟਾਂ ਕੇ ਘਰ ਬਿਆਹਯ।
ਉਸੀ ਕੋ ਨਿਜ ਗਾਦੀ ਦੀਨੀ ਮਹੰਤ ਉਹ ਆਹਿਓ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਦਿੱਤ ਰਾਮ) ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ 'ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਚਣੇ ਚੇਲੇ ਜਾਣ ਛੜੱਪ' ਕੁਝ ਚੇਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਓਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਏ ਸੀ। ਮਨਸੂਰ ਪੁਰੇ ਦੇ ਮੱਛੀ ਸ਼ਾਹ, ਰਮੇਸ਼ਰ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮਾਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੋਂ ਖਿਝ ਕੇ, ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣੀ ਪਈ। ਕੁਝ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਵੇਦਾਂਤੀ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਡਾਲਾ, ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਸਾਧੂ ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਉੱਤੇ ਪਏ। ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਇਸਤਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਨੇ ਅਬਲਾ ਨਿੰਦ 'ਇਸਤਰੀਆਂ' ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀ ਬੜੀ ਵਚਿਤ੍ਰ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੀ ਰਿਹਾ

ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਰਾਜ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਧਰਮ ਦਾ ਤੇਜ ਘਟਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਅਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਕੁਝ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੀ (ਪੰਥ ਦੀ) ਹਸਤੀ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਬ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਮਜਬੂਰੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੀ ਗੁਰਮਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਉੱਤੋਂ ਵੀ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਕਈ ਮੱਤ ਅਜਿਹੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜੋ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੈ ਸਨ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ। ਹੀਰਾ ਨੰਦੀਏ, ਕਾਹ੍ਨੂ ਕਟੀਏ, ਨਿਰੰਜਨੀਏ, ਗੰਗੂ ਸ਼ਾਹੀਏ ਕਈ ਮਨ ਮੌਜੀਆਂ ਦੇ 'ਪੰਥ' ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਇਕ ਨਵਾਂ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਮਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਸਾਧੂ ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਆਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਸੀ, ਉਹ ਪ੍ਰਚੰਡ ਬੁੱਧ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬੀਜ ਨਾ ਪੁੰਗਰਦੇ। ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਸਨ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵੀ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਤੋੜ ਕੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟ ਪਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਭਰਨ ਲਈ ਤੱਤ ਬਿਹਾਜਣ ਲਈ ਟੁੰਬਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਤੱਤ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੱਤ ਵਸਤੂ ਨਾ ਪਾ ਲਵੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਉਪਕਾਰ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਮਨੋ ਦੰਨੇ ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਪਹਾੜ ਸਾਧੂ ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘਾੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮੰਚ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਸਨ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਸਰੱਈਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਪੰਥ-ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਧੂ ਦਯਾਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ' ਵਿਚ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੭੭ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਅਤੇ ਰਤਨ ਚੰਦ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਉਤਰੇ (ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਾਹੌਰ ੧੮੫੭ ਤੋਂ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ)। ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਮੁੜ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ, ਆਰੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਰਚਣਾ, ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਕਈ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੁਖੀਏ ਬਣ ਕੇ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਪਖੰਡ-ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਸੱਦਣ ਵਿਚ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਾਰਥਕ ਹੋਈ।

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੁਆਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗਏ, ਰਬਾਬੀ ਭੈਰਵੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ :

ਉਤਰਿ ਗਇਓ ਮੇਰੇ ਮਨ ਕਾ ਸੰਸਾ ਜਬ ਤੇ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਇੰਜ ਲਿਖੇ ਹਨ : "ਮੈਂ ਖਿਸਕ ਕਰ ਲਾਲਾ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ ਮੇਰੀ ਪੀਠ ਪਰ ਹਾਥ ਫੇਰ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀਆ। ਉਸ ਸਮਯ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੇਂ ਬੜਾ ਰੌਚਕ ਭਾਸ਼ਣ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੀਆ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਇਨ ਦਿਨੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਦਸਯ ਥੇ। ਔਰ ਹਰ ਆਦਿਤਯ ਵਾਰ ਕੋ ਵਖਿਆਨ ਦੀਆ ਕਰਤੇ ਥੇ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨ ਕੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਮੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਨੇ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਸ਼ੁਰੂ ਸੇ ਆਪਣੀ ਤਥਾ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਤਰੀ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਬੰਧੋਂ ਕਾ ਵਰਨਣ ਕੀਆ। ਉਸ ਕੇ ਬਾਦ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਉਠੇ। ਵਹ ਲਾਹੌਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕੇ ਮੰਤਰੀ ਥੇ। ਵਹ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕੀ ਭੂਲ ਸੇ....ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਕੇ ਪੂਰਵ ਗੁਰੂ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਨਿੰਦਕ ਬਣ ਗਏ ਥੇ।"

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਚਿਆਈਆਂ ਦਾ

ਆਂਦਾ ਪੇਟਾ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਫਰੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅਣਹੋਸ਼ੇ ਗੱਪਾਂ ਦੇ ਮਖੌਲ ਉਡਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਪੈਂਫਲਿਟਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ। ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕਈ ਵਾਰ ਹੱਦਾਂ ਵੀ ਟੱਪ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਰਾਧਾ ਜੀ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਦੱਸਿਆ ਇਹ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਪੁਰਾਤਨ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਦਿ ਕਾਲੀਨ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਉਸੇ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰੇਗਾ। ਪਖੰਡ, ਭਰਮ ਜਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਏਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਨਾਲ ਪਰਖ ਨਿਖੇੜ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਹੰਸ-ਚੋਗ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਸਪਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਮਦਭੇਦ ਵੀ ਰਹੇ, ਇਹ ਹਾਲਾਤ ੧੯੭੭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਕ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬਾਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ। ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਕਲਾਂ) ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਯਾਨੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਨਿਰੁੱਤਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਚਰਚਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਸੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਕਿਰਤ ਹਨ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ-ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਸਾਹਮਣੇ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨਿਰੁੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਤਾਂ ਹੈ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਜੀਏ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼

ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਰੋਸ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੭੩ ਵਿਚ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਖੀ ਸ. ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮਾ ਸਨ। ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਵਲੈਤ ਜਾਣ ਤੋਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਈ। ਸ. ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਇਲਾਕੇ, ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ, ਪਾਂਡੀਚਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਪਿਆ। ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਥਾਂ, ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਜੋ ਪੱਕੇ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਐਲਾਨਿਆ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ੧੮੭੯ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਸੈਕਟਰੀ ਬਣੇ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਧਰ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾਨੰਦ ਨਾਲ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਦੀ ਧਾਕ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਉੱਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਰਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਣ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਛਾਪ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਗਾਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ (੧੮੭੮) ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬਲਕਿ ਤੀਜੀ, ਇਕ 'ਸਰਵ ਲੋਕ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਭਾ' ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਭਾਰੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਭਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਲਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੁਧਾਰਕ ਸਟੇਜ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰਲਵੀਆਂ-ਮਿਲਵੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਕਣ ਵਾਂਗ ਰੜਕ

ਰਹੇ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿਆਣੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੌੜੇ ਵਾਕ ਨਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੋਧਾਂ ਤੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਆਦਿ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਨਿੰਦਨੀਯ ਲਿਖਤ ਸਮਾਜ ਵਾਲੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਲਿਖਤਾਂ ਵਾਂਗ ਕੱਢ ਦੇਣਗੇ।

ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਪਾੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ

੨੫ ਨਵੰਬਰ ੧੮੮੮ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ ਸਮਾਗਮ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੱਤ ਐਮ.ਏ. ਜੋ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰਾ ਅਤੇ ਦਯਾ ਨੰਦ (ਡੀ.ਏ.ਵੀ.) ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਸ਼ਿਪ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਇਕ ਹੋਰ ਲਾਲਾ ਮੁਰਲੀਧਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਕੱਟ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਲੇਖ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਜਲਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਘਟਨਾ ਭਾਰੀ ਖਿਚਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ।

੧੮੮੮ ਦੇ ੨ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਈਸ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਜਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ :

ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਹ ਪਾਲਿਸੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਕੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ?..... ਨਿਆਂ ਸਾਥੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦੇਈਏ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ

ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਾਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘਾੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਇਉਂ ਸਿੱਖ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ।

ਜੋ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾੜਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਨਿੰਦਦੇ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਚਲਾਈ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪਾੜਾ ਪਾਇਆ, ਉਹ ਦੇਖਣ ਕਿ ਕਿਸ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਫੁਟ ਦਾ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ ਇਜਲਾਸ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੱਤ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ, ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਵਰਤੇ ਕੋਝੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਬਣੇ। ਸੁਆਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਦੇਖੋ ਕਲਿਆਣ ਮਾਰਗ ਕਾ ਪਥਕ, ਪੰਨਾ ੨੧)

ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਚੁਤਰਫ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

(ੳ) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਵਿਰਸਾ ਪਛਾਨਣ ਦੀ, ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਾਰੂ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਭਾਵ ਬੇਦੀ, ਸੋਢੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਗੱਦੀਦਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿਖਰਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਜ' ਕਹਾਉਣ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਬੇਦੀਆਂ, ਸੋਢੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਰੀਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਚੱਲ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋਰ 'ਗੁਰੂ' ਵੀ ਖੁੰਬਾਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਨਾਤਨ ਰੀਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਓਹੋ ਜਨੇਊ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਹਈ ਤਾਂ ਪਾਂਡੇ ਘਤਿ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਟਟ

ਪੂੰਜੀਏ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਹੰਨੇ ਹੰਨੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੋਕੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਨਕਲੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਵਾਕਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪੰਥ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰਧਾਮਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਜੋ ਦੰਭੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਹਾਉਂਦੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਰੀਤਾਂ ਨਿਭਾਉਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸੀ। ਮਰਨ-ਜੰਮਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਪੱਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗੱਦੀਆਂ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਤੇ ਕਰੜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

(ਅ) ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ, ਨਵੀਆਂ ਉਠੀਆਂ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਿੱਖ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਸਿੱਖ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਖਲਤ-ਮਤਲ ਹੁੰਦੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਮਤ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਇਸ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਰਈਸ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਮਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਹੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਦਿ ਅਦਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ। ਲੋੜ ਸੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜੋ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਅਮੀਰ, ਜੋ ਮੂਰਖਾਂ ਦਾ ਮੰਡਲ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਬੱਧਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਚੇਚੀ ਵਿਉਂਤ

ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਣ ਲੜੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੇ ਗਏ, ਜੋ ਹੁਣ ਧੰਦਾ-ਵਿਦਿਆ, ਬਹੁਤੀ ਅੱਖਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਕ ਰਹਿ ਖੜੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਸਾਰੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਲੜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਬਾਂਗੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੋਰਸ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਣ ਲੜੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਜ਼ੇ-ਤਾਜ਼ੇ ਨਿਖੜਨ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ, ਹੋਰ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਤੇ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਸੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਿਜਈ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ 'ਕੌਮੀ ਯੋਧੇ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਯਥਾਰਥ 'ਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਉਪਮਾ ਹੀ ਹੈ।

(ੲ) ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਕਾਲ ਸਮੇਂ, ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹਮਲਾ ਸੀ, ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ, ਦੂਜੇ ਚੌਥੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਬੀਬੜੀਆਂ, ਦੇਵੀਆਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਵਹੀਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਪੁੱਜਦੇ ਅਤੇ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਕਮਲ ਕੁਟਦੇ ਤੇ ਕਮਲ ਵਿਹਾਜਦੇ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਅਖੇ ਪੀਰ ਫ਼ਕੀਰ ਉਨੇ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੁੱਖ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸੰਗ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੇਵੀਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਗੁੱਗਿਆਂ ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਧਾਮਾਂ ਵੱਲ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾਈ ਰੱਖਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ :

ਜਗ ਕੀ ਭੇਡ ਚਾਲ ਚਲਤੇ ਕੇ ਪੀਛੇ ਚਲੇ।

ਅਖਾਣ ਮੁਤਾਬਕ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹਣਾ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦੋ-ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕੱਟਣੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਭਰਮ-ਤੋੜ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਸੇਵਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

(ਸ) ਸਭ ਤੋਂ ਕਰੜਾ ਹਮਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਈਸਾਈਆਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਦੂਜੇ ਪੱਛਮੀ ਢੰਗ ਦਾ ਸਲੀਕੇ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਰਾ, ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਤੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਮਾਂ ਤੇ ਮਿੱਸਾਂ ਦੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਮੀਰ ਘਰਾਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਤਿਆਗ ਰਹੇ ਸੀ।

ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਮੇਮਾਂ ਤੇ ਮਿੱਸਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਡੋਲ ਉਠਿਆ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਈਸ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਨੌਜਵਾਨ ਈਸਾਈ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਉੱਤੇ ਉਤਰ ਆਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨੇ, ਕਪੂਰਥਲੇ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ (ਮਿਸ਼ਨ) ਖੁਲ੍ਹਾਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਕੜਾ ਹਿੱਸਾ ਵਲੈਤੋਂ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਅਸੱਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਈਸਾਈ ਬਣ ਕੇ ਕੁਝ ਸਲੀਕਾ ਆ ਜਾਵੇ। ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਓਦੋਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਵਾ ਕਰੋੜ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਿਚਕ ਕੇ ਵੀਹ ਲੱਖ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਾਪਦਾ ਇਉਂ ਸੀ ਕਿ ਬਸ ਆਖ਼ਰੀ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਵੀਹ ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੁੱਖ ਢੰਗ ਇਕੋ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਬੁੰਗਿਆਂ 'ਚ ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਆਸਣ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦ ਲੈਣ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਇਸ ਥਾਂ ਗਿਰਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਵਧੇ ਹੋਏ ਹੌਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸੇਵਕ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ

ਉਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਘਾੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਲੇਖ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਕੇ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖੇ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰੜਾ ਲੋਹਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਠੱਲ੍ਹਿਆ।

(ਹ) ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਉਹ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸਾਰੂ, ਗਿਆਨ ਭਰਿਆ ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਰਚਦੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਵੈਦਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੱਸੇ, ਉਥੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖ, ਭਾਸ਼ਣ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ 37 ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਧੜਕਦੇ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਬਣੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਕੰਮ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੂਹੋ-ਰਵਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ, ਸਿੱਖ ਮਸਲੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣੇ ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਲੋੜਾਂ-ਥੁੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕਰਾਈਆਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਲਾਹੇਵੰਦੇ ਕੰਮ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕਰਵਾਏ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬੱਧੀ ਸੈਕਟਰੀ ਬਣ ਕੇ ਕੌਮੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਯੱਗ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਅਹੂਤੀ ਪਾਈ। ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਉਭਾਰਨ, ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਵਿਦਵਤਾ, ਕਠਿਨ ਘਾਲਣਾ, ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਗਨ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਭਰੇ ਦਿਨ ਵੀ ਆਏ। ਗੱਦੀਦਾਰਾਂ, ਸਾਧਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਸੁਖ ਸੁਆਦ ਮਾਣਨੇ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਇਕ ਕਠਿਨ ਘਾਲਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਬੇਕ ਬੁਧ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਜੇ ਸਰਵੋਤਮ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ

ਫਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਟੀਕਾ ਉਸ ਵੇਲੇ (ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੯੩੪ ਤੋਂ ੧੯੪੦) ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਪਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਇਕ ਟੀਕਾ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੈਡਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼'। (ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਤ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਕੋਲ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।) ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਮੈਕਾਲਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜਨ' ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਣ ਤੇ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਟੀਕੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਲਈ ਸਮਝਣੇ ਔਖੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲੇ ਟੀਕੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਘਟੀ, ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਏ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ 'ਤੇ ਗ਼ੁੱਸਾ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਹੋਰ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਡਰੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਹਿਲੇ 'ਤੇ ਦਹਿਲਾ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠਾਂ (ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ੧੯੯੭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੀ ਸਤਵੀਂ ਸਾਲ-ਗਿਰ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਖੇੜਾ ਵਧਿਆ, ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ' ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਂਗ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਲਪਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਮੰਡਲੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਕਟਾਖਸ਼ ਕੰਡਿਆਲੀ ਛਮਕ

ਵਾਂਗ ਲੱਗਿਆ। ਲੱਗਦੇ ਹੱਥ ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੋਧ ਨਾਟਕ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਾਪੇ। ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪੇ ਦਾ ਬੇਦੀ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ (੧੮੮੭ ਸੰਨ) ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ-ਹੱਤਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਾਅਵਾ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਇੱਜ਼ਤ-ਹੱਤਕ ਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਖ਼ਾਲਸਾ (ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਹਨ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਡੰਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਪੁਜਾਰੀ ਧੜਾ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ। ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਘੋਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਬੇਦੀ ਜੀ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ, ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਗਵਾਹ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪੁਜਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਭੁਗਤੇ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜ ਜੈਸੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਮੁਕੱਦਮੇ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫੈਸਲਾ ਉਲਟ ਹੋਇਆ। ਮਿ. ਸੀ.ਪੀ. ਬਰਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਜਿਸ ਨੇ ੩੦-੪-੧੮੯੮ ਵਿਚ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਭੀ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਸਮੇਂ ਸੱਤ ਵਿਚ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮੁਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰ ਲਿਆ, ਬਾਕੀ 30 ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਰਹੀਆਂ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਡਟੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਵੀ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਮਿਲਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਾਕੂਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਆਪੀ ਹੋਈ ਆਰਥਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਝਟਕਾ ਲਗਾਇਆ, ਮੰਦੇ ਦਿਨ ਦੇਖਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਬੰਦ ਰਿਹਾ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰ ਫਿਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ। ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ੧੮੯੩ ਵਿਚ ਅਖ਼ਬਾਰ ਮੁੜ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਖ ਲੇਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਤੇ ਗੁਣ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕੱਢੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਨੰਬਰ ੯ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੇਖ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ :

ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਐਡਿਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਭਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਯਥਾ ਬੁੱਧੀ ਐਡਿਟ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਆਪਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤਦ ਮੈਂ ਸਭਾ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰ ਫਿਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਕੱਲੇ 'ਪਰ ਹੀ ਆਣ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਸ ਵਿਚ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹੈ। ਸੰਪਾਦਕੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪਰਚੇ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ' (ਸਫ਼ਾ ੩, ਅਖ਼ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੰ: ੧, ਜਿਲਦ ੧੮੯੦)

ਇਕ ਵਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਝਟਕਾ ਝੱਲਣ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਦਮ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸਾਹਸ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਉਸਾਰੀ ਲਈ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਸੋਚੀਆਂ ਵਿਓਂਤਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਯਤਨ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਛੋਹਣਾ ਹੋਰ ਲੇਖ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਈ ਉੱਦਮ

'ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਭਰਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਤਮ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਚਾ ਨੰਬਰ ੨੯ ਜਿਲਦ ਕੱਤਕ ੯, ਸੰਮਤ ੧੯੫੦, ੧੮੯੩ ਅਕਤੂਬਰ ੨੩ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਕ ਕੱਢਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਢੁੱਕਵੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਕੱਲੇ ਉਸ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਮੂਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਹਾਲ ਗੇਟ ਕੋਲ ਬਿਲਡਿੰਗ ਲੈ ਕੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਕਾਲਜ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਯਤਨ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸਵਈਏ ਬੜੇ ਮਨਮੋਹਕ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਉਂ ਹਨ :

ਵੋਹ ਕੌਣ ਨਿਭੀ ਜਲ ਭੀਤਰ ਹੈ ਤਵ ਸੇਵ ਕਰੇ ਜਨ ਨਹਿ ਜੋ ਪਾਈ।
ਜਿਨ ਓਟ ਗਹੀ ਹਰ ਜੀ ਤੁਮਰੀ ਸੁਖ ਸੰਪਤੀ ਹੈ ਸਗਰੀ ਘਰ ਆਈ।
ਵਰ ਮਾਗਤ ਹੈ ਯਹਿ ਪੰਥ; ਪ੍ਰਭੂ ਕਰੋ ਕਾਲਜ ਮਾਹਿ ਸਹਾਈ।

(ਸਫਾ ੨)

ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ :

ਵਿਦਿਆ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਸਚਾ ਨਾਮ ਕੋ ਅਧਾਰ ਸੰਗ
ਪਰ ਉਪਕਾਰਤਾ ਦੁਆਰ ਖੜੀ ਰਹੇ।
ਗੁਰੂ ਕੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਖਾਲਸਾ ਜੁ ਖਾਲਸ
ਹੀ ਬਣੀ ਠਣੀ ਔਰ ਹਰੀ ਭਰੀ ਰਹੇ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਦ, ਧਾਰਮਕ, ਮੈਂਬਰ ਉੱਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵਨ ਭਰ ਧਾਰਮਕ ਮੁਖੀ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਪਦਵੀ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ

ਪਹਿਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੱਜਣ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਮਾਇਆ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੂਦ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰਕਮ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ (੧੦੦) ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਰਕਮ ਇਨਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਨਾਮੀ ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਪੜਤਾਲਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤਰਨਤਾਰਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰੀਖਕ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਬੰਧਤ ਫਾਇਲਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨਾਮ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕ ਸਨ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਜਸਟਿਸ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਲੇਖ ਲੜੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਲੇਖ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਉਠਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀਆਂ, ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਉਪਾਉ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਚਿੱਤਰ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਜੋ ਸਥਾਨ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਤ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਪੜਚੋਲੀਆਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਤੁਕਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਟੀਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਖੇ ! ਉਹ ਬੜੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੋਧਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਲ ਧਾਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੁੜੇ, ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਤ ਕਰਕੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਵੇਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ, ਸਾਡੀ ਏਸ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੀ ਕਹੇ ? ਸੁਖ ਰਹਿਣੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ੀ

ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਆਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਭਰਦੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਦਾਚਾਰਕ, ਸਾਰਥਕ ਰਹਿਣ ਵਲੋਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਭਰਪੂਰ ਵੀ ਹਨ। ਕਈ ਲੇਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਹੈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸ ਵੀ। ਲੇਖ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝ ਕੇ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਚਰਣ ਹਰੀ ਵਿਸਥਾਰ' ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਲੇਖ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੰਗਾਮਾ ਖੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਹਾਲਾਤ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ, ਸਿੱਖਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੀ ਹੋਈ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ ਹੀ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਵਜੰਤਰੀ ਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਵਾਂਗ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੋੜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਤ ਕਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਸੁਨਿਆਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸੁਨਿਆਰ ਦੀ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੁਆਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

੧. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜਾਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ। ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

੨. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਬੀਰਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ : ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ

ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੱਕ, ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਭਰੇ ਅੱਠ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।

੩. ਦੰਭ ਵਿਦਾਰਨੀ ਸਾਹਿਤ: ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਵਾਦ, ਵਿਦਾਰਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁੱਗਾ ਗਪੌੜਾ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਆੜਾ, ਪੰਮਾ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਮੀਰਾ ਮਨੌਤ, ਸਵਪਨ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

੪. ਪਖੰਡ ਖੰਡਨ: ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੁਸਤਕ ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਕਲੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਦਲੇਰ ਸਿੰਘ ਡਰਪੋਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ, ਲੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਬੋਧ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

੫. ਫੁਟਕਲ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ: ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ੀਰੀਂ ਫਰਹਾਦ (ਸੰਨ ੧੮੭੨) ਅਬਲਾਨਿੰਦ (੧੮੭੬), ਸਮੱਸਿਆ ਪੂਰਤੀ, ਨੀਤੀ ਵਾਰਤਾ, ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੋਧ ਨਾਟਕ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਫੁਟਕਲ ਅਣ-ਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰਤਾ ਰੱਖਣਯੋਗ ਹਨ।

੬. ਭਾਂਤ-ਸੁਭਾਂਤ ਲੇਖ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਲਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ, ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲਣ ਯੋਗ ਹਨ।

ਧਾਰਮਕ ਸਮਾਜਕ ਪਹਿਲੂ, ਧਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਸਮਾਜਕ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਵੰਦ ਹੈ, ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀਆਂ ਜਾਂ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ ਦੇ ਕਈ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਛਾਪਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਣਾ ਪਿਆ। ਭੰਵਰ ਵਿਚ ਫਸੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕਿਵੇਂ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਿਤਰੀ ਰਿਣ ਚੁਕਾਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਥੇ ਜੀਉ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ। ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਲੀਡਰ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੇਖਣ ਕਿਸ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ, ਸਾਡੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਕੋਈ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਟਦਾ ਹੈ ?

ਦੂਜਾ ਕਰਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਏਨੀ ਢੀਠਤਾ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ

ਦੀ ਦੇਣ ਭੁਲਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੋਣ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਪੱਧਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਲਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ ਨਹੀਂ।

ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ (ਕੁਰਸੀਆਂ) ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ?

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਮਰਜੀਵੜੇ ਯੋਧੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਕੌਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ?

ਸਾਡਾ ਫ਼ਰਜ਼

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ, ਉਸ ਨੇ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਉਹ ਵਿਉਂਤਾਂ ਕੁਝ ਅਧਵਾਟੇ ਰਹੀਆਂ, ਕੁਝ ਬਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਚੱਲੀਆਂ। ਲੋੜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸਮੂਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਣ ਲੜੀਆਂ ਚਲਾਉਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਉਚੇਚੇ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਾਏ ਜਾਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠਾਗਰ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾਵਾਂ ਕਰਾਈਆਂ ਜਾਣ।

ਹਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਕੌਮੀ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀ ਕੜੀ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਹਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਹੋਰ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਧਾਰਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਉੱਨਤੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਉਂਤਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰੀਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰਨ।

ਸਬੰਧਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਿਭਾਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਬੰਧ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭੁੱਲੇ-ਵਿਸਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸਰਈਆਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਬਲ, ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ ਬਖ਼ਸ਼ਣਗੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗੀ।

ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ

ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ

ਦੋਹਿਰਾ— ਧਨੁਖ ਬਾਣ ਪੁਨ ਤਾਜ ਸਿਰ ਜਿਹ ਕਰ ਸ਼ੁਕਲੋ ਬਾਜ।
ਸੋ ਮੇਰੀ ਰੱਖਯਾ ਕਰੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ॥੧॥
ਸੱਤ ਕਹਾਂ ਮੁਖ ਤੇ ਸਭੀ ਪੁਨ ਜੋ ਲਿਖਾਂ ਸੁ ਸੱਤ।
ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਖੰਡਨ ਵਿਖੇ ਸਬਲ ਹੋਇ ਮਮ ਮੱਤ ॥੨॥
ਦਿਆਨੰਦ ਸਾਧੂ ਸਹਿਤ ਜੋ ਮੈਂ ਕੀਨੀ ਗਾਥ।
ਸੋ ਸਭ ਪਰਗਟ ਕਰ ਕਹਾਂ ਮਨ ਅਨੰਦ ਕੋ ਸਾਥ ॥੩॥
ਅੱਜ ਕੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਨ ਪੁਰਖ ਅਦੂਤੀਯ ਮਹਾਨ।
ਮਹਾਂ ਰਿਖੀ ਵਿੱਦਯਾ ਧਨੀ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਬਖਾਨ ॥੪॥
ਮਰੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਅੱਖੀਆਂ ਕਰਦੇ ਵੱਡੀਆਂ ਚਾਇ।
ਆਖਨ ਉਸ ਸਮ ਦੂਸਰਾ ਕੋਇ ਨਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਇ ॥੫॥
ਦ੍ਵੈਯ-ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦਾ ਉਸਦਯਾਂ ਚਾ ਅਸਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ।
ਕੱਚ ਚਮਕਦੇ ਨੂੰ ਕਰ ਲੈਕਰ ਹੀਰਾ ਚੁੱਕ ਬਨਾਇਆ ॥
ਆਖਨ ਉਸ ਦੇ ਜੋੜਾ ਨਾ ਸੀ ਜਗ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਕੋਈ।
ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ਦੀ ਗਤ ਮੁੜ ਕੇ ਓਸੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਈ ॥੬॥
ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਾ ਕਿੱਥੇ ਰਹਣਾ ਤੁਰਤ ਈਸਾਈ ਹੁੰਦੇ।
ਈਸਾ ਮਤ ਦੇ ਜੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸੋ ਸਭ ਸੁਆਮੀ ਮੁੰਦੇ ॥
ਸਾਡੇ ਖਾਤਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਸੀ ਉਸ ਤਾਈਂ ਘੱਲਿਆ।
ਓਹੋ ਵੈਦਕ ਧਰਮ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਂਦਾ ਮੁੜ ਕੇ ਠੱਲਿਆ ॥੭॥
ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਮਾਰ ਗਪੌੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਇਆ।
ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ ਫਸ ਗਏ ਕਿਤਨੇ ਭੇਡ ਚਾਲ ਦੇ ਸਾਇਆ ॥
ਏਸੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਕੁਛ ਹੈ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾਈ।
ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਬਣਾਉਨ ਪੂਜਨ ਹੋਇ ਸਦਾਈ ॥੮॥
ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨ ਆਖਨ ਨਾ ਅਵਤਾਰ ਬਣਾਉਨ।

ਭੇਜਿਆ ਰੱਬ ਅਸਾਡੇ ਕਾਰਨ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਨ ॥
ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਨਾਵੇ ਕੋਈ ਆਖੇ ਭਾਈ।
ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਸ ਤਾਈਂ ਪਦਵੀ ਹੱਥ ਨ ਇਨ ਕੇ ਆਈ ॥੯॥
ਕੋਈ ਆਖੇ ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਯਾ ਪੱਥਰ ਲੀਕ ਉਚਾਰੇ।
ਦੂਜਾ ਕਹੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲਿਖਯਾ ਸੋ ਸਭ ਤਿਆਗ ਵਿਚਾਰੇ ॥
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਯਾ ਝੰਬੇਲਾ ਭਾਰਾ।
ਅਜੇ ਤੀਕ ਇਸ ਘੁੰਮਨ ਘੇਰੇ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਨਾਰਾ ॥੧੦॥
ਅੱਜ ਕੱਲ ਜੋ ਉਸ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਸਾਡੇ ਪਯਾਰੇ।
ਅਰ ਜੋ ਲੇਖ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਚਮ ਬੇਦ ਉਚਾਰੇ।
ਸੋ ਸਾਰਾ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਯਾ ਅਰ ਬੀਤਿਆ ਬਤਲਾਊਂ।
ਏਸ ਵਹਿਮ ਦੇ ਖਾਤੇ ਗਿਰਦਿਆਂ ਭੋਲੇ ਜਨਾਂ ਬਚਾਊਂ ॥੧੧॥

ਦੋਹਿਰਾ— ਨਾਲ ਮੁਝ ਦੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਕੁਛ ਭਇਆ ਬਲਾਸ ॥
ਸੋ ਸਾਰਾ ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਾਂ ਪਰ ਮਨ ਅਧਿਕ ਹੁਲਾਸ ॥੧੨॥

ਭਾਵ : ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ ਵਾਸੀ ਸੱਜਣੋਂ ! ਮੈਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਜੈਸੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਓਹੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਅੰਧੇਰੀ ਨਸਲ-ਦਰ-ਨਸਲ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਉਂ ਅਤੇ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਤ੍ਰ ਅਰ ਦੇਵਤੇ ਜਾਨਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਇਸੀ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੈਸੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਮਨੂੰ, ਬਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਤੇ ਵਧ ਕੇ ਅਪਨਾ ਮਹਾਂਰਿਖੀ ਮੰਨਨਾ ਧਰਮ ਜਾਣ ਲੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸੇ ਦੇ ਲਿਖਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ 'ਦੰਭੀ' ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਕਾਰੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਆਖਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਤਦ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਰ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਓਹ ਹਾਲ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਆਂ।

ਇਹ ਬਾਤ ਹੋਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਗਤ ਲੋਕ ਜੋ ਪੱਕੇ ਹਠੀ ਹਨ ਯਾ ਓਹ ਨੌਜੁਆਨ ਲੜਕੇ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੰਮੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਯਾ ਅਲਫ, ਬੇ ਅਤੇ ਏ ਭੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਮੇਰੀ ਸੱਚੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜੇ ਤਕ ਉਹ ਲੋਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਨਾਜ਼ਿਰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਕਹਿਣਗੇ।

ਮੇਰੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ

ਦਾ ਹਾਲ ਮੈਂ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਲੀਤਾ ਸੀ ਯਾ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਲਿਖ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ।

ਦੋਹਿਰਾ— ਇਸ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਦੱਸਾਂ ਕੁਝ।
ਜਿਸ ਤੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸੰਸਾ ਜਾਊ ਬੁਝ ॥੧੨॥
ਜਨਮ ਲਿਆ ਮੈਂ ਸੰਤ ਘਰ ਜੋ ਕਰਦੇ ਉਪਦੇਸ਼।
ਜਿਸ ਤੇ ਬਾਲਕ ਉਮਰ ਮਹਿੰ ਮੈਂ ਭੀ ਹਰੇ ਕਲੇਸ਼ ॥੧੩॥

ਭਾਵ : ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਔਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਏਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਰਕੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬਾ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਉਹ ਲੋਕ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਬੰਧ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਅੱਠ-ਨੌ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਅਰ ਜਿਸ ਨਗਰ ਜਾਂਦਾ ਓਥੇ ਹੀ ਮੜ੍ਹੀ, ਮਸਾਣੀ, ਭੈਰੋਂ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪੂਜਣੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਗੁਣੀ ਪੰਡਤ ਯਾ ਸਾਧੂ ਦੇਖਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਿਸ ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅੱਛਾ ਢੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਯ 'ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨੋ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਮੇਰੇ ਨਿੰਦਯਾ ਪੱਤਰ ਵਿਚ, ਜੋ ਮੋਨਾਂ ਸ਼ੁਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਟਾਉਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ 'ਪਰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਅਨਮਤੀ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੀ ਭਾਈਆਂ 'ਤੇ ਛਪਵਾ ਕੇ 'ਧਰਮ ਚਿਹਰੇ' ਨਾਮ ਰੱਖ ਕੇ ਵੰਡੇ ਸਨ, ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਥੇ ਇਤਨਾ ਆਖਣਾ ਭੀ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ ਤਦ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੰਦਯਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਜਾਣ ਕੇ ਨਫਰਤ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਭੀ ਏਹੋ ਵਰਤਾਉ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਰਗਬਾਜ਼ ਦੋ ਭਾਈ ਮੁਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਲੜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਭਾਈ

ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਲੜਨਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਸਿਆਹੀ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਓਪਰਾ ਜਾਣ ਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਰਗਬਾਜ਼ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਰੰਗਤ ਰੰਗ ਕੇ ਮੋਨਾ ਸ਼ੁਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਕਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਐਬ ਆਪਣੇ ਦੁਰਬਚਨਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਘਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਓਹੋ ਘਾਉ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗਵਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕਯਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੈਸੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੀ, ਯਥਾ।

ਜ਼ਮੀਮਾਂ ਸ਼ੁਧੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਚੇਹਰਿਆਂ 'ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਸਫਾ ੧੯

''ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀ ਮਤ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਅਤੇ ਅਭੇ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਖਰੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਂਭੇ ਛਾਂਭੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਲੋਕ ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਭੇਟਾ ਪੂਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।''

ਇਹ ਲੇਖ ਜੋ ਮੇਰੀ ਨਿੰਦਯਾ 'ਪਰ ਮੇਰੇ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਸੋ ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਲਕਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਜੋ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਜਾਣ ਕੇ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਗਏ ਕਿੰਤੂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਈਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ 'ਤੇ ਰਜਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਯਥਾ, ''ਸਾਧ ਸਰਾਹੇ ਸੋ ਸਤੀ, ਜਤੀ ਜੋਖਤਾ ਜਾਨ। ਰਜਬ ਸਾਚੇ ਸੂਰ ਕਾ ਵੈਰੀ ਕਰੇ ਬਖਾਨ।'' ਅਰਥਾਤ ਸਤ ਵਾਲਾ ਓਹ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇਣ ਅਰ ਜਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ ਦੇਣ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਖਾਲਫ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਇਸ ਗਵਾਹੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਕਪੁਣੇ ਵਿਚ ਜਦ ਦਯਾਨੰਦ ਜੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤੇ ਅਸ਼ਟਾਧਯਾਈ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਦ ਮੈਂ ਸੰਤ ਹੋ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

ਉਸ ਤੇ ਅੱਗੇ ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਦ ਮੈਂ ਸੰਤ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਪਾਸੋਂ, ਜੋ ਵੱਡੇ ਵਿਦਿਆਵਾਨ ਅਰ ਸਭ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਹਨ, ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਅਰ ਉਹ ਸੰਤ ਰਾਇ ਬਹਾਦਰ ਰਾਇ ਹੇਤੂਰਾਮ ਸਾਹਿਬ ਸੀ.ਆਈ.ਈ. ਸਾਬਕ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਏਜੰਟ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਟਾ ਹਨ ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਾਂ ਕਿੰਤੂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਭਰਮ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਅਰ ਅੱਜ ਤਕ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਯਾ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੋਹਿੰਦਾ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੇ-ਭਰਮ ਹੋਏ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਪੋਹਿੰਦੇ, ਅਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਖੇ ਸਰਾਧ ਅਤੇ ਮੜੀ-ਮਸਾਣੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਹੁਣ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਇਹ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਅਰ ਉਹ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ (ਜਿਸ ਤੇ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੁਰਦੇ ਫਾੜ ਕੇ ਡਾਕਟਰੀ ਨੂੰ ਝੂਠੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜੈਸੇ ਕਿ ਉਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਬਾਦ ਕੋਈ ਗੱਪ ਸੀ।

ਦੋਹਿਰਾ— *ਹੁਣ ਸੁਣੀਏ ਉਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨਾਲ।*
ਮੇਰੀ ਹੋਈ ਸੱਜਨੋਂ ਸੋਚੋ ਨਾਲ ਖਯਾਲ ॥੧੩॥
ਅੱਜ ਤੀਕ ਓਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿੰਦੇ ਏਸ ਜਹਾਨ।
ਸੱਚ ਝੂਠ ਜੋ ਮੁੱਢਦਾ ਆਪੇ ਲੈਣ ਪਛਾਨ ॥੧੪॥

ਭਾਵ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਾਰਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਾਉ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਯਾ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ, ਅਰ ਲਾਲਾ ਰੋੜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਹਕੀਮ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੀਆਂ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਅਰ ਸੂਤਰਮੰਡੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਵਾਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਸਾਧੂ ਪਾਸ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਜਿਸ ਤੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਹੀ ਰੇਲਵੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਰੋੜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ

ਗਿਆਨ-ਗੋਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਅਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਓਥੇ ਆ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਸੰਪਤ ਗਿਰੀ ਜੀ ਨਾਲ (ਜੋ ਕਿ ਉਪਨਿਖਧਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਤ ਅਰ ਸੰਨਯਾਸੀ ਸਾਧੂ ਸਨ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਮੰਡਲੀ ਸਮੇਤ ਆ ਕੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਮੈਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾ ਕੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ।

ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਮਿੱਤਰ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਨਿਰਮਲੇ ਅਰ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੰਡਤ ਸਨ ਅਰ ਉਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜ਼ਰੂਰ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ 'ਪਰ ਉਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਸਾਡੇ ਵਾਕਫ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਦੋਹਿਰਾ— ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਇਸ ਦੇਸ਼।
ਲੁਦਿਹਾਨੇ ਤੇ ਜਿਨ ਕਰਾ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ॥੧੫॥

ਭਾਵ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰ: ੧੮੭੭ ਈ. ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ, ਅਰ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨਯ ਸੁਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਰਤਨ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਉਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਜ਼ੈਲਦਾਰ, ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ੀਰਾ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਸੀ।

ਤਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਪਰ ਚਰਚਾ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਲਈ ਬਹੁਤ ਤਕੜੇ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਮਰਾ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਧ ਭੀ ਸਨ ਕਿੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਬੋਲਦੇ ਸਮੇਂ ਉਕਤੀ ਯੁਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਅਰ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਚਲੋ ਅੱਜ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਅਰ ਦੇਖੀਏ ਜੋ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਰੋੜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ ਅਰ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਚਲੋ ਉਸ ਸਾਧ ਪੰਡਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਦੇਖੀਏ ਜੋ ਉਹ ਕਯਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਕਿਆ ਹੈ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਧਯਾ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁ ਵਜੇ ਪੰਡਿਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ

ਦੇ ਡੇਰੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗਏ ਅਰ ਜਾ ਕੇ ਕਯਾ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਇਕ ਵੱਡਾ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਸਾਧੂ ਨੰਗਾ ਤਕੀਆ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਦੇਲੇ ਪਰ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਮੂੰਹ 'ਪਰ ਤਾਜ਼ੀ ਹਜਾਮਤ ਕਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਰ ਜਾਲੀਦਾਰ ਫੁੰਮਨ ਵਾਲੀ ਚਿੱਟੀ ਟੋਪੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਪਰ ਹੈ। ਉਸ ਸਮਯ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਜੈਸਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫੁਰੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰ ਸਭ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਭੀ ਜਾ ਕੇ ਪਾਸ ਬੈਠ ਗਏ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਢੰਗ ਤਾੜਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਸ ਚਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਵੀਹ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਲ ਤਕ ਕੇ ਸੈਨਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਪੁਛ ਲੇਵੋ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ! ਮੈਂ ਕੁਛ ਆਪ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੁੱਛੋ, ਕਿਆ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ? ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੱਸੋ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੌਣ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਰੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਅੱਗੋਂ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ'।

ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਤੇ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੱਥੋਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਗਤ ਰਚਦਾ ਹੈ?

ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਬੋਲੇ ਕਿ ਇਹ ਤ੍ਰਿਸ ਰੇਣੂ ਜੋ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਮਿਲਾ ਦੁਅਣ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਅਣਕ ਬਣਾ ਕੇ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਨਾ ਆਖਣ 'ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲੀਤਾ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੈਯਾਇਕ ਮਤ 'ਪਰ ਚੱਲਣਗੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਿਤਨੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਦੱਸੋ?

ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ''ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ ਅਤੇ ਵਾਯੂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਭ੍ਰਮਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਵਾਰੇ ਜੁਦੇ-ਜੁਦੇ ਮਿਲਾ, ਕ੍ਰਿਤਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਇਹ

ਸਥੂਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਉਤਪੱਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ ਦਿਆਂ 'ਤੇ ਜਲ, ਅਗਨੀ ਦਿਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ 'ਤੇ ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਵਾਯੂ ਦਿਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ 'ਤੇ ਵਾਯੂ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਰਚਿਆ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅਨਾਦੀ ਹਨ ਕਿ ਨਾਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਜਗਤ ਰਚਦਾ ਹੈ।

ਤਦ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ "ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਸਾਕਾਰ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਥੂਲ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਰਚਦਾ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਚਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਹਨ ਅਰ ਇਹ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਪਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਜਗ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਰ ਆਖਿਆ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ, ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਇਕ ਕਾਰੀਗਰ ਰਾਜ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇੱਟਾਂ, ਚੂਨਾ, ਗਾਰਾ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਵਾਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਭੀ ਹਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਸ ਢਾਂਚੇ 'ਪਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਪੰਜਿ ਤੱਤ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਵਿਧੀ ਪੂਰਬਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਪਹਾੜ ਬ੍ਰਿਖ ਆਦਿਕ ਰਚਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ 'ਪਰ ਸਾਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਏ।

ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਟਾ ਚਾਵਲ ਦਾਲ ਸਾਗ ਪਾਤ ਆਦਿਕ ਜੋ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਕੇ ਵਿਚ 'ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਫੁਲਕੇ ਅਰ ਪੁਲਾਉ ਬਣਾ ਧਰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਭੀ ਇਹੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਭੀ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਕਿੰਤੂ ਜੋ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਭੀ ਲਈਏ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਕਲ ਇਕ ਰਸੋਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਢੀ ਜਿਤਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ।

ਮੇਰੇ ਇਤਨੇ ਆਖਣ ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੁਝ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਸ ਪਏ। ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਇਹ ਉਚਰੇ ਕਿ ਤੁਮ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਕੋ ਬੁੱਢੀ ਕੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇਤੇ ਹੋ ਤੋ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਸੇ ਜਗਤ, ਕੀ ਕੁਛ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਕਰਾ ਦੋ ਜਿਸ ਸੇ ਤੁਮ੍ਹਾਰਾ ਪੱਖ ਸਿੱਧ ਹੋ।

ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੋ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਜਗਤ ਬਣਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪਾਸੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਲੂਆਂ ਦਾ ਸਲੂਣਾ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਪੁਲਾਉ ਤਾਂ ਬਣਵਾ ਦਿਓ।

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ "ਕਯਾ ਈਸ਼ਵਰ ਸਾਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਰਸੋਈ ਬਣਾਏ ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਯਾ ਬੁੱਢੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਬਣਾਏ ? ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਵਿਚਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਹੀਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬੱਚੇ ਜਣਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਪੰਡਤ ਅਤੇ ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਜਤੀ, ਸਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ 'ਪਰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਕਯਾ ਈਸ਼ਵਰ ਇਕ ਦੇਗਚੀ ਦਾਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਿੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਅਰ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਗਿਰ ਗਿਆ ਹੈ ?"

ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੱਸ ਪਏ ਅਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ "ਭਾਈ ਹਮਾਰੇ ਈਸ਼ਵਰ ਸੇ ਤੋ ਚਾਵਲ ਨਹੀਂ ਪਕਾਏ ਜਾਤੇ ਜਾਓ ਤੁਮਾਰੀ ਬੁੱਢੀਆ ਅੱਛੀ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਡਤ ਜੀ ਟਿਕਚਰਾਂ 'ਪਰ ਆ ਚਲੇ ਹਨ ਆਖਿਆ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਹਾੜ ਤਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਬੁੱਢੀਆ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੋ ਛਟਾਕਾਂ ਦਾ ਫੁਲਕਾ ਨਹੀਂ ਪਕਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਕਿਯਾ ਯੁਕਤੀ ਹੈ ?"

ਇਤਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਛ ਕੁ ਘਬਰਾਏ ਅਰ ਇਹ ਦਾਓ ਖੇਲਯਾ ਜੋ ਮੁੜ ਕੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ "ਭਾਈ ਤੁਮਾਰਾ ਅਸਲੀ ਤਾਤਪ੍ਰਯ ਕਯਾ ਹੈ ਉਸ ਕੋ ਬਤਾਓ ?"

ਫਿਰ ਮੈਂ ਓਹੋ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੁੜ ਕੇ ਫੇਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਏਹੋ ਦਿੱਤਾ ਕਿ "ਹਮਨੇ ਤੋ ਪਹਿਲੇ ਬਤਾ ਦੀਆ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ ਫਿਰ ਕਯਾ ਪੂਛਤੇ ਹੋ ?"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ 'ਪਰ ਜੋ ਮੈਂ ਸ਼ੰਕਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਿਥੀ, ਜਲ ਆਦਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਮਨੁੱਖ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਚਿੜੀਆਂ, ਬਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਆ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਨਿੱਤ ਹਨ ਯਾ ਅਨਿੱਤ ? ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਿੱਤ, ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿਸ਼ਾ,

ਕਾਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪ ਨਿੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਯਾ ਅਨਿੱਤ, ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਹੋ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਨਿੱਤ ਹਨ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਇਹ ਭੀ ਅਨਾਦੀ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹਨ ਫਿਰ ਈਸ਼ਵਰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਪਰਤੰਤਰ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਆਪਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਨਾਮ ਸਿਰਫ਼ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀਆਂ ਅਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਆਦਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭੀ ਜੇ ਵੱਧ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰ, ਪਹਾੜ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਤਾਰਾ ਗਣ ਅਰ ਬਨਸਪਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੱਦਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅਕਾਸ਼ ਆਦਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਗਤ ਨਹੀਂ ਸੱਦੇ ਜਾਣਗੇ ਅਰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਗਤ ਆਖੋਗੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਜਗਤ ਕਰਤਾ ਕਹਿਆ ਜਾਹੇ, ਆਪ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੋਚ ਕੇ ਦੇਵੋ ਅਰ ਸੋਚ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਕੁਛ ਤੰਗ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ 'ਹਮ ਤੋ ਯਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹੈਂ।'

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਆਖਣਾ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ 'ਜਾਓ ਤੁਮ ਕਹਿ ਦੇਵੋ ਕਿ ਹਮ ਜੀਤ ਗਏ ਔਰ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਹਾਰ ਗਏ।'

ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ''ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈ ਧਾਨ ਕਾ ਖੇਤ ਪਰਾਲੀ ਸੇ ਜਾਨੋ'' ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਖਿਝ ਖਿਝਾਓ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਤਦ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਸੰਧਯਾ ਪੈ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਆ ਗਏ।

ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਧੂ ਭਾਵੇਂ ਵਿੱਦਿਆ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਲੀਕੋ ਲੀਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਦੇ ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਟਾਕਰਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਦੂਸਰਾ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ

ਦੋਹਰਾ : ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਕਰਣਾਂ ਨਿਧੀ ਖਲ ਖੰਡਨ ਜਗਰਾਜ।
ਸੋ ਸਦ ਹੀ ਨਿਜ ਹਾਥ ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਿਰਦ ਕੀ ਲਾਜ ॥੧॥
ਨਾਲ ਸਾਧ ਦੇ ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਮੇਰਾ ਤਕਰਾਰ।
ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸੱਜਨੋਂ ਸੁਨੀਏ ਨਾਲ ਪਯਾਰ ॥੨॥

ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਾਕ।
ਉਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਮੈਂ ਕਰਿਆ ਖੋਲ੍ਹ ਭਰਮ ਦੇ ਤਾਕ ।।੩।।

ਭਾਵ : ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਉਸ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾਕਟਰ ਰਹੀਮ ਖ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਆ ਗਏ, ਅਰ ਉਹ ਕੋਠੀ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ "ਵੈਟਰੇਨਰੀ ਕਾਲਜ" ਅਰਥਾਤ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦਾ ਮਦਰੱਸਾ ਸੀ।

ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਖਿਆਨ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਰ ਚੌਥਾ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਕਰਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਬਾਤ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਪਰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵਖਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਤੋਂ ਉਲੰਘ ਕੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕੇਗਾ।

ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਕਰਕੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰੀਆ ਹੋਣ 'ਪਰ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਵੇਦ ਪੌਰਖੇਯ ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਈਸ਼ਵਰ ਰਚਿਤ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਜੋਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯੁਕਤੀ ਕਥਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦ ਮਨੁੱਖ ਰਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿਕਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਰਿਖੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਆਦਿਤ ਤੇ ਅੰਗਰਾ ਨਾਮ ਸਨ, ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਾਰ ਰਿਖੀਆਂ ਦੁਆਰੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਤਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੋਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠ੍ਹ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਵੇਦ ਬਣ ਗਏ।

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੂੰ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਮਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੋ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਮਨੂੰ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਿਰੋਧ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੋ ਮਨੂੰ ਜੀ ਤਿੰਨ ਵੇਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਧੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਨਵਾਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੇਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵੇਖੋ ਜੀ

ਸੁਆਮੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੈਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਚਾਰ ਰਿਖੀਆਂ 'ਪਰ ਉਤਰਿਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਸਭ ਲੋਕ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਜਿਵੇਂ ਭੜੋਲਾ ਚੌਧਰੀ ਉੱਜੜ ਖੇੜੇ ਵਿਚ।
ਤਿਉ ਵਿਦਯਾ ਤੇ ਹੀਨ ਨਰ ਲਏ ਸੁਆਮੀ ਖਿੱਚ ॥੪॥
ਵਾਹਿ ਵਾਹਿ ਸਭ ਕਹਿ ਰਹੇ ਅਰ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।
ਆਖਨ ਉਤਰੇ ਵੇਦ ਸਨ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਪਾਸ ॥੫॥
ਦਿਵਸ ਤਿੰਨ ਪੂਰੇ ਭਏ ਦਿੰਦਯਾ ਜਦ ਵਖਿਆਨ।
ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੱਗੇ ਇਹ ਸੁਣਾਨ ॥੬॥
ਚੌਪਈ : ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੁਨਾਇ।

ਜਿਸ ਕੱਲ ਨੂੰ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਆ ਕੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣਾਂ ਸਮੇਤ ਡੇਰੇ ਆਇਆ।

ਉਹ ਸਮੇਂ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਾਧੂ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੱਖ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੱਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹੀ ਸੁਨੋ ਮੀਤ ਮਨ ਲਾਇ।
ਨਾਲ ਸਾਧ ਦੇ ਬੋਲਨਾ ਸੌਖੀ ਬਾਤ ਨ ਕਾਇ ॥੮॥

ਭਾਵ : ਭਾਵ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਰਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਬੋਲਣ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਾ ਲੈ ਆਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਨੇ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਓ ਪੇਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਭਾਵ ਮੈਂ ਹਸ ਕੇ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਨਾ ਕੁੱਝ।
ਸਾਰੀ ਘੁੰਡੀ ਓਸ ਦੀ ਲੀਤੀ ਹੈ ਮੈਂ ਬੁੱਝ ॥੯॥

ਭਾਵ : ਮੈਨੂੰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਾਲਾ ਝਗੜਾ ਅਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਖਿਆਨ ਸੁਣ ਕੇ ਇਤਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਖੇੜਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿ ਪੱਖੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਚੱਕ੍ਰਤ

ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖ਼ੁਦ ਦੇਖੋਗੇ ਜੋ ਕਿਆ ਰੰਗ ਖਿਲੇਗਾ, ਅਰ ਮੈਂ ਆਸ਼ਾ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਣਗੇ। ਇਤਨਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਪਰ ਪਧਾਰ ਗਏ।

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਘੜਨ ਲੱਗਾ ਅਰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਯਾਦ ਆਏ ਸੋ ਕਾਗਜ਼ 'ਪਰ ਨੰਬਰਵਾਰ ਲਿਖ ਲਏ ਅਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਤਕਾਲ ਉਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ ਜੋ ਪੁੱਛਣੇ ਸਨ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਲਏ ਅਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਦ ਸੰਧਯਾ ਪਈ ਤਦ ਪੂਰੇ ਵਕਤ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ 'ਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਰ ਅੱਗੇ ਕਯਾ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦਰੀਆਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਡੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਾਲੀ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਦਰੀਆਂ 'ਪਰ ਬੈਠਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਆਦਮੀ 'ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕਦੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸਾਧ ਜੀ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਲੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਆ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਪਰ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਹੋ ਇਹ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਖਿਆਨ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸੰਸਯ ਹੈ ਸੋ ਉਠ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਪਰ ਬੈਠ ਜਾਏ ਅਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਪੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜੋ ਹਾਰ ਜਾਏਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਏਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਕੰਬ ਗਏ ਸਭ ਲੋਕ।
ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਗਿਰਨਾ ਜਾਨ ਅਜੋਗ ॥੧੦॥
ਬਿਟਰ ਬਿਟਰ ਸਨ ਦੇਖਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵੱਲ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧ ਦੇ ਕਰੇ ਨ ਕੋਈ ਗੱਲ ॥੧੧॥
ਪਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਖ਼ੂਬ ਕੁਰਾਨ।
ਤਿਨ ਇਲਮਾਹੀ ਵੇਦ ਪਰ ਚਾਹੀ ਤਰਕ ਉਠਾਨ ॥੧੨॥

ਚੌਪਈ : ਇਤਵਲ ਸੁਆਮੀ ਮੋਟਾ ਭਾਰਾ। ਉਤ ਉਹ ਪਤਲਾ ਮੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾ ॥
ਜਦ ਕੁਰਸੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਆ ਕੇ। ਕੰਬਲ ਲੱਗਾ ਅਤਿ ਡਰ ਖਾ ਕੇ ॥
ਕੁਰਸੀ ਪਰ ਬੈਠਨ ਦੇ ਵੇਲੇ। ਕੰਬਿਆਂ ਪੌਣ ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਕੇਲੇ ॥
ਹੇਠਾਂ ਲੱਤਾਂ ਥਰ ਥਰ ਡਰਸਨ। ਉਪਰ ਹੱਥ ਨਿਰਤ ਸੀ ਕਰਸਨ ॥

ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਧੁੰਦ ਮਚਾਈ। ਐਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਆਈ।।
ਏਧਰ ਸੁਆਮੀ ਉਚ ਪੁਕਾਰੇ। ਕਿਉਂ ਕਾਂਪਤ ਹੋ ਬਨੇ ਕਰਾਰੇ।।
ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕਰ ਮੁਖ ਬੋਲੋ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਪੜਦਾ ਖੋਲੋ।।
ਕਯਾ ਸ਼ੰਕਾ ਤੁਮਾਰੀ ਹੈ ਭਾਖੋ। ਗੋਪ ਨ ਹਮਰੇ ਆਗੇ ਰਾਖੋ।।੧੩।।

ਦੋਹਿਰਾ : ਕਹੀ ਮੌਲਵੀ ਡਰਦਿਆਂ ਵੇਦ ਨਹੀਂ ਇਲਹਾਮ।
ਜਿਸ ਤੇ ਰਚਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹੇ ਪੁਰਖ ਕੇ ਕਾਮ।।੧੪।।

ਭਾਵ—ਉਸ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਐਸ਼ਾ ਭੈ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਰ ਓੜਕ ਨੂੰ ਜਦ ਬੋਲਿਆ ਤਦ ਇਹੋ ਆਖੀ ਕਿ ਵੇਦ ਇਲਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਬਾਤ ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਸੁਨੀ ਜਦੋਂ ਸਾਧ ਨੇ ਏਹ।
ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਕੰਬੀ ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਹ।।੧੫।।

ਭਾਵ—ਜਦ ਉਸ ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਦ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਯਥਾ—

ਸਾਧੂ— ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਮਤ ਮੈਂ ਜਗਤ ਕੋ ਕੌਨ ਬਣਾਤਾ ਹੈ?
ਮੌਲਵੀ— ਹਮਾਰੀ ਦੀਨੀ ਕਤਾਬ ਮੈਂ ਸਭ ਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਤਾ ਖੁਦਾ ਬਤਲਾਇਆ ਹੈ।
ਸਾਧ— ਤੁਮ ਕੋ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਂ ਕਿਸ ਨੇ ਉਤਪੰਨ ਕੀਆ?
ਮੌਲਵੀ— ਖੁਦਾ ਨੇ।
ਸਾਧੂ— ਤੁਮਰੇ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸੁਖ ਵ ਦੁਖ ਕੌਨ ਦੇਤਾ ਹੈ?
ਮੌਲਵੀ— ਖੁਦਾ।
ਸਾਧੂ— ਤੁਮਕੋ ਖਿਲਾਤਾ ਪਿਲਾਤਾ ਕੌਨ ਹੈ?
ਮੌਲਵੀ— ਖ਼ੁਦਾ।
ਸਾਧੂ— ਫਿਰ ਬੁਰੇ ਕਾਮੋਂ ਕਾ ਕਰਾਨੇ ਵਾਲਾ ਤੋ ਖੁਦਾ ਨਾ ਹੂਆ ਜਿਸ ਤੇ ਤੁਮਾਰਾ ਯਹ ਕਹਿਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਗਯਾ ਸੇ ਬਿਨਾਂ ਏਕ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਤਾ ਸੋ ਮਿੱਥਯਾ ਹੂਆ?
ਮੌਲਵੀ— ਘਬਰਾ ਕਰ ਕਹਿਨੇ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਯਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਹਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਖੁਦਾ ਹੀ ਹਮ ਸੇ ਕਰਾਤਾ ਹੈ।
ਸਾਧੂ— ਯਹ ਤੋਂ ਵਹੀ ਬਾਤ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹਮ ਦੁਰਜਨ ਤੋਸ਼ ਨਯਾਇ ਸੇ ਜੋ ਮਾਨ ਭੀ ਲੇਂ ਤੋ ਭੀ ਹਮ ਕੋ ਬਤਾਓ ਜੋ ਤੁਮ ਕੋ ਚਲਾਤਾ ਫਿਰਾਤਾ ਕੌਨ ਹੈ?

ਮੌਲਵੀ— ਖੁਦਾ।

ਸਾਧੂ— ਤੁਮ ਕੋ ਖਿਲਾਤਾ ਪਿਲਾਤਾ ਕੌਨ ਹੈ?

ਮੌਲਵੀ— ਖੁਦਾ।

ਸਾਧੂ— ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦਾ ਤੁਮ ਕੋ ਏਕ ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਤੁਮ੍ਹਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਦਮਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ਖ਼ੈਰ ਤੁਮ ਯਹ ਤੋ ਬਤਾਓ ਤੁਮ ਕੋ ਕਪੜੇ ਕੌਨ ਪਹਰਾਤਾ ਹੈ?

ਮੌਲਵੀ— ਖੁਦਾ।

ਸਾਧੂ— ਤੁਮ ਕੋ ਹਗਾਤਾ ਕੌਨ ਹੈ?

ਮੌਲਵੀ— ਚੁੱਪ।

ਸਾਧੂ— ਕਹਿ ਦੋ ਕਿ ਖੁਦਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਜਦ ਇਹ ਆਖੀ ਸਾਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਸੁਨਾਇ।
ਸੁਨਨੇ ਹਾਰੇ ਸਰਬ ਹੀ ਹੱਸੇ ਹਿਤ ਹਿਤਰਾਇ ॥੧੬॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਇਸ ਮਖੌਲ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਦ ਸਾਰੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਪਏ ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਉਸ ਦੀ ਵਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਕਹਿ ਦੋ ਖੁਦਾ" ਇਸ 'ਪਰ ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਰ ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਹੇਠ ਉਤਰ ਜਾਓ ਤੁਮ ਕੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਆਤਾ ਤਦ ਉਹ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹੋ ਕੇ ਦਰੀ 'ਪਰ ਹੋ ਬੈਠਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਖਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿਹਾ ਸਾਧੂ ਨੇ ਫੇਰ।
ਆਓ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁਣ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਇ ਦਲੇਰ ॥੧੭॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਉਹ ਸ਼ਰਮ ਖਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਾ ਤਦ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਠੇ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਇਕ ਲਾਹੌਰੀ ਪੰਡਤ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਟਿੱਕੇ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਉਠਯਾ ਅਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕੋਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਮੇਂ ਬੋਲੋ, ਇਤਨੀ ਬਾਤ 'ਪਰ ਭੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਇਸ 'ਪਰ ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਤੀਸਰੀ ਆਇ ਗਈ ਫਿਰ ਮੀਤ।
ਸੁਣ ਲਓ ਸਾਧੂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਜੋਇ ਪਰੀਤ ॥੧੮॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਠੇ ਤਦ

ਮੈਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਰ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹੇ ਜੋ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੇਹਾ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲ ਰਹੇ ਕਿ ਅੱਜ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਅਰ ਮੇਰਾ ਪੱਖ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਖੰਡਨ 'ਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਯੁਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸਾਬਤ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸਭ ਲੋਕ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਸਾਡੇ ਦੋਨਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੇ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਧ।
ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲੱਗੀ ਆਨ ਉਪਾਧ ॥੧੯॥
ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਬੋਲੇ ਨਾਲ ਗਰੂਰ।
ਕਹੋ ਕਹੋ ਤੁਮ ਬਾਤ ਅਬ ਜੋ ਕੁਛ ਅਹੇ ਜ਼ਰੂਰ ॥੨੦॥

ਭਾਵ—ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਸਾਧੂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗੁੱਸਾ ਜਿਹਾ ਆਇਆ ਅਰ ਉੱਚੇ ਦੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਸੋ ਬੈਠ ਕੇ ਆਖੋ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਝੱਟ ਕੁਰਸੀ 'ਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਯਥਾ :

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ੪

ਦੋਹਿਰਾ : ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇ ਕਰਕੇ ਵੱਖਯਾਨ।
ਵੇਦ ਕਹੇ ਹਨ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸੋ ਨਹਿ ਮੁੱਤ ਪਛਾਣ ॥੨੧॥
ਨਿਰਾਕਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਅਹੇ ਜਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਨਹਿ ਦਾਂਤ।
ਵੇਦ ਚਾਰ ਹੈਂ ਸ਼ਬਦ ਸੋ ਪਦ ਅੱਖਰ ਏਕਾਂਤ ॥੨੨॥

ਭਾਵ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਖਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਪੱਖ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾ, ਦੂਜੀ ਪਸੰਤੀ, ਤੀਜੀ ਮੱਧਮਾਂ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਬੈਖਰੀ ਸਦਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਪ੍ਰਾ' ਬਾਣੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅਨਉਦ ਭੂਤ ਸੰਸਕਾਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰਿਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਤਾਂ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੈਸਾ ਕਈ ਬਾਤਾਂ ਸਾਡੇ ਯਾਦ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਅਨਹੋਈਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ 'ਪ੍ਰਾ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਯਾ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ

ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਬਾਤ ਸਭ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਅਤੀ ਗੁਪਤ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਬਾਣੀ ਜੋ 'ਪਸੰਤੀ' ਹੈ ਉਹ ਉਦਭਵ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੀ ਨਮਿੱਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਯਾ ਸੁਭਾਵਕ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਪਸੰਤੀ' ਬਾਣੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਤਿ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਹ ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਹੋਣ 'ਤੇ 'ਪਸੰਤੀ' ਕਰਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ।

ਤੀਸਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੱਧਮਾਂ' ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਪਸੰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੁਆਰੇ ਅਗਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਦ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਠ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਮੱਧਮਾਂ' ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਖਦਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਫਲਾਣੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਆਖਣਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ 'ਪ੍ਰਾ' ਅਤੇ 'ਪਸੰਤੀ' ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੱਧਮ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰੇ ਬੋਲ ਕੇ ਸਭ 'ਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਅੱਖਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬਿਖਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪੁਰਖ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕਰੇਗਾ, ਤਦ ਇਹ ਬਾਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਹ ਅੱਖਰ ਬੋਲਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਅੱਖਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਪਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਰ ਉਹੋ ਪਦ ਅੱਗੇ ਵਾਕ ਬਣਦੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਬਣ ਜਾਏਗੀ।

ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਪਦ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦ ਦੇ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ ਵਾਕਯ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਰ ਵਾਕ ਹੀ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਇਕ ਰੇਖਾ ਕੇ ਢੰਗ 'ਪਰ ਲਿਆ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਪਰ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਯਾ ਗ੍ਰੰਥ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਅੱਖਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵਿਖਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ

ਬਵੰਜਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰੇ ਬੋਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਰ ਉਹ ਅੱਖਰ ਮਿਲ ਕੇ ਪਦ ਅਤੇ ਪਦ ਹੀ ਮਿਲ ਕੇ ਵਾਕ ਯਾ ਮੰਤਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਪ੍ਰਾ, ਪਸੰਤੀ ਅਤੇ ਮੱਧਮਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਕਿੰਤੂ ਕੇਵਲ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ।

ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਪਦ ਯਾ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵੇਦ ਜੋ ਇਕ ਅੱਖਰ ਪਦ ਵਾਕ ਰੂਪ ਹੈ ਇਸੀ ਤੇ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਇਸ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਅਵੱਸ਼ ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਕਈ ਅੱਖਰ ਤਾਲੂ ਨਾਲ, ਕਈ ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ, ਕਈ ਕੰਠ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਈ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਵੀ, ਕੰਠੀਯ, ਓਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦੰਤੀ ਆਦਿਕ ਕਰ ਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ।

ਜਦ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਅੱਖਰ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਸੋ ਓਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਤਦ ਇਹ ਬਾਤ ਮੰਨਣੀ ਪਏਗੀ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਠ, ਤਾਲੂ ਆਦਿਕ ਅੰਗ ਸਨ, ਸੋ ਐਸਾ ਕੇਵਲ ਕੋਈ ਸਥੂਲ ਦੇਹਧਾਰੀ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰਯ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪੌਰਖੇਯ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ, ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਭੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਹੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਵਰਗਾ ਅਵੱਸ਼ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਤਕ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਅਰ ਜੋ ਅੱਖਰ ਨਾ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਤਦ ਵੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਚਾਂ ਜੋ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਬਣਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਜਦ ਇਹ ਨਾ ਬਣੀਆਂ ਤਦ ਇਹ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।

ਸਾਥ ਇਹ ਭੀ ਜਾਣਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜੋ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਤਨਾ ਵਿਚ ਉਹ ਅੱਖਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਵਿਖਰ ਜਾਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ 'ਪ੍ਰਾ' ਯਾ 'ਮੱਧਮਾਂ' ਬਾਣੀ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਏ ਤਦ ਇਹ ਦਿੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜੋ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਗਿਆਨ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਕਿ 'ਬਿਨ ਬੋਲੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਘਰ ਕੌਣ ਕਵਾਰਾ' ਕਥਨ ਹੈ।

ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੰਨਣਗੇ ਅਰ ਵੇਦ ਨੂੰ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨਗੇ ਤਦ ਇਹ ਦੋਖ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਭੀ ਘਟ ਪਦ ਵਾਂਗ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਸੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਤੇ ਖਟ ਊਰਮੀ ਆਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਚ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਆਵੇਗਾ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਸਭ ਨਾਸੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਭੀ ਨਾਸੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਿੱਤ, ਅਮਰ ਆਦਿਕ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਸੋ ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਰਚਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰ ਲਏਗਾ ਅਤੇ ਜੀਵ ਜੈਸੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰੇਗਾ।

ਜੇ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ (ਅਕਾਇ) ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰ ਰਹਿਤ ਮੰਨੋਗੇ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਕੰਠ ਤਾਲੂ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਅਰ ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਹੋਏ ਤਦ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਉਚਰੇ ਜਾਣਗੇ, ਅਰ ਜੇ ਅੱਖਰ ਹੀ ਨਾ ਉਚਰੇ ਗਏ ਤਦ ਨਾ ਵੇਦ ਬਣਨਗੇ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੋਨੋਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਨਾ ਸਹਾਰਨ ਕਰਕੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਓੜਕ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਉਭੈ ਪਾਸ ਰੱਜੂ ਅਹੇ ਪ੍ਰਤਿ ਵਾਦੀ ਗਲ ਮਾਹਿ।
ਜਾਂਤੇ ਦੋਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਵੇਦ ਸਿੱਧ ਹੁਇ ਨਾਹਿ ॥੨੩॥

ਭਾਵ—ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਭੈ ਪਾਸ ਰਜੂ ਨਯਾਇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੋਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਠਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰੀ ਮੰਨਣਗੇ ਤਦ ਉਹ ਅਨਿੱਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਅਤੇ ਜੇ ਅਸਰੀਰੀ ਆਖਣਗੇ ਤਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵੇਦ ਮਨੁੱਖ ਰਚਿਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂਤੇ ਇਹ ਭੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਣ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਸੁਣਕੇ ਸਾਰਾ ਸਾਧ ਨੇ ਚੱਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਰ।
ਚੋਰਾਂ ਉਪਰ ਪਾਉਂਦਾ ਦੇਖੋ ਕੈਸਾ ਮੋਰ ॥੨੪॥
ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਛਡਿਆ ਐਸੇ ਢੰਗ।
ਸੁਨਨੇ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ ਇਸ ਪਰ ਡਾਢੇ ਦੰਗ ॥੨੫॥

ਭਾਵ—ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਚੱਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਉੱਤਰ ਕਿਸ ਦਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬਾਤ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਏ, ਅਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਮੁਢੋਂ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ—

ਉੱਤਰ—ਦੇਖੋ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਾ, ਪਸੰਤੀ ਅਤੇ ਮੱਧਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿੰਤੂ ਕੇਵਲ ਬੈਖਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੇ ਕਥਨਾਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਅਰ ਜੇ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ "ਵੱਦਤੋ ਬਿਯਾਘਾਤ" ਅਰਥਾਤ "ਮਨਮੁਖ ਜੀਭਾ ਨਸਤੀ" ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚ ਜੀਭ ਨਹੀਂ ਤਦ ਉਸ 'ਪਰ ਏਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ ? ਤਾਂ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਦੱਸਦਾਂ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਰ ਜੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੋ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਅਰ ਜੇ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਇਸ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸੱਪ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਐਸਾ ਆਖਣ ਵਾਲੇ 'ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ? ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸੱਪ ਦੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ "ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ" ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਝੂਠਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਭੀ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੱਸ ਕੇ ਫਿਰ ਆਖਣਾ ਕਿ "ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ" ਕਥਨ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਅਰ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਹੋਰ ਲੋਕ ਭੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਮਾਰੀ ਏਹ ਉਖੇੜ ਸੀ ਚੁੱਕ ਸਾਧ ਨੇ ਮੀਤ।
ਪਰ ਇਹ ਗਯਾਨੀ ਜਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਪੇ ਮਹਾਂ ਅਨੀਤ ॥੨੬॥
ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਕਰਿਆ ਓਹੋ ਉਨ ਸੇ ਹੱਥ।
ਰੋਕਿਆ ਨਾਲ ਦਲੀਲ ਦੇ ਵੱਡਾ ਯੁਕਤੀ ਗੱਥ ॥੨੭॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਸਾਧੂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਤਦ ਮੈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ

ਏਹੋ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ''ਵਦਤੋ ਬ੍ਯਘਾਤ'' ਦੋਖ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਾ ਆਦਿਕ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਅਰ ਉਹ ਪਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸੰਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਮਧਮਾਂ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਬੈਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਮੱਧਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੁਆਮੀ ਜੀ 'ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਪਰ ਹੁਣ ਐਥੇ ਠਹਿਰੀਏ ਕਰਾਂ ਨਬੇੜਾ ਇੱਕ।
ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪੁਛ ਸਾਂ ਸਮਝਨ ਕਿੱਥੋਂ ਤਿੱਕ॥

ਭਾਵ—ਫਿਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਕਥਨਾਨੁਸਾਰ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੋ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਯਾ ਆਖੋਗੇ ?

ਇਸ 'ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸ 'ਪਰ ਸਭ ਲੋਕ ਹੱਸ ਪਏ ਅਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਖਬਰ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈਓ ! ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰ ਫਿਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਭੀ ਤਿੰਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਗਿਆਤ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਕਰੋ ਅਰ ਦੱਸੋ ਜੋ ਮੈਂ ਕੀ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਕੰਨਾਂ 'ਪਰ ਹੱਥ ਧਰ ਲਏ ਅਰ ਕੋਈ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਗਏ।

ਜਦ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਨਕਾਰੀ ਪਾਏ ਤਦ ਮੈਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਕਥਨ ਜੋ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਭਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਸੋ

ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣੇ 'ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠਾ ਹੈ ਅਰ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੱਚਾ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਭੁੱਲਯਾ ਇਹ ਆਖਨ ਵਿਚ ਕੁਝ।
ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਆਮੀ ਲੈਣਗੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬੁੱਝ॥
ਨਹੀਂ ਗਯਾਤੇ ਵੇਦ ਦੇ ਇਹ ਸਭ ਲੋਕ ਅਜਾਨ।
ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬਾਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ॥
ਪਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਵੇਦ ਦੇ ਹਨ ਵੇਤੇ ਸਰਬੱਗ।
ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਆਖਣ ਖੋਲ੍ਹ ਅਲੱਗ॥

ਭਾਵ—ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਭੁੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਸੋ ਵੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਅਰ ਨਾ ਉਹ ਸਰਬੱਗਯ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਜੋ ਵੇਦ ਦੇ ਵੇਤਾ ਅਰ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਯਾ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਅਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਤਨਾ ਸਭ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸਾਧੂ ਫੇਰ।
ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਹੁਣ ਸੰਤ ਜੀ ਕਯਾ ਮੈਂ ਆਖਾਂ ਟੇਰ ॥੩੨॥
ਏਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਮੂੜ੍ਹ ਹਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਰੰਚ।
ਤੁਮ ਗਯਾਤੇ ਹੋ ਵੇਦ ਦੇ ਸਮਝੇ ਗਤਿ ਪ੍ਰਪੰਚ ॥੩੩॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਇਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਹੀਣ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੇਰੀ ਮੱਧਮਾਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਤਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਯਾਤੇ ਹੋ ਅਰ ਨਾਲ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰੇ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਆਪ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋਗੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਹੋ ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਸੋ ਕਯਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—ਭਾਈ ਤੁਮ ਕਹੋ ਤੋ ਸਹੀ ਜੋ ਤੁਮਾਰਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਹਮ ਸਮਝੇਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੁਰਖ ਸਮਝ ਜਾਣਗੇ ਫਿਰ ਆਪ ਵਿਚ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਯਾ ਭੇਦ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕਰੋ ਛੇਤੀ ਦੱਸੋ ਜੋ ਮੈਂ ਕਯਾ ਆਖਣਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—ਤੁਮ ਬਤਾਓ ਜੋ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਮਨ ਮੇਂ ਹੈ। ਭਲਾ ਹਮ ਕੋ ਉਸ ਕੀ ਕਯਾ ਖਬਰ ਹੈ ਜਬ ਤਕ ਤੁਮ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰੋਗੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਆਪ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਸੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ?

ਇਸ 'ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਲੀਆਂ ਬਜਾਈਆਂ ਅਰ ਸਭ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਗਏ, ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਤ ਜਨ ਸੇ ਸੋ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਮੁਰਝਾਇ ਗਏ ਅਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੁਥਾਂਇ ਆਇ ਫਸੇ।

ਉੱਤਰ—ਤੁਮ ਸਮਯ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਖੋਵੋ ਜੋ ਤੁਮਾਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ਹਮ ਕੋਈ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੁਮਾਰੇ ਮਨ ਕੀ ਬਾਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕੇਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਖੋ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਹੀ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਯਾ ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿਓ ਨਹੀਂ ਆਖੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਅਰ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਕਿਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਹਮ ਨਹੀਂ ਬਤਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਤੁਮਾਰੇ ਮਨ ਮੇਂ ਕਿਆ ਹੈ, ਜਬ ਬੋਲੋਗੇ ਤਬ ਹਮ ਉੱਤਰ ਦੇਂਗੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਆਪ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਸੇ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੀ ਮਧਮਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਦੇ ਸਮੇਤ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਜੋ ਮੇਰੀ ਇਕ ਜੀਵ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਬੈਖਰੀ ਬਾਤ।
ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਸਮਝੇ ਸਾਧ ਜੀ ਫਿਰ ਈਸ਼ਵਰ ਕਿਹ ਭਾਂਤ ॥੨੪॥

ਭਾਵ—ਵੱਡੇ ਅਚਰਜ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੇਰੀ ਤੁੱਛ ਜੀਵ ਦੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਲਪ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੈਖਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਹ ਜੀਵ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ "ਆਪਣੇ ਮਨਹੀਨ ਸਵਾਮੀ" ਕਰ ਕੇ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਦਿਕ ਦੇ ਓਹ ਰਹਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਉਸ ਦੀ ਸਥੂਲਤਾ ਖੰਡਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਯਤੋ ਵਾਚਾ ਨਿਵਰਤੰਤੋ ਅਪ੍ਰਾਪ ਮਨਸਾ ਸਹਾ" ਅਰਥਾਤ ਬਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਭੀ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਖੇ ਸੇ ?

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਦਾ ਕਥਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ

ਵੇਦ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਹਨ ਸੋ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਥੂਲ ਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂਹੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਣ। ਇਸ 'ਪਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਲੀਆਂ ਵੱਜੀਆਂ, ਅਰ ਸਭ ਆਨੰਦ ਹੋ ਗਏ।

ਦੋਹਿਰਾ : *ਸੁਣ ਕੇ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਗਈ ਚੌਕੜੀ ਭੁੱਲ।*
ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਸਾਧ ਨੇ ਗਇਆ ਭੇਦ ਸਭ ਖੁੱਲ ॥੩੫॥
ਜਿਸ ਪਰ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ਦੇ ਲੱਗੇ ਉੱਤਰ ਦੇਨ।
ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਪਿਖ ਇਉਂ ਬੋਲੇ ਮੁਖ ਬੈਨ ॥੩੬॥
ਅਹੋ ਹਮਾਰੇ ਕਥਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਏਸ।
ਜੋ ਚਹੁ ਰਿਖੀਆਂ ਕੋ ਕਰਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ॥੩੭॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਟਾਲਵਾਲ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਣਾ ਤਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲੱਗੇ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਵਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਅਰ ਗਿਆਨ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਆਦਿਤ ਅਤੇ ਅੰਗਰਾ ਚਾਰ ਰਿਖੀਆਂ ਦੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤਦ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮੰਤਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਕਰ ਆਏ ਸਾਂ ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : *ਇਸ ਆਖਨ ਤੇ ਤੁਰਤ ਮੈਂ ਕਹੀ ਸੰਤ ਨੂੰ ਬਾਤ।*
ਹੁਣ ਉੱਤਰ ਕੁਝ ਮਿਲੇਗਾ ਮੈਂ ਜਾਨੀਆਂ ਵੱਖਯਾਤ ॥੩੮॥
ਪਰ ਇਸ ਮਹਿ ਇਕ ਸ਼ੰਕ ਹੈ ਉਪਜੀ ਮਨ ਦੇ ਮਾਹਿ।
ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਈਸ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਨਾਂਹਿ ॥੩੯॥

ਭਾਵ—ਇਸ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰਸਤਾ ਪਕੜ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਦੇਣਗੇ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕਥਨ 'ਪਰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਗਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਹੋਂ ਹੀ ਇਹ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵੇਦ

ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਨ, ਅਰ ਬਾਣੀ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਆਦਿਤ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰਾ ਆਦਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਰਿਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਵੇਦ ਪੌਰਖੇਯ ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਰਚਿਤ ਤਾਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾਏ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਹੁਣ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਯਾਨ ਦਾ ਪੁਛਦਾ ਹਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ।
ਜਿਸ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ॥੪੦॥
ਕਹੋ ਗਯਾਨ ਉਹ ਨਿੱਤ ਹੈ ਯਾ ਹੈ ਸੋਇ ਅਨਿੱਤ।
ਪੁਨ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ ਸਦਾ ਹੀ ਹਤ ਗਯਾਨ ਜਿਹ ਚਿੱਤ ॥੪੧॥

ਭਾਵ—ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰਾਂ ਰਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆਨ ਜਦ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ 'ਪਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਨ ਯਾ ਉਹ ਚਾਰੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸਨ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ।

ਉੱਤਰ—ਹਾਂ ਔਰ ਆਦਮੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਫਿਰ ਇਹ ਕਯਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ 'ਪਰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ 'ਪਰ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ?

ਉੱਤਰ—ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਮੇਂ ਭਾਸਤਾ ਹੈ ਜੈਸਾ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਜਲ ਮੇਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਭਾਸਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਲਨ ਜਲ ਮੇਂ ਸੂਰਜ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਭਾਸਤਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਲਨ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਮੇਂ ਈਸ਼ਵਰ ਕਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੀਏ ਉਨ ਚਾਰੋਂ ਰਿਖੀਓਂ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਥੇ ਜਿਨ ਕੋ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਪੜ ਗਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਔਰ ਲੋਗੋਂ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਥੇ ਜਿਸ ਸੇ ਨਾ ਪੜਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੱਸਣ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਲਪੱਗਯ ਹੈ ਯਾ ਸਰਬੱਗਯ? ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਭੀ ਕਥਨ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨਿੱਤ ਹਨ ਯਾ ਅਨਿੱਤ?

ਉੱਤਰ—ਈਸ਼ਵਰ ਔਰ ਉਸ ਕਾ ਗਿਆਨ ਨਿੱਤ ਹੈ, ਅਨਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੁਹ ਈਸ਼ਵਰ ਭੀ ਨਿੱਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਫਿਰ ਜੇ ਉਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਧਰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ

ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ? ਫਿਰ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਇਹ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਲ ਹੋਵੇਗਾ ਓਥੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਜ਼ਰੂਰ ਪਏਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਹੈ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਭੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਣਾ ਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਏ ਤੇ ਵੇਦ ਆ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ?

ਉੱਤਰ—ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ੁਧ ਜਲ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਲਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬੁਧਿ ਰੂਪ ਜਲ ਸਤੋ ਗੁਣ ਆਦਿਕ ਸਦਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਲਨ ਜਲ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦਾ ਆਭਾਸ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਜੋ ਤਮੋ ਕਰਕੇ ਮਲਨ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦਾ। ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਿਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤਾਂਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਭਾਸ ਨਾ ਪਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ੁਧ ਸਨ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਵੇਦ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਭਲਾ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਪ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਰਿਖੀ-ਮੁਨੀ, ਸੰਤ-ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁਧ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਪੁਰਖ ਭਰਿਸ਼ਟ ਬੁਧਿ ਹੀ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਅਸੀਂ ਕਦ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੰਦ ਬੁੱਧੀ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਕਿੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਾਤਮਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਦੇ ਸਵੱਛ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਦੇ ਭੀ ਮੰਦ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਸਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਭੀ ਹਨ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਭੀ ਹੋਣਗੇ। ਤਾਂ ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਏਹੋ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਪੁਰਖ ਭੀ ਮਲਨ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਬਿਆਪਕ ਨਿੱਤ ਸਰੂਪ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਆਭਾਸ ਵੇਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਿਆ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਚਾਰੇ ਰਿਖੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸ਼ੁਧ ਹਿਰਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆ ਗਏ ਅਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਭੀ ਉਹੋ ਨਿੱਤ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਆਭਾਸ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ

ਰਿਦੇ ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਿੱਤ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਆਭਾਸ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰਿਦੇ ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਆਪੇ ਮੰਤਰ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ? ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੀਨ ਜਲ ਵਿਚ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਆਭਾਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਅਰ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਪਰ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਅੱਜ ਕੱਲ ਮਲਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਭਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਸ਼ੁੱਧ ਜੇਹੇ ਹੀ ਮੰਤਰ ਬੋਲਣ ਤੇ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਣ ਪਰੰਤੂ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਤੋਂ ਹੀ ਆ ਜਾਣ, ਅਰ ਜੋ ਲੋਕ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜੈਸੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਆਪੇ ਆਉਣੇ ਯੋਗ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਹੈ ਉਥੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਭੇਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਜੋ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਰਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਚਾਰਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਰਚੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈ ਪੋਥੀਆਂ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਨਾ ਇਹ ਗੱਲ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਢੰਗ 'ਪਰ ਹਨ ਸੋ ਈਸ਼ਵਰ ਅਜਿਹੀ ਛੰਦਾਂ-ਬੰਦੀ ਕਰਦਾ ਕਦੇ ਭੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਚਤੁਰਾਈ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਮੇਰੇ ਇਤਨੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਗਏ ਸੰਤ ਘਬਰਾਇ।
ਏਧਰ ਓਧਰ ਝਾਕਦੇ ਉੱਤਰ ਬਣੇ ਨਾ ਕਾਇ ॥੪੨॥
ਓੜਕ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਹੀ ਤੋਰਿਆ ਸਾ ਪ੍ਰਸੰਗ।
ਜਿਸ ਤੇ ਮੈਂ ਮਨ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇ ਗਏ ਹਨ ਤੰਗ ॥੪੩॥

ਭਾਵ—ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਰ ਕੋਈ ਅੱਛਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਪਰ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਹੀ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਏ। ਜੋ ਉਲਟ ਕੇ ਮੇਰੇ 'ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚੁੱਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਰਚਿਤ ਹੋਣੇ 'ਪਰ ਤਰਕ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਰ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਏਸੇ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖੋਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਥੂਲ ਪਰਪੰਚ ਭੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇਗਾ।

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਦ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਜਗਤ ਉਤਪਤੀ 'ਪਰ ਭੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਸੋ ਠੀਕ ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ 'ਪਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਬਸ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸੋ ਉੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਤ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਗ ਸੱਤਯਾਨੰਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਸੱਦਦੇ ਹਨ, ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਵਲ ਟਾਲ ਵਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਝਗੜ ਪਏ ਅਰ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕਿਆ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਉੱਤਰ ਆਪ ਦਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ 'ਪਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੱਸੋਗੇ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਝਗੜਾ ਹੋਰ ਵੀ ਛਿੜ ਪਿਆ ਤਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਝਗੜੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅਰ ਆਪ ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਆਪ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਆਖੋ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਹ ਬੋਲੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਆਖਣਾ ਸੀ ਸੋ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਅਰ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਤਨੇ ਝਗੜੇ ਪਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਲੀਆਂ ਵੱਜ ਪਈਆਂ ਅਰ ਸਭ ਬੋਲ ਉਠੇ ਕਿ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਸ 'ਪਰ ਸੰਧਯਾ ਪੈ ਗਈ ਅਰ ਸਭ ਖ਼ਲਕਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਪੂਰਬਕ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ 'ਪਰ ਆਏ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਹ ਦੂਜਾ ਹੈ ਮੁੱਦਾ ਜੋ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਸੰਗ।
ਸੁਣਨੇ ਹਾਰੇ, ਲੋਕ ਸੋ ਹੋਏ ਮਨ ਵਿਚ ਦੰਗ ॥੪੪॥

ਊਆ ਬਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤਦੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਆਪ।
ਸੱਤ ਆਖਦਿਆਂ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਲਗੇ ਨਾ ਕੋਈ ਪਾਪ ॥੪੫॥
ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਚਲੇ ਉਸ ਕੇਰ।
ਉੱਤਰ ਮੇਰੇ ਕਥਨ ਦਾ ਦੇਵਨ ਹੋਇ ਦਲੇਰ ॥੪੬॥
ਜਿਸ ਤੇ ਸੱਚੀ ਹੋਇ ਜਗ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਪ।
ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੱਪਨੇ ਚੇਲੇ ਜਾਣ ਛੜੱਪ ॥੪੭॥
ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਸਭ ਨੂੰ ਇਨ ਮਹਿ ਨਾਹੀਂ ਕੋਇ।
ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਹੈ ਜੋਇ ॥੪੮॥

ਤੀਜੀ ਵੇਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤ੍ਰ

ਦੋਹਿਰਾ: ਹੁਣ ਤੀਜਾ ਭੀ ਸੁਣ ਲਵੋ ਜੋ ਹੋਇਆ ਵਿਰਤਾਂਤ।
ਮੁਕਤ ਪੱਖ ਪਰ ਪੁਛਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਇ ਇਕਾਂਤ ॥੧॥

ਤੀਸਰੀ ਵੇਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਰਾਇ ਮੇਲਾ ਰਾਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਲਾਬ ਉੱਪਰ ਉਤਰੇ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹੀ ਮਹਾਤਮਾ ਫੇਰ ਆਏ ਹਨ ਮੈਂ ਓਥੇ ਹੀ ਪੁੱਜਾ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸਾਂ।

ਜਦ ਮੈਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਗਲੀਚੇ 'ਪਰ ਤਕੀਆ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਬਾਬੂ ਬੰਗਾਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰੇਲ ਦੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਬੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਓਹ ਸਭ ਸਤਿ ਬਚਨ ਹੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਮੇਰਾ ਅੱਗੇ ਦਾ ਹੀ ਡਰ ਲੱਥਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਅਰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਹੀ ਆਪ ਅੱਛੇ ਹੈਂ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ''ਆਪ ਭੀ ਆਨੰਦ ਹੈਂ''।

ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਕਾਰਨ ਵਾਦ ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਖਯ 'ਪਰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ?

ਦੋਹਿਰਾ: ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੋਲੇ ਮਨ ਘਬਰਾਇ।
ਜਾਤਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਓਹੋ ਵੱਡੀ ਬਲਾਇ ॥੨॥
''ਪੁੱਛ ਲਵੋ ਓਹ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਝਗੜੂੰ ਨਾਹਿ ॥
ਆਪਣੇ ਨਿਸਚੇ ਨੂੰ ਕਰੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਸਭ ਕੇ ਮਾਂਹਿ'' ॥੩॥

ਜਿਸ ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਹੀ ਕਿਆ ਝਗੜੇ ਕੀ ਬਾਤ ।
ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਦਾ ਤੇ ਬਿਨ ਬਾਤਨ ਪਰ ਆਤ ॥੪॥

ਭਾਵ—ਜਦ ਮੈਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਪਰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਦ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਡਰੀ ਟਟਿਆਨੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਕਟਰ ਰਹੀਮ ਖਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ਪਰ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਵਿਖਯ ਵਿਚ ਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਝਗੜੇ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ 'ਪਰ ਸਦਾ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ। ਸੋ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾ ਪਾਵਾਂਗਾ ਉਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਤਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਗਏ ਮੁਰਝਾਇ।
ਆਖਨ ਜੋ ਕੁਝ ਮੁੱਝ ਨੂੰ ਆਵੇ ਦਊਂ ਸੁਣਾਇ ॥੫॥
ਇਸ ਤੇ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ 'ਤੁਮਰੇ ਮਤ ਮਹਿ ਮੋਖ।
ਕਹੋ ਕਿਣ ਵਿਧ ਹੈ ਲਿਖੀ ਜੋ ਸਮਝੋ ਨਿਰਦੋਖ'।

ਭਾਵ—ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕਿਆ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲੱਖਣ ਕਿਆ ਹੈ ?

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਛੁੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਤਾਤਪਰਜ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਛੁੱਟਣਾ ਕਿਆ ਵਸਤੂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਛੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਹੈ ਅਰ ਛੁੱਟਣਾ ਦੇਹ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੀਵ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਆ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ? ਕਿੰਤੂ ਜੇ ਇਹੋ ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਾਲੇ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਲਈ ਫਿਰ ਆਪ ਦੇ ਅਤੇ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਕਿਆ ਭੇਦ ਹੈ ?

ਇਸ ਕਥਨ 'ਪਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਅਰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੇ ਕਿ ਜੀਵ ਉਸ ਸੂਖਮ ਤੇ ਚੇਤਨ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੇਹੀ ਦੀ ਅਭਿਮਾਨੀ ਹੈ, ਅਰ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਾਲੇ ਨਾਸਤਕ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜਦ ਜੀਵ ਇਸ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਸ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਕਿਆ ਰੂਪ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਚਾਰਵਾਕ ਨਾਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਸੋਈ ਆਪ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਨਣੇ ਵਾਲੇ ਆਸਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਫਿਰ ਆਪ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪੱਖ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦਾ 'ਕੱਠਾ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੀਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਓਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਹ ਵਿਚ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚਾਰਵਾਕ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਇਹੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਹੈ।

ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਓਹੋ ਜੀਵ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਰ ਇਹ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਫਲਾਣਾ ਜੀਵ ਹਾਂ ?

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਾਰਵਾਕ ਭੀ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਜੀਵ ਦਾ ਪਰਾਦੁਰਭਾਵ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਰ ਓਹ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੂਨਾ ਕੱਥਾ ਪਾਨ ਮਿਲਾਉਣ 'ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸ 'ਤੇ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹੋ ਜੀਵ ਦਾ ਪਰਾਦੁਰ ਭਾਵ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲਯ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਨਾਸ ਇਕ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜੋ ਵਸਤੂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਚਾਰਵਾਕ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਚੇਤਨ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੜ੍ਹ ਦੇਹ ਦੇ ਤਿਆਗ ਮਗਰੋਂ ਓਹੋ ਚੇਤਨ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਤਾਤਪਰਜ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਸ ਮੰਨਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਭਾਵ ਅੰਗੀਕਾਰ ਹੈ, ਸੋ ਅਭਾਵ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਗਾ ਭਾਵ, ਪ੍ਰਧ੍ਵੰਸਾ ਭਾਵ, ਅਨਿਯੋ ਅੰਨਯਾ ਭਾਵ ਅਤੇ ਅਤਯੰਤ ਭਾਵ। ਸੋ ਚਾਰਵਾਕ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜੀਵ ਦਾ ਅਭਾਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਸੋ ਅਭਾਵ ਭੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਿਆ :

ਦੋਹਿਰਾ : ਚੇਤਨ ਹੇਤੂ ਗਯਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਰਬ ਦਾ ਸੱਤ।
ਸੁਖਪਤ ਮਹਿ ਨਹਿ ਜਾਣਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਗੱਤ ॥੭॥

ਭਾਵ–ਬੇਸ਼ਕ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਆਖ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ' ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ 'ਪਰ ਹੇਤੂ ਕੇਵਲ "ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ" ਹੋਣ ਦਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇਹ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭੀ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਹੈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅੰਤਰਕਰਣ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਘੋਰ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਮੂਰਛਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵ ਅਜੇ ਦੇਹ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦਾ ਤਾਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਮਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਿਆ ਅਰ ਇਹ ਦੇਹ ਭੀ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਕਦ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਏ ? ਦੁਰਜਨ ਤੋਖ ਨਯਾਇ ਕਰਕੇ ਜੋ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਭੀ ਲਈਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਫੇਰ ਉਹ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਆਤਮਾ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਫਿਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਆਪ ਨੇ ਅਭਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਗਿਣ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅਭਾਵ ਚਾਰਵਾਕ ਪਰ ਲਗਾਓਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਗਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰੇਗਾ ਜੈਸਾ ਕਿ ਤਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਦੁਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਉਤਪਤ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਤਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਨਾਦੀ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਅਨਾਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ।

ਫਿਰ ਜੋ ਪ੍ਰਧੁੰਸਾ ਭਾਵ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਘੜਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਭਜਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਾਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਭੀ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਦਾ ਲੈ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ 'ਤੇ ਭੀ ਜੀਵ ਦਾ ਜੋ ਅਸਲੀ ਮਾਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਕਥਨਾਨੁਸਾਰ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਅੰਨਯੋ ਅੰਨਯਾ ਭਾਵ ਤਾਂ ਘੜੇ ਅਰ ਕੱਪੜੇ ਵਾਂਗ ਆਪ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਮੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੜੇ ਵਿਚ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਅਰ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਘੜੇ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦਾ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਤੱਤਾਂ ਦਾ

ਅਭਾਵ ਮੰਨਣ 'ਤੇ ਦੋ ਭਿੰਨ ਪਦਾਰਥ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਥਨ ਅਨਗਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਪਦਾਰਥ ਹੈ।

ਇਸ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਅਤਯੰਤਾ ਭਾਵ ਜੋ ਸਹੇ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਹੀ ਅਸੱਤ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਆਪ ਮੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰਵਾਕ ਜੀਵ ਤੇ ਐਸਾ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਦਾ ਅਭਾਵਾਂ ਦੇ ਆਖਨ 'ਪਰ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਸਭ ਐਵੇਂ ਗਿਆ।

ਪਰੰਤੂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਤਾਈਂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਜੋ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਾਰਵਾਕ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮੱਤ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣੇ ਅਰ ਨਾ ਮੰਨਣੇ 'ਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿੰਤੂ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਮਰੇ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਚਾਰਵਾਕ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਆਪ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਤੋਂ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਇਸ ਦਾ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਸੀ। ਹੋਰ ਅਭਾਵਾਂ ਦੀ ਐਥੇ ਕੋਈ ਇਤਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਸੁਣਦੇ ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹੋਏ ਸਾਧ ਹੈਰਾਨ।
ਆਖਨ ਇਹ ਕੀ ਮਾਰਿਆ ਇਸ ਨੇ ਚੁੱਕ ਤੂਫਾਨ ॥੮॥
ਮਨ ਵਿਚ ਅੱਛਾ ਸੋਚ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ ਹਠ ਨਾਲ।
ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੀ ਸੁਣੋ ਅਬ ਤੁਮ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ॥੯॥

ਭਾਵ—ਇਸ 'ਪਰ ਕੁਛ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਅਰ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪਾ ਕੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ।

ਦੂਸਰਾ ਉਹ ਇੱਛਾਧਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਹੇ ਓਥੇ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਵਾਕ ਮਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਮਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਮੁੜ ਕੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਭੋਗਣਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਅਤਿ ਮਨਿਹ ਹਰਾਨ।
ਇਹਕੀ ਸੁਆਮੀ ਆਖਿਆ ਅਪਨਾ ਭਾਰਾ ਗਯਾਨ ॥੧੦॥
ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਬਾਤ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਅਜਾਨ।
ਅਜ ਤੀਕ ਨਾ ਵੇਦ ਵਿਚ ਨਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪੋਰਾਨ ॥੧੧॥

ਮੈਂ ਇਸ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਘਰ ਦਾ ਗੰਢ ਤੁੱਪ ਕਿਥੋਂ ਜੋੜ ਲੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵ ਦਾ ਭਟਕਨਾ ਅਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਓਸੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਘਰ ਦੇਹ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਜੈਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਅਰ ਅਜੇਹਾ ਯੁਕਤੀ ਉਕਤੀ ਵਿਰੁਧ ਮਤ ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਭੀ ਅਚਾਰਜ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਯਾ ਕੁੱਫੜ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲੇਲਾ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ! ਆਪ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਦ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਰਿਖੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰ ਯੁਕਤੀ ਹੀਨ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਫਿਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਆਪ ਉੱਤਰ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਦੇਵੋ।

ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁਖ ਕਯਾ ਵਸਤੂ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨਿਓਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਿਰਬੰਧਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ?

ਦੂਸਰੇ ਕਯਾ ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਆਦਿਕ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਤਮਾ ਦੇਹ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨਿਓਂ ਛੁਟ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਖ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ? ਯਾ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਓਹ ਆਨੰਦ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿੰਤੂ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਦੇ ਭੋਗਣ ਲਈ ਇਸ ਆਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਸਰੀਰ ਜੈਸਾ ਅੱਛਾ ਸਾਧਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਛ ਸੁਖ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਹੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਤਾਂ ਸੁੰਨ ਮੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਰਾਬ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਮੂਰਛਾ ਵਿਚ ਬੇਖ਼ਬਰ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਇਸ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਜੋ ਆਪ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕੇ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਭੀ ਯੁਕਤੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਉਸ ਆਤਮਾ ਪਾਸ ਇੱਛਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਇੰਦਰੇ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਛਾ ਕਿਥੋਂ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਪਰ ਜੇ ਮੰਨ ਭੀ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਕ ਥਾਂਇ, ਮਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਪਿਆ

ਫਿਰਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਥਹੁ ਨਾ ਟਿਕਾਣਾ। ਫਿਰ ਅਜੇਹੀ ਮੁਕਤੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟਕੇ ਲੈਣੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਆਧੀ ਸਹੇੜਨੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਚਾਰਵਾਕ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਤ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਜਨਮ ਪਾਉਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਦਾ ਅੰਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਭੀ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਰੱਸਾ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦ ਉਸ ਅਵਾਰਾ ਗਰਦੀ ਦੇ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਭੋਗਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਫਿਰ ਮੁੜ ਕੇ ਓਸੇ ਖੁਰਲੀ 'ਪਰ ਆ ਕੇ ਓਸੇ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਬੰਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੀਵ ਭੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੱਸਿਓਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਪਿਆ ਭਰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਸੁਖ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਮੁੜ ਕੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੱਸਾ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਪਸ਼ੂ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਅਜੇਹਾ ਪਸ਼ੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੱਸੇ ਮਿਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਕਦੇ ਘੋੜਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਗਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਕਦੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗ ਕੇ ਕਬੂਤਰ ਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦਾ ਪਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਫਿਰ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਉੱਤੇ ਇੱਲਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਦੇਖੋ ਖਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਚਾਨ ਸਕਦੇ ਹੋਵੋਗੇ ਜੋ ਕਿਤੇ ਇਹ ਇੱਲਾਂ ਓਹੋ ਮੁਕਤ ਪੁਰਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਕਿ ਜਿਥੇ ਚਾਹੁਣ ਓਥੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸਰੀਰ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਦ ਪਾਠੀ ਜਾਣ ਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਤਨੇ ਆਖਨ ਪਰ ਭਏ ਗੁੱਸੇ ਸੁਆਮੀ ਸਾਧ।
ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਵਧਨੇ ਵਿਚ ਵਿਖਾਧ ॥੧੦॥
ਕਹਨ ਲਗੇ ਤੁਮ ਕਰਤ ਹੋ ਲੰਬੇ ਝਗੜੇ ਨਿਤ।
ਸੁਣ ਕਰ ਹਮਰਾ ਦੁਖਤ ਹੈ ਬਚਨ ਤੁਮਾਰੇ ਚਿੱਤ ॥੧੧॥

ਭਾਵ—ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੰਬੇ ਝਗੜੇ ਛੇੜ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕਥਨ 'ਤੇ ਅਸਚਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਹੀ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ "ਮਾੜਾ

ਮਾਤਾ ਲੜੇ ਚੀਖ ਚੰਗੜਾ ਪੜੇ'' ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਇਸ 'ਪਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਬਣ ਗਏ ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਫ਼ੌਜ ਕਿਥੇ ਹੈ ਜਿਸ 'ਪਰ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਫ਼ੌਜ ਮਨ ਬੁਧਿ ਚਿੱਤ ਅਹੰਕਾਰ ਹੈ ਅਰ ਉਕਤੀ ਯੁਕਤੀ ਦੇ ਗੋਲੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਜੈਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਕਪੋਲ ਕਲਪਤ ਮਤਾਂ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਯਾ ਆਪ ਦੇਖਦੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਫ਼ੌਜ ਕਯਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

ਇਤਨੇ 'ਪਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਸਹੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਏਹੋ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਇਆ ਅਰ ਉਹ ਬੰਗਾਲੀ ਬਾਬੂ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਆਇਆ ਅਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ''ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਕਯੋਂ ਨਾ ਦੀਆ ?'' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬੂ ਜੀ, ਜੋ ਹੋਇਆ ਆਪ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਮੇਰਾ ਅਖੀਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਵਾਲਾ ਖਿਆਲ ਭੀ ਅਯੁਕਤ ਦੇਖਿਆ।

ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ 'ਪਰ ਮੇਰੀ ਸੰਮਤੀ

ਦੋਹਿਰਾ : ਹੁਣ ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਦਿਯਾ ਦਾ ਹਾਲ।
ਉਸ ਸਾਧੂ ਵਿਚ ਦੇਖਯਾ ਅਪਨੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ॥੧॥
ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਗਯ ਜਨ ਸਮਝਣਗੇ ਮਨ ਸੱਤ।
ਭਾਵੇਂ ਮੰਨਨ ਨਾਹਿ ਉਹ ਜਿਨ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਮੱਤ ॥੨॥

ਭਾਵ—ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੰਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਸੁਣੇ ਸਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਯਾ 'ਪਰ ਖਿਆਲ ਚੱਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸਭਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਭੀ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਾਤਮਾ, ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਗਿਣਦੇ ਹਨ, ਯਾ ਕਿ ਖਾਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਦੂਸਰਾ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦਾ ਲੱਜਤ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿੱਦਿਯਾ ਦੀ ਭੰਡਾਰ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਤਾ ਛੇ ਰਿਖੀ ਗੌਤਮ, ਕਪਾਲ, ਜੈਮਨਿ, ਪਤੰਜਲਿ, ਕਣਾਦਿ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਮੁਨਿ ਜੀ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੀਤੀ ਕਰਤਾ ਮਨੂੰ ਜੀ, ਬਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਅਤੇ ਯਾਗਵਲਕ ਆਦਿਕ ਜੋ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਲੱਜਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਰ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਜਿਤਨਾ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਡਤ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਵੇਦ ਦਾ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ, ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ, ਫਿਰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ੧੮ ਪੁਰਾਣ ਅਰ ੧੮ ਉਪ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਬਨਾਉਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਅਦਿਤੀਯ ਪੰਡਤ ਸੀ, 'ਸਮਾਜ' ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਰਾਬਰ ਆਖਣਾ ਭੀ ਇਕ ਉਪਹਾਸ ਯੋਗ ਬਾਤ ਹੈ।

ਫਿਰ ਸ਼ੰਕਰ ਜੀ ਜੈਸੇ ਪੂਰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੀ ਜੇ ਕਦੇ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਯਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਕਰਾਚਾਰਯ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜੁਦਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਅੱਛਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

ਇਸ 'ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਅਰ ਯਾ ਕੁਛ ਕਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭੀ ਸਾਧੂ ਜੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਡਤ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਨਖਲ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਚੁਪ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਡਿਤ ਨਿਸਚਲ ਦਾਸ ਰਚਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਬਾਤ ਕਈ ਪ੍ਰੋਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ 'ਸਤਯਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਪੰਡਤ ਨਿਸਚਲ ਦਾਸ ਜੀ ਰਚਤ 'ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ' ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਫਿਰ ਇਹ ਅਪਨੀ ਬਾਤ ਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਨ ਸੀ ਪਰਪੱਕ।
ਝੱਟ ਬਦਲਦੇ ਤੁਰਤ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਪੈਂਦਾ ਸ਼ੱਕ ॥੩॥

ਭਾਵ—ਇਸ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਨੰਦ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅਦਭੁਤ ਬਾਤ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦਕ ਮਤ ਕਯਾ ਹੈ, ਅਰ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਨਿਸਚਾ ਕਯਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਓਹ ਆਪਣੇ ਪੁਸਤਕ 'ਸਤਯਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਹਰ

ਵੇਲੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਓਹ ਅੱਜ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ 'ਸਤਯਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਭੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਦੇਂਦੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਤਕ ਆਪਣਾ ਮਤ ਕੋਈ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਵਿਖਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਭਰਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏ, ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਦ ਲਾਲਾ ਸਾਈਂਦਾਸ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਵਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ, ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਭੌਂਦੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲੋਕ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣਗੇ, ਇਸ 'ਪਰ ਬੋਲੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦੱਸਣਾ ਸਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਹੁਣ ਕੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰੇਂਗੇ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੇ ਵਿਖਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕੱਲ ਦੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਧਰਤੀ ਖੜੀ ਅਰ ਸੂਰਜ ਭੌਂਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਸੋ ਵਾਦੀ ਦਾ ਕਥਨ ਸਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰਾਂ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਫਿਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਧਰਤੀ ਭੌਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਹੀਂ ਸਾ।

ਇਸ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਪਨਿਖਧਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਹੀ ਗਿਆਤ ਸਨ ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਚੰਗਾ ਕਰਦੇ ਸੇ ਅਰ ਅਸ਼ਟਧਯਾਈ ਅਤੇ ਦਸ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਜਾਣਦੇ ਸੇ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਸੋ ਉਹ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਜੇ ਕੋ ਪੁੱਛੇ ਮੁਝ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਆਪੋ ਧਾਪ।
ਆਇ ਪਈ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ।।੪।।

ਭਾਵ—ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ੋਰ ਕਿਉਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਵੇਦ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਘੱਟ ਜਾਣਦੇ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

ਦੋਹਿਰਾ : ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੈ ਸੰਮਤੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਦਯਾ ਹੇਤ।
ਜੇ ਅਤਬਾਰ ਨ ਆਵੰਦਾ ਖੋਜ ਲਵੇ ਸਭ ਭੇਤ ।।੫।।

ਮਨ ਦੇ ਵਿੱਦਯਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ ਵੇਦ ਔਰ ਸਭ ਭਾਸ।
ਤਦ ਆਪੇ ਲਖ ਲੇਹੁਗੇ ਜੋ ਹੈ ਸੱਤ ਬਲਾਸ ॥੬॥
ਨਾਲ ਦਯਾਨੰਦ ਸਾਧ ਦੇ ਇਹ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸੰਗ।
ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਜਾਨ ਜਨ ਮਨ ਮਹਿ ਹੋਵਨ ਦੰਗ ॥੭॥
ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਕਰੇ ਘਮੰਡ।
ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦ ਹੀ ਤਯਾਰ· ਹਾਂ ਖੋਲਨ ਹੇਤ ਪਖੰਡ ॥੮॥
॥ਇਤੀ॥

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ
ਪ੍ਰੋ. ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ

ਕੌਮਾਂ ਕਿਉਂਕਰ ਬਣਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ

੧. ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਪਰ ਕਈ ਖਾਨਦਾਨ ਅਜਿਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਮ ਆਉਣਾ ਯਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਹਿਆ, ਫਿਰ ਜਦ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੇ ਚਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਉਹ ਖਾਨਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਫੈਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੋਏ। ਖਿਆਲ ਕਰਨੇ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਬੁਝਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਜਦ-ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਦਕੀ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ, ਉਦਮੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵੱਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਤੱਕਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਜਦ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਚੋੜ੍ਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵੱਲ ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਿਹਾ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਰਾਈ ਨੂੰ ਭੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ 'ਪਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਭੀ ਸਿਦਕੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਬਣਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਨੇਕ ਨਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਖੁਦਗਰਜ਼, ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਬੁਰੇ ਭਾਵ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਆਚਰਨ ਰੱਖਣੇ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਉਹ

ਕੌਮਾਂ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਦੀਆਂ ਪਰਾਹੁਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਬਣਨੇ ਅਤੇ ਇਸਥਿਰ ਰਹਿਣੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਪਰ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਤਮ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬਾਤ ਮਾਲੂਮ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਈਸਾਈ ਮਜ਼ਬ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਈਸਾਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧੇ-ਸਾਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨਿਸਚੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦੁਖ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਿਆਂ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਬਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਬੇਇਲਮ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨੇ ਵਾਲੇ ਮਸੀਹ ਦਿਆਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨੇ ਵੱਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਿੱਛੋਂ ਈਸਾਈ ਮਜ਼ਬ 'ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸਿਦਕੀ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਜ਼ਬ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਰਾਤ ਚੌਗੁਣੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਕੁਸਤਖੂਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਫਿਰਕੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ. ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਮਸੀਹ ਦੇ ਪੈਰਵਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਇਹ ਮਜ਼ਬ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਫੈਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਮਜ਼ਬ 'ਪਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਾਈ ਕੌਮਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਐਸ ਅਸ਼ਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਏਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੋਰਥੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮਿਲਣਗੇ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਏ., ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ, ਆਪਣਿਆਂ ਅਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਯਾ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਕੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚਣੇ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਭਾਈ ਖੁਦ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਰਚ-ਆਫ-ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਮੇਰੀਕਨ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ-ਕਿਤਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਓਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਮਨ ਚੈਨ ਅਤੇ ਜਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬ

ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਧਾ ਧੁੰਦ ਪਈ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੱਬਤ ਦਿਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਪਾਦਰੀ ਲੋਕ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਅੰਜੀਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੀਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਗੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਫਰੀਕਾ ਦਿਆਂ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਰਮਾ ਦੇ ਵੈਰਾਨ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਰਮੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਅੰਜੀਲ ਦੀ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਕਾਬਲ ਪਾਸ ਪੱਤ੍ਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਈਸਾਈ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ। ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਪਠਾਨਾਂ ਜਿਹੇ ਬਸਤਰ ਅਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰੇ। ਸਾਡੇ ਹੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸੂਬੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਪਾਦਰੀ ਮਰ ਭੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਿਛਲੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚੀਨ ਵਿਚ ਕਈ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਡਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟੇ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਿੱਸਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੇ, ਮਸੀਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੰਦੇ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਫੋੜੇ ਫਿਨਸੀਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰਨ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਤ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਨ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਾਏ ਪਰੰਤੂ ਮਸੀਹ ਦੀ ਬਸਾਰਤ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਭੀ ਨਾ ਦਿਸੇ ਜਿਸ ਦਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਸੀਹ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਈਸਾਈ ਆਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਈ ਕਾਲਜ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਤੀਮ ਖਾਨੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਯਾ ਹੋਰ ਸਬੰਧੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਯਾ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਪਰਵਰਿਸ਼ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਸੀਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਹਰ ਇਕ ਮੁਲਕ ਯਾ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵੱਡਿਆਂ-ਵੱਡਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੇਚਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟਰੈਕਟ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਕੋੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਖਬਰੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਠਿਨ ਤੋਂ ਕਠਿਨ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਇਹ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਮਾਲੂਮ ਕਰਨਗੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਚਾਰ ਈਸਾਈ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਕਈ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਇਕ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਲਾਇਤ ਦਿਆਂ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾਂ ਦਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੂੰ ਏਨਾ ਰੁਪਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਪਰ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਥੋਂ ਦਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਦਾਨ ਯਾ ਖੈਰੀਅਤ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਧਰਮ ਵਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤਾ ਆ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਲੋਕ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰਚ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਧਨ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਉਦਾਰਤਮਾਂ ਅਤੇ ਅੱਛੇ ਦਿਲ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਪਤ ਦਾਨ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦਾਨ ਬਾਬਤ ਉਭਾਸਰਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਯਾ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤਿਉਹਾਰਾਂ 'ਪਰ ਗਿਰਜਿਆਂ ਦਿਆਂ ਬਕਸਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਵਾਸਤੇ ਲਟਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਅੱਛੇ-ਅੱਛੇ ਕੰਮਾਂ 'ਪਰ ਹੀ

ਖਰਚਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੱਚੇ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋ ਕਿ ਧਰਮ ਦਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੁਲਕੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਮੁਆਮਲਾ ਆ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਦ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਭੀ ਕੁਛ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਟਰੈਨਸਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਵਲਾਇਤ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲ੍ਹੀ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਦੇ ਨੋਟ ਇਕ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲਾਰਡ ਮੇਇਰ ਲੰਡਨ (ਅਰਥਾਤ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੰਟ) ਨੂੰ ਮੁਨਸਫ਼ਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ, ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਬਗੈਰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਦੇ ਝਟ ਪਟ ਹੀ ਫੜਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲ੍ਹੀ ਗਈ। ਲਾਡਰ ਮੇਇਰ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਯਾ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੈ। ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨੋਟ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਇਕ ਪੁਰਜ਼ੇ 'ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਰਦਾਸਾ ਬੁੱਢੀਆ ਗਰੀਬਨੀ ਵਲੋਂ ਟਰੈਨਸਵਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਡਰ ਮੇਇਰ ਨੇ ਝਟ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਵੇਖਦੇ-ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਠਕ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਉਦਾਰਦਿਲੀ ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ, ਕੌਮੀ ਸਪਿਰਟ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਸੋ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਪੁਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਿਖਦੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਭਾਵ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਖ਼ਿਆਲ 'ਪਰ ਪੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸਾਈ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਸਤ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਦੀ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅੰਜੀਲ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਹ

ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਖੁਦਾ ਵਲੋਂ ਇਲਹਾਮੀ ਆਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਪਰ ਇਲਹਾਮ (ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ) ਉਤਰੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਕਈ ਕਰਤਾ ਸਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਭੀ ਮਸੀਹ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਬਾਤਾਂ ਅੰਜੀਲ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਮਸੀਹ, ਮੂਸਾ ਆਦਿਕ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਨਸਫ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਵਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਨ ਬਾਕੀ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਜੀਲ ਇਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮਜਮੂਆਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਸੀਹ ਯਾ ਮੂਸਾ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਜੀਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਾਈ ਲੋਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਪੁਸਤਕ 'ਪਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕਲਾਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸੀ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਬਾਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖੁਦਾ ਬੇਰਹਿਮ ਤੇ ਬੇਤਰਸ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਈ ਮੋਜਜ਼ੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਨਾਮੁਮਕਨ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਇਸਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕਲਾਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਵੱਡੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਸੀਹ ਬਾਬਤ ਯਕੀਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੰਵਾਰੀ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦਾ ਵਲੋਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਭੇਦ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਭਾਵੇਂ ਸਾਇੰਸ (ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਿਆ) ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਵਖਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ 'ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਬਾਪ, ਬੇਟਾ, ਰੂਹਉਲਕੁਦਸ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਜਦ ਸੰਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਸੀਹ 'ਪਰ ਹੀ ਈਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਈਮਾਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਸੀਹ ਦੇ ਮਰਨੇ ਦੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਮਾਨ 'ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਾਰਾ ਮੌਜਜ਼ਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਿ ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਿਭਾਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁਲਕਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹਲਾਮੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਗ਼ੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਕਲਾਮ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਬਾਤਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਮ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ ਫਿਰ ਭੀ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ 'ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਈਸਾਈ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕਿਤਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਨ ਸਭ ਏਸੇ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਭੀ ਏਸ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਪਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੌਦਾਗਰ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ, ਕਲਾ-ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੇ ਪਹਿਚਾਨਣੇ ਅਤੇ ਵਰਤਣੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਇਸੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ, ਜਿਤਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਧਨ-ਮਾਲ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੌਦਾਗਰੀ, ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਪੈਰਵਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਿਆਂ

ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਉੱਪਰ ਕਥਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੌਸਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭੀ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਭੀ ਇਸ ਬਾਬਤ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ 'ਪੁਰ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਮਜ਼ਹਬ

ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬੁੱਧ ਮਜ਼੍ਹਬ ਅਤੇ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਬਣਨੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਤੋਂ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਿਕਸ਼ਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਪਲਵਸਤੂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ, ਜੋ ਨਿਪਾਲ ਦਿਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੀ, ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਭੀ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਬੁੱਧ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਮਰ ਗਈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸੀ, ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਅਤੇ ਹੋਣਹਾਰ ਲੜਕਾ ਨਿਕਲਿਆ ਪਰ ਉਹ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਲ ਕੁਦ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬਾਗ਼ ਯਾ ਜੰਗਲ ਦੇ ਛਾਂਦਾਰ ਦਰੱਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਦ ਉਹ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੋਚਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਲੜਕੇ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਨਿਰਾਪੁਰਾ ਵਹਿਮੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨੇ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਆਪ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਭੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਿਆਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨੇ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ

ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਕ ਆਪ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਾਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੱਛੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਬੁੱਧ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਇਸ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭੇਦ 'ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਗਰਕ ਰਿਹਾ ਕਰੇ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ "ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।"

ਫਿਰ ਬੁੱਧ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਲੱਕੜੀਆਂ ਦੇ ਰਗੜਨੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਰੋਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਕਿਥੋਂ ਉਹ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਗਈ। ਉਹ ਬਾਂਸਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਂਗੂੰ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਨਾ ਆਦਮੀ ਐਵੇਂ ਹੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਅਤੇ ਕਿਧਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਿਆਂ ਫ਼ਿਕਰ-ਫਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ (ਮੁਕਤ) ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਵਾਂ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲਾਤ ਬੁੱਧ ਦੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰੰਤੂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਿਸਫਲ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਾਮੂਲੀ ਬਾਤਾਂ, ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਵੇਖਦਾ-ਚਾਖਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੀਆਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੁੱਧ ਜਦ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਡੀ-ਗਾਰਡ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਸੈਰ ਗਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੜਕ 'ਪਰ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਬੁਢਾਪੇ ਨਾਲ ਸੁੱਕ ਕੇ ਕੰਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਦਨ ਅਜਿਹਾ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਦਨ 'ਤੇ ਮਾਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਮ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਅਤੇ ਪੱਠੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਬਦਨ ਵਿਚੋਂ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਝੜ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਪਰ ਝੁਰੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਰੋਂ ਗੰਜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕੁੱਬਾ ਹੋ ਕੇ ਖੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਬਦਨ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਚਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਆਦਮੀ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਉਸ

ਦਾ ਮਾਸ ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਸਫੈਦ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਬਦਨ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕੁੱਬਾ ਹੋ ਕੇ ਖੜਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਿਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਕਦਮ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕਿਆ ਇਹ ਹਾਲਤ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਖਸੂਸੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ? ਯਾ ਸਾਰਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ?

ਕੋਚਵਾਨ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ! ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੁਢੇਪੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਸ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਜ਼ਾਇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਸਾਕ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ-ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕੇ ਦਰੱਖ਼ਤ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁਢਾਪਾ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਆਪਦਾ, ਆਪਦੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਾਲ ਸਭ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੇਵਕੂਫ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਕੁਛ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸੀ ਵੇਲੇ ਕੋਚਵਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਲਓ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੈਰਗਾਹ ਨੂੰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਬੁੱਢਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦਾ ਫਿਰ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ? ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਾਠਕ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੜਕ 'ਪਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਬੀਮਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਤਾਪ ਨਾਲ ਭੁੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਘੱਟੇ-ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਹ ਭੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਉਥੇ ਉਹਦੇ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਉਹਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਚਵਾਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ! ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ

ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਫਨੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਕੌਣ ਦਾਨਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਬਾਬਤ ਫਿਰ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰ ਸਕੇ ? ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਆਪਣੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਲੰਘਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੜਕ 'ਪਰ ਪਈ ਹੋਈ, ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕੀ ਹੋਈ ਵੇਖੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਧਾਂਹਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਿੱਟਣਾ ਕੁੱਟਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿਰ ਵਿਚ ਘੱਟਾ-ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕੋਚਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਜੁਆਨੀ 'ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਜੋ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੰਦਰੁਸਤੀ 'ਪਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਏਨੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੁਢਾਪਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾ ਆਵੇ, ਮੌਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਇਹ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲੋ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਅਤੇ ਫਿਕਰ ਫਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਆਵਰਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵਾਂ।"

ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਹ ਸੈਰ ਨੂੰ ਗਏ ਜਦ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਫਿਕਰ ਫਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ। ਉਹ ਤਾੜੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉਪਜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਬਰਤਨ ਖਾਣਾ ਆਦਿ ਵਾਸਤੇ ਸੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ ਕੌਣ ਆਦਮੀ ਹੈ ? ਕੋਚਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਉਹ ਆਦਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਯਾ ਸਾਧੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਾਧੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਮਾਤਰ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਛ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸਭ ਦਾਨੀ ਆਦਮੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਸਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ

ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਤਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਪੱਤਨੀ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਕਿ ਸਭ ਨੌਕਰ-ਚਾਕਰ ਸੌਂ ਗਏ, ਇਕ ਘੋੜੇ 'ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਜਦ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਸਾਈਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਪਲਵਸਤੂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਗਰ ਵਿਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਡਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਪਾਸ ੩੦੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਡਤ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਸਭ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪੰਡਤ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਸ ਰਾਜਗ੍ਰਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਮਗਧ ਦੇਸ ਅਰਥਾਤ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਪੰਡਤ ਪਾਸ ੭੦੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੁੱਧ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਭੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਬੁੱਧ ਉਥੋਂ ਵੀ ਉਠ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਏਥੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਜਾ ਕੇ ਛੇ ਵਰ੍ਹੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਉਸ ਨਤੀਜੇ 'ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨੀਆਂ ਵੀ ਸਗੋਂ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਜਿਹੇ ਖ਼ਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਦ ਆਪ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਤੇ ਤਰੀਕਾ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਿਆਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਦੁਆਰਾ ਇਨਸਾਨ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਿਆਂ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚਾਈ 'ਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬੁੱਧ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਛ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬੁੱਧ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ

ਗਿਆਨ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖਾਂ ਯਾ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਭੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਾਂ। ਆਖਿਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਂ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਨਾਰਸ 'ਚ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਰੀ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ 'ਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਘਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਆਏ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਿਆਂ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਗਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਬੁਲਵਾਇਆ, ਉਥੇ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਨਾਢ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਬੁੱਧ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚੇਲੇ ਸਾਰਪੋਤਰ, ਮਦਗਲਯਾਨਾ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੁੱਧ ਏਥੋਂ ਸਰਾ ਬਸਤੀ ਨਗਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਮਕਾਨ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਭੀ ਬੁੱਧ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਬਾਰਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁੱਧ ਕਪਲਵਸਤੂ ਨੂੰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਭੀ ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈ। ਬੁੱਧ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਬਾਨ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੇਲੇ ਬਣਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਰਾਜੇ ਭੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਬੁੱਧ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੈਨ ਮਤ, ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੀ ਜੋ ਇਕ ਸਾਖ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੈਲੀ। ਇਸ ਤਰਫ ਸ਼ੰਕਰਾ ਆਚਾਰੀਆ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਤਰਤੀਬ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੱਢ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਮਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਖਿਚੜੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਤਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਹੋਇਆਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਾਲ

ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮਤ ਦੀ ਕੁਛ ਰਹਿੰਦ ਖੂੰਹਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ, ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਚੀਨ ਤੇ ਜਪਾਨ ਆਦਿਕ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਅਬਾਦ ਹਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਧਕੇ ਹੈ। ਪੰਜਤਾਲੀ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦਿਆਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਚੀਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹਨ ਕਿ ਚੀਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖਿਲੌਣੇ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਚੀਨ ਦੇ ਖ਼ੁਦ ਗਿਰਨੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ। ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ ਬੁੱਧ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨਗੇ। ਜਾਪਾਨ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁਲਕ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮੁਲਕ ਨੇ ਜੋ ਵਿਦਿਆ, ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਅਕਲ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਜੈਸੀ ਕਿਸੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਰਮਨੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਕੇ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ, ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ-ਲਿਖਾ ਕੇ ਤਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਾਪਾਨ ਆਪਣੀ ਜਹਾਜ਼ੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੰਗੀ ਤਾਕਤ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਛੀ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਾਲ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਚੀਨ ਨਾਲ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਦ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਮੁਲਕ ਚੀਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇਗਾ। ਹੁਣ ਚੀਨ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕਾਇਦੇ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਯੂਰਪ ਦੀ ਤਾਕਤ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ

ਰੂਸ ਨੇ ਚੀਨ ਦੇ ਸੂਬਾ ਮਾਨਚੋਰੀਆ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉੱਨਤੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਿਆ, ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਿਆ, ਕਾਰੀਗਰੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨੀ ਕਪੜਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬਾਰੀਕ ਅਤੇ ਮੁਲਾਇਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਐਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਓਥੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾ ਕੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਪੁੱਛ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਭੀ ਯੂਰਪ ਦਿਆਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਆ ਭਾਵ ਕਿ ਕਈ ਯੂਰਪ ਦੇ ਲੋਕ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਥੀਓਸਾਫੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੈਂਬਰ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੇ ਹੀ ਹਨ ਯਾ ਬੁੱਧ ਮਤ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਾਪਾਨ ਨੇ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਖ਼ੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਦੋਸਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਤਾਕਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭਾਰੀ ਥੰਮ ਹਨ। ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗੇ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ 'ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ 'ਪਰ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਬੀਆਬਾਨ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਮੁਲਕ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਖਜੂਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਫਲ ਮਿਲਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਨ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਉਮੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿੱਦਿਆ, ਨਾ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਤਹਿਜ਼ੀਨ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ

ਵਹਿਸ਼ ਮੁਲਕ ਸੀ। ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਲੋਕ ਡੰਗਰਾਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਦੇ ਸਨ। ਵਿਭਚਾਰ ਏਥੋਂ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਭੈਣ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ, ਭਰਾ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਕਿ ਕੁਕਰਮ ਇਤਨਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਦ-ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ-ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਈ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅੰਜੀਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਛ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਚੰਦ ਅਸੂਲ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਤਸਲੀਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਲਾ ਇਲਾ ਇਲਲਿਲ੍ਹਾ ਮੁਹੰਮਦ ਰਸੂਲ ਅਲ੍ਹਾ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸੂਲ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਥ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਸ ਬਾਤ 'ਪਰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਲਿਆਵੇ ਉਹ ਕਾਫਰ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਉਮੱਤ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰ ਤਕ ਬੀਵੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਲੋਕ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਹਿਲ ਸਨ। ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਪਰ ਵਹੀ ਯਾ ਖੁਦਾ ਵਲੋਂ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ 'ਪਰ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਮਦੀਨੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿੱਕਤਾਂ ਆਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਖਲੀਫੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖਲੀਫਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾਲ ਇਤਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਮੁਲਕ ਫਤਹਿ ਕੀਤੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਜਾਣਨੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਖਲੀਫਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਕੀਤੇ, ਬੇਗੁਨਾਹ ਆਦਮੀ, ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਵਹਿਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕਮਰ ਬੰਨ੍ਹੀ। ਏਧਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਓਧਰ ਮਿਸਰ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਤਕ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾਏ। ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਮੁਹੰਮਦੀਨ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੈਲਾਇਆ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਾਬਿਆ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਲਕਾਂ 'ਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਹਕੂਮਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਪਰ ਹੀ ਸੱਤ-ਅੱਠ

ਸੌ ਬਰਸ ਉਹ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਲਕਤ ਖੁਦਾ ਦੀ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੀ ਕਈ ਫਿਰਕੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ 'ਪਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਪਰ ਜਦ ਮੁਗਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ 'ਪਰ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਖਿਰਕਾਰ ਸਲਤਨਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਗਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਪੂਰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੀ ਸ਼ਰਾਕਤ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਿਲ ਭੀ ਖੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਕੁ ਖਿਆਲ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਮਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦੁਰਲਭ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣੇ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪਰੇਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਤਰਫ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਿਆਂ ਹਾਕਮਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇਂ ਸਰਕਾਰ ਦਿਆਂ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਵਾਵੇਲਾ ਮਚਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਗਏ ਕਿ ਕਈ ਬੀ.ਏ., ਐਮ.ਏ. ਹੋ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦਿਆਂ ਕਈ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਭੀ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਪਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਦਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ-ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਰ ਇਕ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਇਹ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਭੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਖੁਦ ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਚਿੱਠੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਵਿਚ ਦੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਫਰਕ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਛਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈ ਤਾਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅੰਜਮਣਾਂ ਹਨ ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਅਸੂਲ 'ਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰੰਤੂ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਆ ਭਾਵ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਦਰਖਾਸਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਨਾ ਕੇਵਲ ਫੋਕੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਾਬਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਦੂਰ-ਅਦਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਕੰਮ ਵੀ ਅੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਿਟਰੇਚਰ ਅਰਥਾਤ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉੱਨਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਸੈਂਕੜੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਵੀਆਂ ਹਰ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਭੀ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਉਲਥਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੈਂਕੜੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਇਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਫੈਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸ ਭੀ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਅੱਧੇ ਦੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਰੀਗਰ ਭੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਇਹ ਕੌਮ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਮਾਲੂਮ ਕਰਕੇ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਕਾਲਜ ਦਿਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਉਸ ਕਾਲਜ ਲਈ ਚੰਦਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਛੁਟੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੱਪ ਯਾ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਹੈ ਬਲਕਿ ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਖ ਦੀ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਅਰਾਮ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਰੁਪਏ ਦੀ ਨਹਿਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਵਰਾ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਚੰਦੇ ਦਾ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ''ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ।'' ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕਾਲਜ ਲਈ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾ ਕੇ ਚੰਦੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਨਗੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੀ ਦੂਰਅਦਿਸ਼ੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਚੰਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇ।

ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਯਤਨ

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮਾਲੂਮ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ 'ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਪਾਏ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਦੂਜਾ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਇਆ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮਾਰਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਨਾਗਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੰਗਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲੀ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਮਰਹੱਟੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮਦਰਾਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ। ਸੂਬਾ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਰਦੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਣਾਉਣੀ ਪਈ ਹੈ। "ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ" ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤਾ ਵੇਰਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅੱਛੇ-ਅੱਛੇ ਲਾਇਕ ਆਦਮੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਾਪਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਲੜਕੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਚ ਇਹ ਲੋਕ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਾਖ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਭੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਦਸ਼ਾ

ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਤ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਮਾਲੂਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਛੱਟਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਅਰ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਿੰਜਣ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਲਾਂਭੇ ਸਹੇ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਕੁਛ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੁਰਾਹੀ ਅਖਵਾਇਆ, ਬਾਂਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਪਾਪ ਜਾਲਾਂ ਦੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਕੇ, ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਦਾ ਕੁਛ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਾੜੇ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਿਆਂ ਸੁਕਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਾਤ ਸਭ 'ਪਰ ਵਿੱਦਤ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੌਮਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਰੇ ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਫਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭਾਰੀ ਥੰਮ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਆਪਣਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਉਠਾਈਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਾਂਭੇ ਸਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਛੱਡਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਨੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਕਸ਼ਾ, ਇਖ਼ਲਾਕ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਖਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਧਾਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬਹਾਦਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਧਨੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਜਤ ਸਤ ਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਿਆਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਿਖਾਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਦੇ ਤੁਫ਼ੈਲ ਰਿਆਸਤਾਂ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਈ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਅੱਜ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਤ ਸਤ ਅਤੇ ਤਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਕਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਜਪ, ਤਪ ਦੇ ਤੁਫ਼ੈਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਮਦਦ ਮਿਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਚਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਸਾਧਨ ਹੇਤ ਇਤੀ ਜਿਨ ਕਰੀ ॥ ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨਾ ਉਚਰੀ ॥
ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ ॥ ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰੜ ਨ ਦੀਆ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬੈਰਾਗ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ।

ਸਾਡੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਇਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਵਿਚ ਕਿਸ ਕਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿਸ ਕਦਰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਖ਼ੁਦ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਏ। ਹੁਣ ਪਾਠਕ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ

ਪਿਤਾ ਭੀ ਇਸੀ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ, ਆਪ ਭੀ ਪੰਥ ਦੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਈਏ, ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਰਾ ਕੋਟੀਏ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ-ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਮ 'ਪੁਰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਸੀ ਤਕ ਉਚਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਕੱਢ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖੋਖਲੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਦਮ ਜਮਾਏ। ਫਿਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲਾਲ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰੱਖਣੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰਹਿਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕੀਤਾ। ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜਿਆ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਦਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਟਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਹੇਗੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਟਹਿਲ ਸਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਸਹਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦਿਆਂ ਹਿਰਦਿਆਂ 'ਪਰ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੈਸਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਾਇਦਾ ਹੈ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਜ਼ਬ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਭੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਦਾਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਅੱਛੇ ਜਵਾਨ ਵੇਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਯਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖ਼ੁਦ-ਬਖ਼ੁਦ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ੁਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਭੀ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਯਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਲਕ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਬਾਹਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੋਈ ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਜੇਹੀ ਬਿਖਰੀ ਕਿ ਜਿਧਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੁੱਧ ਲੜੇ, ਓਧਰ ਹੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਈ ਫੁੱਟ ਸੀ। ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬਦ-ਦਿਲੀ ਫੈਲਾਉਣਾ ਸੀ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਇਕ ਹੱਥ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੋਗਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾੜਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਵਰਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਇਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਫੈਲ ਗਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦਫ਼ਤਰ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਛ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਕੁਛ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਵਿਦਿਆ ਵਲ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਕਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਦ ਤਦ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਜਾਣ। ਆਪਣੀ ਮਾਤਰ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਬਾਤ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਰੱਯਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਭੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਯਾ ਮੇਜਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਟਨਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅੱਛਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਤੂ ਹੋਰ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਧਰਮ ਵੱਲ ਖ਼ਿਆਲ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਾਟੇ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ, ਦੁਆਬੇ ਤੇ ਮੇਨ ਦੁਆਬ 'ਚ ਸਭ ਪਿੰਡਾਂ ਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ 'ਚ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਯਾ ਤਾਂ ਕਤਰਾ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਯਾ ਚੱਟਮ ਕਰਾ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਨਖ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਓਲਾਦ ਹੋਵੇਗੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਭੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਬਹੁਤ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਜਾਵੋ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ ਦੋ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਵੇਖੋਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦਾ ਪੋਚ ਸਭ ਦਾ ਸਭ ਦਾੜ੍ਹੇ ਚੱਟਮ

ਕਰਾਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮੀ ਮਰਜ਼ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਬੋਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਿਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੇ। ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ ਆਪ ਇਸ 'ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ।

ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਪਾਠਕ ਈਸਾਈਆਂ ਵਲ ਵੇਖਣਗੇ ਤਦ ਉਹ ਮੀਂਹ, ਹਨੇਰੀ, ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦਰ-ਬਦਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਮਿੱਸਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਘਰ-ਘਰ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਤੋਂ ਰੋਕਣ। ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾ ਕਿਸੇ ਰਈਸ (ਅੱਜ ਕਲ ਰਾਜਸੀ ਲੀਡਰ) ਦੇ ਜਲਸੇ 'ਪਰ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਖਿਆਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰੰਤੂ ਜਿਥੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਗੱਫੇ ਮਿਲਣੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋੜ ਘੋੜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕੋ, ਆਪ ਸੋਚੋਗੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਖ਼ੁਦ ਬੀਮਾਰੀ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਨਿਸਫਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਕੁਰੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਰਹਿਤ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਇਹ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਿਆਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਰਹਿਤ ਤੋਂ ਬਚਾਈਏ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਉਤਨੇ ਭੀ ਬੱਚੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਤਦ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਜਵਾਂ ਮਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਬਾਪ-ਦਾਦੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਲੁਕੋ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਇਕ ਲਾਇਕ ਪੁੱਤਰ ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਭਾਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ। ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਐਵੇਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਚਾਂਘੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਨਿਸਫਲ ਹਨ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਪਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ

ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਰਹਿਤ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਭਾਈ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ ਤਦ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਛਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਜਸ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲੈਣਗੇ।

ਈਸਾਈਆਂ ਦਿਆਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਵਲ ਦੇਖੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਬਾਕੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਯਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੰਗਾ ਚੋਖਾ ਖਾ ਕੇ ਡਕਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਲੇਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕਈ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅੱਠੀਂ ਦਿਨੀਂ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਵੱਡਾ ਫਖਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਥਿੜਕ ਗਏ ਹਾਂ, ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਵਾਲੀ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ, ਦਿਮਾਗ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਿਰ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ, ਨਜ਼ਲਾ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਯਾ ਵੇਹਲੇ ਬੈਠੇ ਟੋਹਰਾਂ ਮਾਰਨਗੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਫਾਕ ਪੁਆਉਣ ਦੀਆਂ ਯਾ ਜਿਸ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣਗੇ ਉਸ ਦਿਆਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਫਾਕ ਪੁਆਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਤਾਂ ਕੱਚੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਬਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਕਰਨਗੇ। ਸਵਾਰਥ ਪੂਜਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਖ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਧਰ ਦੀਆਂ ਓਧਰ, ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਏਧਰ। ਜਿਥੋਂ ਸੁਲੱਭਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਓਥੋਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ। "ਜਿਥੇ ਦੇਖੀ ਤਵਾ ਪ੍ਰਾਤ ਓਥੇ ਗਾਵਾਂ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ।" ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੌਰੇਗਾ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਓਹ ਕੇਵਲ ਟੁਕੜਗਦਾਈ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਾਸਤੇ ਸਾਦਾ ਰਹਿਣਾ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵੇਖੋ ਕਈ ਐਉਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਰਮੈਨਾਂ ਦੇ ਤਲੰਗੇ ਨਾਮ ਕਟਾ ਕੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਐਉਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਟ ਪਤਲੂਨ ਅਤੇ ਟਸਰ ਦੇ ਸਾਫੇ ਅਤੇ ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ (ਅੱਜ ਕਲ ਟੈਰੀਕਾਟ) ਕੀ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ ਜਦ ਤਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰਤੀਬਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਉੱਨਤੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਪੰਥ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨੀਉਂ ਥੋਥਲੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਮਿਲਣਗੇ ਪਰੰਤੂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਮਿਲਣਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਆਪ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਗਰਜ਼ ਕਿ ਇਸ ਉਤਮ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੋਣਗੇ ਪਰੰਤੂ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪਣੇ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਣਗੇ।

ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਛੇਤੀ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਗਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਛੇਤੀ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸਿੱਖ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਿੱਛੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਅਸਲ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੋਕ ਓਸੇ ਨੂੰ ਸਤ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਛੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ "ਕਿ ਪ੍ਰਥਮੇ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੇ ਅਪਨਾ ਪਾਛੈ ਅਵਰ ਰੀਝਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪੁ ਹਿਰਦੈ ਜਾਪੈ ਮੁਖ ਤੇ ਸਗਲ ਸੁਨਾਵੈ"—ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫਿਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਸੱਚੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਾ ਆਪ ਭੀ ਕਮਾਵੇ। ਦੂਸਰੀ ਇਹ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਲਾਨਾ ਜਲਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਵੱਡੀ ਘਬਰਾਹਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਜਲਸੇ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਰਚਨੇ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਿਬਾਹੁਣ ਅਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਮੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲਸੇ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਜਲਸੇ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਖੜੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦਿਲ ਤੋਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਗਲੇ ਸੁਆਦ ਭੀ ਗਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੇ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣੇ ਦਾ ਵਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਵੱਲਾ ਬੋਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਧੱਬਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਹਾਂ। ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਫਿਰ ਇਹ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਤ ਸਮਝ ਸਕਣ ਕਿ ਬੋਲਣੇ ਵਾਲਾ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ 'ਪਰ ਵਖਿਆਨ ਦੇਣੇ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ 'ਪਰ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਸਿੰਘ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਪਿਓ ਦਾਦੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸੁਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ 'ਪਰ ਨਕਸ਼ ਕਰ ਲੈਣ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ, ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਯਾਦ ਰਹੇ ਯਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਸੋ ਜਦ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਤਦ ਆਪ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉੱਨਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਥਾਂ ਢੂੰਡਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਖਾਈ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਹੋਰਥੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਿਆਂ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਲਈ ਵਾਹਿ, ਵਾਹਿ! ਧੰਨ! ਧੰਨ! ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਬੇਇਖਤਿਆਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜਪ, ਤਪ, ਹਠ, ਜਤ, ਸਤ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਤਕ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਕੁਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਉਪਰਲੇ ਮਹਾਨ ਭਾਵ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

> ਕਬੀਰਾ ਜਹਾ ਗਿਆਨੁ ਤਹ ਧਰਮੁ ਹੈ ਜਹਾ ਝੂਠੁ ਤਹ ਪਾਪੁ ॥
> ਜਹਾ ਲੋਭੁ ਤਹ ਕਾਲੁ ਹੈ ਜਹਾ ਖਿਮਾ ਤਹ ਆਪਿ ॥

ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਝੂਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਲੋਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਖਿਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਹਾਈ ਅਤੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਨ ਚੈਨ ਸਭ ਤਰਫ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅੰਧਕਾਰ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਹੈ, ਤਦ ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ, ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ। ਤਦ ਪੰਥ ਪਰ ਨਮੂਨਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਖੁਦ-ਬਖੁਦ ਹੀ ਪੰਥ ਸੁਧਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ "ਜਹਾ ਖਿਮਾ ਤਹ ਆਪਿ" ਓਥੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਰਾਜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਭ ਕਾਰਜ ਸਿਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਲੋਭ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਪਾਲਣੇ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਝੋ ਕਿ ਚੰਦ ਦਿਨ ਦੀ ਹੀ ਖੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਯਮ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਭ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਧ ਆਤਮਾ, ਸ਼ੁਧ ਆਚਰਣ ਰਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਕਹਿਣੀ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਦਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਜਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਤਦ ਪੰਥ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਤਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਫਲ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਗੇ।

ਦੂਸਰੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਤਦ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਮੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹਿਕਮੇ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜੇ ਤਕ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਭੀ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਅਜਿਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਸ 'ਪਰ ਅਸੀਂ ਘਮੰਡ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣੇ ਲਈ ਇਸ ਬਾਤ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਯਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਹਰ ਇਕ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਣ ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਗਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਭ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬਾਤ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਦੇ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਅੱਛੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੌਮ ਰੂਪੀ ਵੱਡੇ ਭਾਰੀ ਮਕਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਤੀਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦੀ ਕੌਮ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਬਾਤ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਖਲਾਕੀ ਅਰਥਾਤ ਸੁਧਾਚਰਨ ਦੇ ਅਸੂਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ ਨਾ ਕਿ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਨਸਾਨ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਾਉਣੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਾਤ ਵੱਡੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਚਣ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੀਨ 'ਪਰ ਪੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਰਖਲਾਫ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਨਹੀਂ ਵੇਖੋਗੇ ਜੋ ਸੁਨਤ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਵੇਖੋਗੇ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਵੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਰਹਿਤ ਤੇ ਜਤ ਸਤ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਰਹਿਣੀ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਫਿਰਕੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ 'ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਜ਼ਬੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਵੇਖੋਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਪਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਤ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕੌਮ ਬਣਨੇ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਾਤ ਕੌਮ ਬਣਨੇ ਦੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਖ਼ਿਆਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹਿਰ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਜਿਥੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਨਹਿਰ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਨਿਚਾਈ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਬਰਾਬਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਹਰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੈਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਲੈਵਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਨਹਿਰ ਕੱਢੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਨਿਸਫਲ ਧਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਅਕਾਰਥ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਲੋਕ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹਿਰ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਨਿਚਾਈ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਜਾ ਕੇ ਨਹਿਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਬਣਨੇ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਖ਼ਿਆਲ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਿ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਾਤ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਾ ਦਾ ਧਾਗਾ ਮਣਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਸਾਂਝਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੌਮਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਦੇ ਵਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਬਾਤ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਬਰਸ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਝਗੜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਕੌਮ ਅਜਿਹੇ ਮਰਕਜ਼ ਦੇ ਗਿਰਦ ਹੁਣ ਚਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਜੀਬ ਬਾਤ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਕਈ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋ ਵੱਡੇ ਫਿਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰ ਕਈ ਫਿਰਕੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ—ਇਕ ਕਨਸਰਵੇਟਵ, ਲਿਬਰਲ, ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ, ਆਇਰਸ਼ਲੀਗ। ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਪਰ ਕਈ ਬਾਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਝਗੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ ਧਰਮ ਦੇ ਝਗੜੇ ਹੁਣ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਚੰਦਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਭੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਇਕ ਕੌਮੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਦਾ ਜੋ ਮੁਖਾਲਫ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਝਗੜਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭੀ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੀ ਝਗੜਨਗੇ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਖਾਲਫ ਪਾਰਟੀ ਭੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਮਰਕਜ਼ ਯਾ ਸਾਂਝਾਪਨ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਵਿਚ। ਨਾਸਤਕ ਤੋਂ ਨਾਸਤਕ ਨੁਕਤਾਚੀਨ ਭੀ ਜੋ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਈਸਾਈ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਧੁਰੇ ਉਡਾਂਦਾ ਹੋਏ ਜਦ ਮੁਲਕ ਯਾ ਕੌਮ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਹੁਣ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਦ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜੇ ਕਈ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸੁਧਰੇਗੀ। ਜਦ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਰਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਫਾਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਦਬੇ ਦਬਾਏ ਹੋਇਆਂ ਕੋਈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੈਟਕ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਵਿਖਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਇਕ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਤਦ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਪੁਕਾਰਾਂ

ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਥ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਲੇਖ

ਹੱਡ ਤੋੜਵੀਂ ਮਿਹਨਤ, ਪਰ ਨਿਰਾਰਥ

੧. ਲੁੱਧਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕੰਮ

ਲੁੱਧਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ: ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਕੱਢ-ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਪਰ ਢੇਰ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਦ ਸਾਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੰਡਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਵੰਡਦੇ ਵੰਡਦੇ ਇਕ ਮੱਛੀ ਵੀ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਫੇਰ ਉੱਦਮ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ 'ਪਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਪ-ਖਪ ਕੇ ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਕਲ ਆ ਜਾਏ ਕਿ ਜੋ ਮੱਛੀ ਵੱਧ ਯਾ ਘੱਟ ਹੈ ਉਹੋ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਈਏ ਅਰ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੂਰੀਆਂ ਹਨ ਸੋ ਰਲ ਕੇ ਵੰਡ ਲਈਏ ਤਦ ਕਿਆ ਹੀ ਹੱਛਾ ਹੋਵੇ। ਕਿੰਤੂ ਇਤਨੀ ਹੀ ਅਕਲ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁੱਧਰਾਂ ਵਾਂਙ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੂਰਤ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਇਕ ਭਾਵ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਥ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਰੰਭਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਹਨਤਾਂ ਅਰ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਫਲਦਾ ਫੂਲਦਾ ਦੇਖੀਏ ਤਦ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਉਸ ਮੱਛੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਭਾਵ ਵੱਧ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝਦੇ

ਹਾਂ ਕਿ ਬਸ ਹੁਣ ਇਹ ਕੰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਹੋਰ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕੰਮ ਆਰੰਭੇ ਸਨ ਅਰ ਆਰੰਭ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੁੱਧਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਸਫਲ ਗਏ।

ਕਿੰਤੂ ਜੇ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਭੀ ਇਤਨੀ ਅਕਲ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੋ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੀਏ ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਇਕ ਭਾਵ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਪਟ ਰੱਖ ਕੇ ਇਤਫਾਕ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਜੇਕਰ ਖਾਸ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰੀਏ। ਫਿਰ ਉਸ ਕਾਰਜ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਜਿਤਨੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪੰਥ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਪਰ ਇਤਫਾਕ ਕਰਕੇ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਤਦ ਦੇਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਕਲ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਭਾਈ ਤੰਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਸ ਕਮੇਟੀ ਯਾ ਸਭਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਯਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸੋਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਇਕ ਭਾਵ ਅਤੇ ਰਾਇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਜ੍ਵਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਜਦ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਸੂਰਤ 'ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਜਦ ਕੁਛਕ ਦੇਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹੋ ਭੂਤਨੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਸੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ "ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਅਕਲ ਨਹੀਂ" ਆਖਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸੱਜਣਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਡੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਹਿਰੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੋ ਅਰ ਇਸ 'ਪਰ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰੋ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਜਣ ਜਨ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਚਾਰਨਗੇ।

(ਮਈ 24 ਸੰ: 1901, ਜੇਠ ਦੀ 12 ਸੰਮਤ : 1958 ਬਿ: ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ)

੨. ਕੁੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਵਾਮੀ ਭਗਤੀ

ਕੁੱਤਾ ਇਕ ਐਸਾ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਛੂਹਨ 'ਤੇ ਭੀ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਤਾਈਂ ਅਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਰ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਦੁਰਕਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਰਾਦਰ ਸਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਦ ਪੁਰਖ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੋਜਨਾਂ ਦਾ ਥਾਲ ਰੱਖ ਕੇ ਛਕਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਦੂਰ ਬੈਠਾ ਹੀ ਝੁਰਕਦਾ ਅਰ ਪੂੰਛ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਰੱਜ ਕੇ ਪੇਟ ਭਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕੁਝ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਜੂਠਾ ਅੰਨ ਦੂਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਯਾ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਹੋਏ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬਾਤ ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਲੀਲ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਦਾ ਦੁੱਖ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਸਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਸਾਉਣ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਸਰਦੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਸਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਖੂਬੀ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਫਤਾਂ ਦਾ ਸਤਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਭੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਤਨਾ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰ ਕੇ ਭੀ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸਵਾਮੀ-ਭਗਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਸੱਚਾ ਖੈਰਖਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੋਰ ਅਤੇ ਉਚੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ ਅਰ ਪੁਕਾਰ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਕਿ ਹੇ ਪਾਪੀਓ, ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਓ ਅਰ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਨੀ ਨਾ ਕਰੋ ਅਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਸਵਾਮੀ ਜੀ, ਉਠੋ ਜਾਗੋ ਅਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਚੋਰ ਤੋਂ ਬਚਾਓ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਸਿਫਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਧਨਾਢ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਧਨੀ, ਨਿਰਧਨ, ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮੰਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਭਗਤੀ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੇਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਇਸ ਦੁਰਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਥੇ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਨਿਰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਧੰਨਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਆਦਮੀ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਕਹਾਏ।

ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਰੱਖਕ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਖਾਰਥ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਭੀ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਧਰਮ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਅਜਿਹਾ ਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ 'ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਭੋਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਐਸੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਪਾ ਕੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਧਨ-ਸੰਪਦਾ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਿਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਠਾਕਰ ਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਘੰਟੇ ਬਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਕਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਾਈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਸੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਅਨਮਤੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਕਈ ਅੱਛੇ ਅੱਛੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਿਰ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਫ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਚੋਰ ਇਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਕੋਈ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਰ ਐਥੋਂ ਤਕ ਗਿਰ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਭੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਐ ਸੱਜਣ ਜਨੋ, ਆਪ ਦੇਖੋ ਅਰ ਸੋਚੋ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਗਿਰੇਬਾਨ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਪਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਜੋ ਆਪ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਹੈ ?

(ਜੇਠ ਦੀ ੧੨ ਸੰਮਤ ੧੯੫੫ ਬਿ: ਮਈ ੨੪ ਸੰ: ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਦੇ ਸਪਤਾਹਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਊ ਵੰਗਾਰ :

੩. ਜਾਗਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ

ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਬਾਤ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਾ-ਪਰਵਾਹੀ 'ਪਰ ਹਾਨੀ ਉਠਾਉਣ 'ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ : ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਮੱਝਾਂ ਸੂਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਦੋਨੋਂ ਇਕੋ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਂਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਕਦ ਸੂਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਟੇ ਦੇਣਗੀਆਂ ਕਿ ਕੱਟੀਆਂ, ਦੂਜਾ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਝ ਛੱਡੇ ਕਿ ਅਕਸਰ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਆਪੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਮਹੀਆਂ ਸੂਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈਆਂ। ਤਦ ਜੋ ਜਾਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਕਰੇ ਕਿ ਜੋ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਦੀ ਮੱਝ ਕੱਟੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮੱਝ ਦੇ ਕੱਟੇ ਨਾਲ ਬਦਲ ਲਵੇ, ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਆਖ ਦੇਵੇ ਕਿ ਤੇਰੀ ਮੱਝ ਨੇ ਕੱਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਪੰਜ ਚਾਰ ਮਹੀਆਂ ਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਤਦ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਸੁਸਤ ਆਲਸੀ ਨੇ ਉੱਦਮੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਇਹ ਕਯਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜੋ ਤੇਰੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੇ ਕੱਟੇ?

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈ "ਜਾਗਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ" ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੂੰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਜਾਗਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਮੱਝੀਆਂ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਕੱਟੀਆਂ ਦੇਂਦੀਆਂ।

ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਨੂੰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਾਈਆਂ 'ਪਰ ਲਗਾ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਠੀਕ ਏਹੋ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਚਲਤਾ ਰੂਪ ਧਰਮਾਕਾਰ ਬਿਰਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਮੱਝ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੁਰਾਨ, ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਅੰਜੀਲ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੇਦ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮਝੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਖ਼ੂਬੀ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਅਗਿਆਨ

ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁਰਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਹੀ ਮੱਤ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੱਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੱਤ ਦਾ ਸਾਇਆ ਆਖ ਕੇ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਲੋਕ ਜਾ ਕੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਅੰਜੀਲ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ ਤਾਂ ਪੁਕਾਰ-ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਤਰਜਮਾ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਗਿਆਨ ਹੈ ਸੋ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਰਾਧਾ ਸਵਾਮੀ ਨਾਮੇਂ ਮੱਤ ਨਵਾਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਟੜੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨਘੜਤ 'ਵੇਦ ਭਾਸ਼ਾ' ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਹਮ ਧਰਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਤ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਮੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਜ ਤਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹਰ ਇਕ ਮੱਤ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਘੜਤ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਜੈਸਾ ਕਿ "ਬਾਝ ਮੁਹੰਮਦ ਭਗਤ ਅਜਾਈਂ" ਲਿਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ "ਸ੍ਰੀ ਅਸਕੇਤ ਜਗਤਕੇ ਈਸਾ" ਰੂਪੀ ਕੱਟੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਫਿਰ "ਹਿੰਦੂ ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹ" ਦੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰ "ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ" ਆਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਚੁਰਾਨੇ ਦਾ ਕੱਟਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਥੇ ਮੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਐਸੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸੋ ਕੇਵਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ

ਦੀ ਸੁਸਤੀ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਧਰਮੋਂ ਅਧਰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ 'ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਜਾਗਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ।"

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਐ ਸੱਜਣ ਜਨੋਂ, ਹੁਣੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਗੋ ਅਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਰ ਲਵੋ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੋ ਅਰ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਆਂਪ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਆਂਲ ਕਰੋਗੇ।

(ਜੇਠ ਦੀ ੧੯ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਬਿ:, ਮਈ ੩੧ ਸੰ: ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਦੇ ਸਪਤਾਹਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

ਜੇ ਧਰਮ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ

੪. ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਓਥੇ ਸੱਭੋ ਕੁਛ

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਰਮ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਯਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਇਸ ਲੋਕ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਸਮੇਤ ਹਾਨੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮਤਾਤ ਸੱਦਦੇ ਸਨ, ਏਹੋ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪੁਰਖ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਸੁਖ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰ ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਪਦਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਮੀ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨੀ ਅਤੇ ਅਧਰਮੀ ਨੂੰ ਪਾਪੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੁੰਨੀ ਸਵਰਗੀ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਨਰਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਭੀ ਸਾਫ਼ ਸਾਬਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਯਾ ਜਿਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਪਾਪੀ ਕੌਮ ਨਰਕ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਖ ਸੰਪਦਾ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦਾਸੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਖੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ 'ਪਰ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਕੈਸਾ ਉੱਤਮ ਪਦਾਰਥ ਹੈ।

ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਧਨੀ ਪੁਰਖ ਨੇ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਅਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਧਰਮ ਕਰ ਲੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਬਿਉਪਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿਆਂਗਾ,

ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲ ਮੇਰੇ ਨਗਰ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਰੀਦਾਂਗਾ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਦਰਿਦ੍ਰ' ਰੱਖਿਆ ਅਰ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਜਦ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਹੋਕਾ ਦੇਵੇ ਕਿ "ਲੈ ਲਵੋ ਦਰਿੱਦ੍ਰ" ਤਦ ਇਸ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਨ ਅਰ ਆਖਣ ਕਿ ਅਸਾਂ ਨੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕੰਗਾਲ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਨਾ ਖਰੀਦੀ। ਜਦ ਉਹ ਆਦਮੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਚਲਿਆ ਤਦ ਉਸ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਅਰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਤੇਰੀ ਇਹ ਮੂਰਤੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਖਰੀਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਦਰਿਦ੍ਰ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪਰੇ ਨੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਰੀਦਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਅਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ।

ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਰਾਤ ਪਈ ਤਦ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਪਾਸ 'ਭਾਗ' ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਦਿਓ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ? ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਭਾਗ' ਹਾਂ ਅਰ ਆਪ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦਰਿਦ੍ਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਥੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਹੈ ਉਥੇ 'ਭਾਗ' ਦਾ ਕਿਆ ਕੰਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਾਤ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਇਹੋ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈ, ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਜਦ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਆਇਆ ਤਦ 'ਲੱਛਮੀ' ਆਈ ਅਰ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਆ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਾ ਮੰਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਨੇ ਏਹੋ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਰਿਦ੍ਰ ਹੈ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਛਮੀ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਜਦ 'ਭਾਗ' ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ ਫਿਰ ਅਭਾਗ ਪਾਸ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਏਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਜਦ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ ਆਇਆ ਤਦ 'ਯਸ਼' ਅਰਥਾਤ 'ਕੀਰਤੀ' ਆਈ ਅਰ ਆ ਕੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਾ ਮੰਗੀ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕਿਆ ਦੁੱਖ ਹੈ? ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ 'ਦਰਿਦ੍ਰ' ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਧਨ ਦੇ ਪਾਸ ਯਸ਼ ਕਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਜਦ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਚੌਥੇ ਪਹਿਰ ਧਰਮ ਆਇਆ ਅਰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਾ ਮੰਗੀ ਜਿਸ 'ਪਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਰੱਖ ਲੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਭਾਗ, ਲਛਮੀ ਅਤੇ ਯਸ਼ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਗਏ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਭਾਗ ਨਿਰਧਨ ਅਪਜਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦਰਿਦ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਪਾਸ ਧਰਮ ਕਦ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਦ ਹੱਸ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਐ ਧਰਮ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਕੋਈ ਨਾ ਖਰੀਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਰੀਦਾਂਗਾ। ਸੋ ਇਹ ਦਰਿਦ੍ਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਖਰੀਦਿਆ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ। ਸੋ ਜਦ ਮੈਂ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨਿਭਾਇਆ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਏਂ।

ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਮ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੜਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਨਾ ਆਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਯਾਫਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨ 'ਪਰ ਓਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਦ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਗ ਆਏ ਅਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਿਦ੍ਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਸੋ ਫਿਰ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜਿਥੇ ਧਰਮ ਓਥੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਰਹਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਲੱਛਮੀ ਆਈ ਅਰ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਜਿਸ 'ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਮੁੜੀ ਹੈਂ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਧਰਮ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋ ਜੋ ਘਰ ਜਾਵਾਂ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ ਜੋ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਕ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰ ਆ ਬਿਰਾਜੇ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮਾਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਾਸ ਧਰਮ ਹੈ ਉਸ ਪਾਸ ਨੌ ਨਿਧਾਂ ਅਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧਾਂ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਪਾਸ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂ ਵੱਲ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਈਸਾਈ ਕੌਮ ਜੋ ਧਰਮ 'ਪਰ ਪੱਕੀ ਹੈ ਇਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਅਰੂਜ ਪਾਇਆ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮ

ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਰਹੀ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਬੁਲੰਦ ਰਿਹਾ, ਅਰ ਇਸ ਨੇ ਦੀਨੀ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਤੋਂ ਇਸ ਕੌਮ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰਕ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ’ਤੇ ਇਹ ਕੌਮ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰ ਆਸ਼ਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਾਈਂ ਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਰੀ ਰਹੀ ਤਦ ਰਹੀ ਸਹੀ ਭੀ ਗਿੱਲ ਸੁੱਕ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਐ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸੱਜਣ ਜਨੋ, ਆਪ ਯਾਦ ਕਰੋ ਉਪਰਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤਾਤਪਰਜ ਨੂੰ ਅਰ ਧਾਰਨ ਕਰੋ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਿਸ ’ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ’ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੁਭਾਗ ਹੋ ਕੇ ਰਹੋ। ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਖਾਲਸਾ ਭਾਈ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ’ਪਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕਰਨਗੇ।

(ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਹਾੜ੍ਹ ਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਬਿ: ਜੂਨ ਦੀ ੧੪ ਸੰ: ੧੯੦੧)

੫. ਕੋਹ ਨਾ ਚੱਲੀ ਬਾਬਾ ਤਿਹਾਈ

ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਆਂਕ ਜੋ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਘਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਵਰਖਾ ਪੈਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਦੇ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ’ਪਰ ਅੰਬ ਦੇ ਪੇੜ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤਾਈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਰਗੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜੋ ਅੰਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਲ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ’ਚੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜੋ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਨਾਲ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਯਾ ਕੁਛ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਅੱਛੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਤੋਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਯਾ ਫਿਰਕੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਸੁਆਂਕ ਅਤੇ ਮੁਰਗੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਕਰ ਲੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ’ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਕੌਮ ਨੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤਾਈਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ’ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਅੱਛੇ ਪੁਰਖਾਰਥ ਨਾਲ ਉਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਧਨੀ, ਰਾਜਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ, ਆਲਮ ਅਤੇ ਫਾਜ਼ਿਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਕੌਮ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮਸੀਹ ਕੋਈ ਧਨੀ ਅਤੇ ਆਲਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨੇ ਵਾਲੇ ਮਣੁਏ ਅਤੇ ਟਿੱਡੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਪੜਾ ਤਕ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਚਮੜੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਿੰਡੇ 'ਪਰ ਲਪੇਟਦੇ ਸਨ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੋਚੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦੇ ਸਨ। ਖਾਣੇ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਮਾਸ ਅਤੇ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਆਲੂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨੇ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਆਪਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਿਖਾਈ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਛੂਆਂ ਅਤੇ ਟਿੱਡੀ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਹ ਦਿਨ ਆਵੇਗਾ ਕਿ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਰ ਰੇਲ, ਤਾਰ, ਪ੍ਰੈਸ, ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਫੋਟੋਗਰਾਫ ਆਦਿਕ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਭੂਗੋਲ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਣਗੇ ਅਰ ਮਸੀਹ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਝੰਡਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ 'ਪਰ ਝੁਲੇਗਾ।

ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੀਨ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਇਆ ਤਦ ਇਕ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉਸੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੁਛ ਦਾ ਕੁਛ ਦਿਖਾਇਆ। ਅਰਬ ਦੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਰਤਾਓ ਦੀ ਕੁਛ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਹ ਖਿਆਲ ਜੋ ਖੁਦਾ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਮਾਨ ਖਲੀਫਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਿਲ ਅਤੇ ਦੀਨਦਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰੌਣਕ ਦੇਣਗੇ? ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਫਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਸਿਦਕੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਤ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉਸਰਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਕਤ 'ਪਰ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ 'ਪਰ ਨਤੀਜੇ ਦਿਖਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਧਨਾਢ ਅਤੇ ਆਲਿਮ, ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੀ ਦੀਨੀ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜਦ ਅਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਿ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਫ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਪਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਥੇ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਤਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਗਰੀਬ ਜੱਟ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉ ਬਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੜੇ-ਬੜੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰਗਮ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਭਰਮਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ। ਜਿਸ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇਂ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਘਾਸ ਦੇ ਤਿਣਕਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੰਥ ਦੇ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਐਸੀ ਬਣੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਜਤੀ, ਸਤੀ, ਗੁਣੀ, ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨੇਕ ਨਾਮ ਬਣਾਉਣਗੇ ?

ਪਰ ਦੇਖਣੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਈ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਰਾਜੇ ਨਹੀਂ, ਸੌਦਾਗਰ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਤਫਾਕ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਕੌਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗਿਰ ਜਾਏਗੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ 'ਪਰ ਅਸੀਂ ਵੱਡੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਐ ਸੱਜਣ ਜਨੋਂ, ਦੇਖੋ ਕਿ ਕੌਮ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਚਿਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਠੀ, ਜਪੀ, ਤਪੀ ਅਤੇ ਸਤੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਦੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਇਸ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੋ ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰਨਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਅਰ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥ ਉੱਨਤੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਚਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ, ਯਥਾ—"ਫਰੀਦਾ ਲੋੜੈ ਦਾਖ ਬਿਜਉਰੀਆਂ ਕਿਕਰਿ ਬੀਜੈ ਜਟੁ ॥ ਹੰਢੈ ਉਂਨ ਕਤਾਇਦਾ

ਪੈਧਾ ਲੋੜੈ ਪਟੁ ॥'' ਅਰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਉੱਨਤੀ 'ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਕਰਨਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ''ਕੋਹ ਨਾ ਚੱਲੀ, ਬਾਬਾ ਤਿਹਾਈ'' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

(ਹਾੜ ਦੀ ੧੫ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਬਿ:, ਜੂਨ ੨੮ ਸੰ: ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

੯. ਐ ਪੰਥ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ 'ਪਰ ਪੱਕਾ ਰਹੁ

ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਵਸਤੂ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ 'ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਜੋ ਵਸਤੂ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮੂਹੋਂ ਧਿੱਕਾਰ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਨ।

ਕੇਸ ਜੋ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਕਵੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕਾਵਯ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਰ ਸ਼ੋਭਾ ਉਤਨੇ ਚਿਰ ਹੀ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਗੇਰੇ ਜਾਣ ਤਦ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣ 'ਤੇ ਭੀ ਚਿਤ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕਵੀ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਬੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਾਰ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹੋ ਦੰਦ ਜੋ ਟੁੱਟ ਕੇ ਮੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਭੀ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੁਰਖ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਭੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੰਦ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਹੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇ ਜੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ''ਸੰਗੇ ਸੰਗੀਣ ਬਜਾਏ ਖ਼ੁਦ ਅਸਤ'' ਇਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੱਥਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪੁਰ ਪਿਆ ਹੀ ਭਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਜਦ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਭਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਭੀ ਇਹੋ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਖੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਇਸ

ਵਾਸਤੇ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਪਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤਕ ਜੋ ਇੱਜ਼ਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੌਮੀ ਖਯਾਲਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਇਹ ਕੌਮਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪਵਾਨ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਭੀ ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ 'ਪਰ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਖਾਨਦਾਨ ਭੀ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪੁਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਓਹ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੋਂ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਆਦਮੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਗਿਰ ਕੇ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤਦ ਤੋਂ ਇਹ ਕੌਮ ਹਾਸੀ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਮੂਰਖ ਤੋਂ ਮੂਰਖ ਆਦਮੀ ਭੀ ਹਰ ਇਕ ਬੇਵਕੂਫੀ ਦੀ ਬਾਤ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖਾਂ ਸ਼ਾਹੀ' ਕਰਕੇ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ 'ਪਰ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਵੱਡੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਪੰਥ ਹਤੈਸ਼ੀਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਐ ਸੱਜਣ ਜਨੋ, ਆਪ ਜਾਗੋ ਅਰ ਦੇਖੋ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿੱਥੋਂ ਤੋੜੀ ਗਿਰ ਗਈ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਪਰ ਰੱਤੀ ਭਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇ ਸੱਜਣ ਜਨੋਂ, ਆਪ ਉਠੋ ਅਰ ਪੁਕਾਰੋ ਕਿ ਐ ਪੰਥ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲਾਂ 'ਪਰ ਪੱਕਾ ਰਹੁ।

(ਹਾੜ ਦੀ ੨੯ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਬਿ:, ਜੁਲਾਈ ੧੨ ਸੰ: ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਦੇ ਸਪਤਾਹਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

੭. ਸਾਡੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਅੱਛਾ ਅਰ ਧਰਮ 'ਪਰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਧਰਮ 'ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਣ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਭੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਈ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਕੁਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਣ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਕਦੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਤਨ-ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਧੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਪਰ ਤੁਛ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਈਸਾਈ ਇਸਤਰੀ ਐਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਅੰਜੀਲ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਨਮੂਨਾ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਨ ਵਕਤ 'ਪਰ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਅੰਜੀਲ ਫੜੀ ਗਿਰਜੇ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਧਰਮੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਭਾਵ ਦੇ ਹੋਣੇ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੜੇ ਬੜੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਸਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਐਸ਼ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰ ਸ਼ਹਿਰ ਬ-ਸ਼ਹਿਰ, ਗਾਉਂ-ਗਾਉਂ ਅਤੇ ਘਰ-ਘਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਫਿਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਦੁਰਬਚਨ ਭੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਅਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨੋਂ ਭੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ੇ 'ਪਰ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੋਟੇ ਬਚਨਾਂ 'ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਧਰਮ ਉੱਨਤੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਗਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਲਵੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜ ਵੇਲੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਅਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਭੀ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਦੀਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਇਹ ਭੀ ਈਸਾਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਕਿੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੱਸਣਾ ਆਪਣਾ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਫਰਜ਼ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰ ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ ਭੀ ਹੋਰ ਪਾਸੋਂ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਡੁਲਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਨੇ ਭੀ ੧੩ ਸੌ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦੀ ਨੂੰ ਐਸੀ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ

ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਜ਼ਹਬ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਪਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਗੰਧ ਮਾਤਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿੰਤੂ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਜਾਹਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਗਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮਨ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨੇ ਦੀ ਉਮੰਗ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਧਰਮ ਕਿਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਰ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਅਰ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਥੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਰ ਨਿਸ਼ਚਾ, ਕਿਥੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਜਾਣ ਕੇ ਸਿਰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਰਦਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੀ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਮਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਦਕਵਾਨਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ, ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਣ ਜੋ ਕਿ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਵਿਚ, ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਖ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜੂਹਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ਼ੇਰ ਆਦਿਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਭੈ ਸਨ, ਨਿਧੜਕ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਅਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਥੇ ਇਹ ਅੱਜ ਕੱਲ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵੜਦੀਆਂ। ਕਿਥੇ ਕੈਦਖਾਨਿਆਂ ਅਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਪਿਆਸੇ ਰਹਿ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਭਾਗ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਕਿਥੇ ਆਨੰਦ ਯੁਕਤ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੰਤਰਾਂ-ਜੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਕਬਰਾਂ 'ਪਰ ਭਟਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ। ਕਿਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤੇ, ਭੂਤ ਪਰੇਤ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਦਕਵਾਨ ਭੈਣਾਂ, ਕਿਥੇ ਭਰਾਈਆਂ ਦੀਆ ਸ਼ੀਰਨੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਕਿਥੇ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਹਰਦਮ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਕਿਥੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕੁਰੀਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਇਹ ਆਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਕਹਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਤਨੀ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ

ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਲਾ ਸੋਚੋ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮਤੇ ਹੋਣ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਵੱਸੇਗਾ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਭਲਾ ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੌਣ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਪਰ ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਕਥਨ ਵੀ ਹੈ ਯਥਾ :

ਖਸਮ ਪੂਜੇ ਦੇਵਦਾ, ਭੂਤ ਪੂਜਨੀ ਜੋਇ।
ਏਕ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵੇਖੇ ਦੋ ਮਤਾ, ਕੁਸ਼ਲ ਕਵਨ ਵਿਧ ਹੋਇ।

ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਈਆਂ, ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਹੀ ਦੱਸਣ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਭਾਵ ਤੋਂ ਗਿਰ ਕੇ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋ। ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡੇ ਹਮਸਾਇਆ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਿਤਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਰ ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੀਆਂ ਗਿਰ ਗਈਆਂ ਹੋ ਅਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਗਿਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋ। ਸੋਚੋ ਅਰ ਸੁਧਾਰੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੇ ਹੁਣ ਵੀ ਨਾ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਧਰਮ ਭਾਵ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆ ਸਕੋਗੀਆਂ ?

ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਈਆਂ, ਭੈਣਾਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਉੱਤਮ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰੋ ਅਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਮ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਗਯਤਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਪਰਉਪਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਲ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਗਿਰ ਜਾਓਗੀਆਂ ਕਿ ਫੇਰ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕੋਗੀਆਂ। ਸੋ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਸਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਧਰਮ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਬੀੜੇ ਉਠਾ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਗੀਆਂ।

(ਸਾਉਣ ਦੀ ੨੬ ਸੰਮਤ ੧੯੫੮ ਬਿ:, ਅਗਸਤ ੯ ਸੰ: ੧੯੦੧ ਈ. ਨੂੰ ਨੰ: ੧੫, ਜਿ: ਨੰ: ੯ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਦੇ ਸਪਤਾਹਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

੯. ਮੁੰਡਨ ਈਸ਼ਵਰ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ

ਮੁੰਡਨ ਦੀ ਰਸਮ ਅੱਜ ਕੱਲ ਇਤਨੀ ਤਰੱਕੀ 'ਪਰ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਰਸਮ ਤਕਰੀਬਨ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਉੱਨਤੀ 'ਪਰ ਹੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀਸ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਜਿਤਨੇ

ਹਿੰਦੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਪਰ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਪਟੇ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਜੇ ਭੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਹੁਣ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਪਟਿਆਂ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਰਸਮ ਭੀ ਤਕਰੀਬਨ ਗੁੰਮ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਅੱਗੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਮੀ ਹੀ ਸਿਰ ਮੁਨਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੇ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਸਿਰ ਮੁੰਨੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ ਜਾ ਕੇ ਸਿਰ ਮੁਨਾ ਕੇ ਬੁਰੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਰਸਮ ਦਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਵੇਦਾਂ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਦਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਇਹ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ ਯਥਾ: "ਹ੍ਰਿਦਯ ਮੈ ਕੇਸ਼ ਹ੍ਰਿਨਯ ਸ਼ਮਸ਼ੁ" ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਕੇਸ ਸੋਨੇ ਵਰਗੇ ਹਨ ਅਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਦ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਕੇਸਾਂ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਆ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹੋ ਈਸ਼ਵਰ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਰ ਮੁੰਨੀ ਰਸਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਨ ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ? ਪਰੰਤੂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰੀਯ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਢਕਵੰਜ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜੇ ਇਹ ਮੁੰਡਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤੁਛ ਬਾਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ ਖੁਦ-ਬਖੁਦ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲੇ ਜੇਕਰ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਨ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿੰਤੂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਿਆਦ ਮੁਕੱਰਰ 'ਪਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੜਕਾ ਸੱਤਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੰਦ ਜੋ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਦੰਦੀਆਂ ਅਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਵਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਖੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ

ਦੰਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੁੰਡਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਦੰਦਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਾਲ ਉਤਾਰ ਦਿਆ ਕਰਦਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਭੀ ਦੰਦਾਂ ਵਾਂਗਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ। ਈਸ਼ਵਰ ਸਭ ਦਾ ਇਕ ਅਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹੈ, ਇਕੁਰ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿਯਮ ਭੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਸਿਰ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁਨਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਨਾਉਣਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਈਸ਼ਵਰ ਰੋਜ਼ ਫਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਦਾ ਅਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬੋਦੀ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ।

ਤੀਜਾ ਜੋ ਉਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁਰਾ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਅਰ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਾਫ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਜੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਉਹ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਭੀ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਗੰਜੇ ਅਤੇ ਖੋਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਨ ਸੰਸਕਾਰ ਅਥਵਾ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਕਟਵਾਉਣਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਢਕਵੰਜ-ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ।

ਜੋ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਰੋਡਾ-ਭੋਡਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਸੋਨੇ ਵਰਗੇ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾ ਰੱਖਦਾ। ਜੋ ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਜਟਾਜੂਟ ਰਹੇ ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੰਡਨ ਦੱਸੇ, ਉਸ ਦੀ ਬਾਤ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੰਮ ਆਪ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਉਸ 'ਪਰ ਕੌਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਤਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਮੁੰਡਨ ਦੀ ਰਸਮ ਈਸ਼ਵਰ ਵਲੋਂ ਯਾ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਮੁੰਡਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਲ ਜੋ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹਨ ਮਹਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਨਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ 'ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਤਨੀ ਯੁਕਤੀ ਕਾਫੀ ਹੈ

ਕਿ ਜੇ ਮੁੰਡਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਵਾਲ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹਨ ਜਿਸ ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ ਕਟਾਉਣੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲੜਕੇ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਰੀਰ ਭੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਚਮੜਾ ਭੀ ਉਤਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਉਹ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਟਾ, ਮੂਤਰ, ਲਹੂ, ਹੱਡ ਅਤੇ ਮਾਸ ਆਦਿਕ ਮਹਾਂ ਮਲੀਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਿੱਟ ਦਿੰਦਾ ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਚਮੜਾ ਹੀ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿਰ ਮੁੰਨੀ ਮਰਜ਼ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਢੂੰਡਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਹਾਤਮ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਵਲ ਦੇ ਢੰਗ 'ਪਰ ਦੋ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੁੰਡਨ ਦਾ ਭਾਰਾ ਮਹਾਤਮ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਉਧਰ ਫਸ ਗਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਯਥਾ : ''ਮੂਡ ਮੁੰਡਾਏ ਜੋ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥ ਮੁਕਤੀ ਭੇਡ ਨ ਗਈਆ ਕਾਈ ॥'' ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਅਰਥਾਤ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ੋ ! ਇਹ ਮੁੰਡਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜਣਾਂ ਅੱਗੇ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਨਿਵੇਦਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਠੱਗਣੇ ਵਾਸਤੇ ਢਕਵੰਜ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਅਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੇ ਹੁਣ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਪਰ ਭੀ ਆਪ ਈਸ਼ਵਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਓਗੇ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਸਿਵਾਇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਯਤਨ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ ? ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਆਪ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਪਛਤਾਉਣਾ ਨਾ ਪਵੇ।

(ਭਾਦੋਂ ਦੀ 1 ਸੰਮਤ 1958 ਬਿ:, ਅਗਸਤ ਦੀ 16 ਸੰ: 1901 ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ' ਨੰ: ਜਿ: 9 ਵਿਚ ਛਪਿਆ)

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕੀਕੁਰ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਹੁਸਨ ਦੇ ਝਗੜੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਲ 'ਪਰ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ ਸੁੱਤੇ ਜਾਗ ਉਠੇ। ਸਰ ਸੱਯਦ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਨੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੌਮੀ ਖਿਦਮਤ ਚੱਕੀ, ਹਾਲੀ ਨੇ ਜਗਾਉਣਾ ਤੇ ਪੁਕਾਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਵੇਖੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਅਜੇ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਕਿ ਚਲ ਬਸੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰ ਸੱਯਦ ਦੀ ਤੁਲਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਨਿੱਤਰਦਾ, ਸੋ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਗਿਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਰਲਾਪ ਕੌਮੀ ਦਸ਼ਾ 'ਪਰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ, ਆਪ ਦੇਖੋ ਹੁਣ ਏਹ ਸਾਡੇ 'ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਘਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਯਥਾ :

ਕਿਸੀ ਨੇ ਯਿਹ ਬੁਕਰਾਤ ਸੇ ਜਾ ਕਰ ਪੂਛਾ (ਕਿਸੀ ਨੇ ਬੁਕਰਾਤ ਹਕੀਮ ਪਾਸੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ) ਮਰਜ਼ ਤੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਮੁਹਲ ਕਹੱਕਿਆ ਕਿਆ (ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਰੋਗ ਕਿਹੜਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ) ?

ਕਹਾ 'ਦੁਖ ਜਹਾਂ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਐਸਾ, (ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰੋਗ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ, ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ)

ਮਗਰ, ਵਹ ਮਰਜ਼ ਜਿਸ ਕੋ ਆਸਾਨ ਸਮਝੇਂ (ਪਰ ਉਹ ਰੋਗ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰੋਗ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝੋ)

ਕਹੇ ਜੋ ਤਬੀਬ ਉਸ ਕੋ ਹਿਜ਼ਯਾਨ ਸਮਝੇਂ (ਜੋ ਕੁਛ ਹਕੀਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਕਵਾਸ ਸਮਝੇ)

ਸਬਬ ਯਾ ਅਲਾਮਤ ਗਰ ਉਨਕੋ ਸੁਝਾਏਂ (ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਲੱਛਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ) ਤੋਂ ਤਸ਼ਖੀਸ਼ ਮੇਂ ਸੌ ਨਿਕਲੇ ਖਤਾਏਂ। (ਤਦ ਹਕੀਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਸੌ ਭੁੱਲਾਂ ਕੱਢਣ) ਦਵਾ ਔਰ ਪਰਹੇਜ਼ ਸੇ ਜੀ ਚੁਰਾਏਂ (ਦਾਰੂ ਦੇ ਪਰਹੇਜ਼ ਤੋਂ ਨੱਕ ਵਟਣ)।

ਯੂੰਹੀ ਰਫਤਾ ਰਫਤਾ ਮਰਜ਼ ਕੋ ਬੜ੍ਹਾਏ। (ਇਕੁਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਰੋਗ ਵਧਾਈ ਜਾਣ)

ਤਬੀਬੋਂ ਸੇ ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਮਾਨੂਸ ਹੋ ਵੁਹ (ਹਕੀਮਾਂ ਨਾਲ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਨ)

ਯਹਾਂ ਤਕ ਕਿ ਜੀਨੇ ਸੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਂ ਵੁਹ (ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਿੰਦ ਤੋਂ ਭੀ ਹੱਥ ਧੋ ਲੈਣ)

ਯਹੀ ਹਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਂ ਉਸ ਕੌਮ ਕਾ ਹੈ (ਠੀਕ ਇਹੋ ਹਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਹੈ)

ਭੰਵਰ ਮੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਆ ਕੇ ਜਿਸ ਕਾ ਗਿਰਾ ਹੈ (ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਘੁੰਮਨਘੇਰ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ)

ਕਿਨਾਰਾ ਹੈ ਦੂਰ ਔਰ ਤੂਫਾਂ ਬਪਾ ਹੈ। (ਕਿਨਾਰਾ ਦੂਰ ਹੈ ਤੇ ਤੂਫਾਨ ਮਚ ਗਿਆ ਹੈ)

ਗਮ ਹੈ ਯਿ ਹਰਦਮ ਕਿ ਅਬ ਡੂਬਤਾ ਹੈ (ਇਹੋ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਡੁੱਬਾ ਕਿ ਹੁਣ ਡੁੱਬਾ)

ਨਹੀਂ ਲੇਤੇ ਕਰਵਟ ਮਗਰ ਅਹਿਲ ਕਿਸ਼ਤੀ (ਪਰ ਬੇੜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਊ ਪਾਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰਤਦੇ)

ਪੜੇ ਸੋਤੇ ਹੈਂ ਬੇਖਬਰ ਅਹਿਲ ਕਿਸ਼ਤ (ਨਿਸਲੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਬੇਸੁਰਤ ਸੌਂ ਰਹੇ ਨੇ ਬੇੜੀ ਵਾਲੇ)

ਘਟਾ ਸਿਰ ਪੇ ਅਦਬਾਰ ਕੀ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਸਿਰ 'ਪਰ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਘਟਾ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ)

ਫਲਾਕਤ ਸਮਾਂ ਅਪਨਾਂ ਦਿਖਲਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਕੰਗਾਲ ਪਨ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਜਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ)

ਨਹੂਸਤ ਪਸੋ ਪੇਸ਼ ਮੰਡਲਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਘੁੰਮਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ)

ਚਪੋ ਰਾਸ ਸੇ ਯਿਹ ਸਦਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ (ਸੱਜੇ ਖੱਬਿਓਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ)

ਕਿ ਕਲ ਕੌਨ ਥੇ ਆਜ ਕਿਆ ਹੋ ਗਏ ਤੁਮ (ਕਿ ਕੱਲ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਾਓ ਤੇ ਅੱਜ ਕੀ ਹੋ ਗਏ ਹੋ)

ਜ਼ੱਲਤ ਪੇ ਆਪਣੀ ਕਨਾਤ ਵੁਹੀ ਹੈ (ਆਪਣੇ ਘਾਟ 'ਪਰ ਉਹੋ ਸੰਤੋਖ ਹੈ)

ਮਿਲੇ ਖਾਕ ਮੇਂ ਪਰ ਰਊਨਤ ਵਹੀ ਹੈ (ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰਲ ਗਏ ਪਰ ਆਕੜ ਉਹੋ)

ਹੁਈ ਸੁਬਹ ਔਰ ਖਾਬਿ ਰਾਹਤ ਵਹੀ ਹੈ (ਸਵੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦ ਉਹੋ ਆ ਰਹੀ ਹੈ)

ਨਾ ਅਫਸੋਸ ਉਨ੍ਹੇਂ ਅਪਨੀ ਦਿਜਤ ਪੇ ਹੈ ਕੁਛ (ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਖੇਹ ਖੁਆਰੀ 'ਪਰ ਰਤਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ)

ਨ ਰਸ਼ਕ ਔਰ ਕੌਮੋਂ ਕੀ ਇਜ਼ਤ ਪੇ ਹੈ ਕੁਛ (ਨ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਰੀਸ ਹੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ)

ਬਹਾਂਯਮ ਕੀ ਔਰ ਉਨ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ਯਕਮਾਂ (ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਦਸ਼ਾ ਹੈ) ਕਿ ਜਿਸ ਹਾਲ ਮੇਂ ਹੈ ਉਸੀ ਮੇਂ ਹੈ ਸਾਦਾਂ (ਕਿ ਜਿਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹਨ ਉਸੇ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਹਨ)

ਨਾ ਜ਼ਿਲਤ ਸੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨ ਇਜ਼ਤ ਕਾ ਅਰਮਾਂ (ਨਾ ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਲੱਕ ਵਟਦੇ ਹਨ ਨ ਅਬਰੋ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ)

ਨ ਦੋਜ਼ਖ ਮੇਂ ਤਰਸਾਂ ਨ ਜਨਤ ਕੇ ਖਾਹਾਂ (ਨਾ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭੈ ਹੈ ਨਾ ਸਵਰਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ)

ਲੀਆ ਅਕਲ ਵ ਦੀਨ ਸੇ ਕੁਛ ਕਾਮਨ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਤੇ ਅਕਲ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ)

ਕੀਆ ਦੀਨਿ ਬਰਹਕ ਕੋ ਬਦਨਾਮ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ (ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਟਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ)

ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਆਪ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਹੈ ? ਟਿਚਕਰਾਂ ਕਰਕੇ ਤੇ "ਮੈਨੂੰ ਕੀ" ਕਹਿ ਕੇ ਦਿਲ ਪਰਚਾ ਲਿਆ ਕਰੋਗੇ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗੋਗੇ ਅਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਡੁਬਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਚਾਓਗੇ। ਕੁਝ ਹਿੰਮਤ ਕਰੋ। ਮਖੌਲ ਤੇ ਝਗੜੇ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਠੱਠੇ ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁਕੇ। ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ 'ਪਰ ਆਪ ਭੀ ਤਰਸ ਖਾਓ।

(ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਪੰਨਾ ੪, ਕਾਲਮ ੧, ਫਰਵਰੀ ੧੯,੧੯੦੨)

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ)

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੀ ਜਾਨ, ਪ੍ਰਾਣ ਚੂਸਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੀ ਅਮਰ ਵੇਲ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆਈ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੰਦੂਏ ਵਾਂਗ ਲਪੇਟਾਂ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਜੋ ਹਸਤੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੇ ਉਭਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੋ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ' ਆਦਿਕ ਸੋਭਾ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਸਨ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਕਈ ਘੰਟੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਸਨ। ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ, ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਆਦਿਕ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਏਨੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਾਧੂ ਦਇਆ ਨੰਦ ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਵਿਜੈ ਪਤਾਕਾ ਲਹਿਰਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਧੂ ਦਇਆ ਨੰਦ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਵਾਦ' ਵਿਚ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਘਾਲਣਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨ-ਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ, ਨਿਤਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ੨੦ ਸਾਲ ਆਪ ਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਜੀਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਜੀਭ ਨੇ ਕਲਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸੈਂਕੜੇ ਲੇਖਾਂ, ਦਰਜਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜੋ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ ਉਸੇ

ਦਾ ਫਲਸਰੂਪ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇਕ ਸਥਾਨਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਜਣਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੌਮ-ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮਹਾਜ਼ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਇਤਨਾ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਵੀ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਜੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸੌਖੀਆਂ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਦੋਂ ਦੇ ਕਈ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਊਕੇ ਹੀ ਸੱਖਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫ਼ੌਜ ਤੋਂ ਹੀ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਇਸ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਰਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਤੱਤ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕੁ ਥਹੁ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਨਿਰੀਖਣ ਵੇਲੇ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਵੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਨਾਤਨਵਾਦੀ, ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ੧੮੭੯ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਲਾਹੌਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਆਗੂਆਂ, ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਂਗਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚਮਿਆਰ ਆਖ ਕੇ ਭੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਮਰ ਭਰ ਇਹ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਿਭਾਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਰ ਕਦੇ ਕੌੜਾ ਅਤੇ ਕਮੀਨਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਰਚਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਖਾਰ-ਬਿੰਦ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚੇ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਥ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਚਾਰਦੇ ਤੇ ਉਭਾਰਦੇ

ਸਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਨੋਟਾਂ ਅਤੇ ਦਰਦ ਭਿੰਨੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਦੂਜੇ ਧੜੇ ਦੇ ਆਗੂ ਜਾਂ ਸੰਪਾਦਕ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਭਾਵ ਭਿੰਨੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਉਸ ਜਿਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਦਿਲ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੫੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨੰਦਪੁਰ ਕਲੌੜ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ), ਜੋ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਭਾਈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮੇ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਾਧੂ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਇਤਨੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਛੋਟੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਿੱਤ ਰਾਮ ਸਾਧੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਕੱਢੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਪਿੰਡ ਚੱਠਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਿਕ ਕੇ ਸੰਤ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪਾਸੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਨਿਧੀ ਰੱਜ ਕੇ ਸੰਚਿਤ ਕੀਤੀ। ਏਥੋਂ ਆਪ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਲਾਹੌਰ ਹੋ ਗਈ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਰੇਲਵੇ ਬਾਬੂ) ਨਾਲ ਮਿਲਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ। ਏਥੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਯੋਗ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਯੋਗੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਤੇ ਭਾਈ ਤਖ਼ਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਿਹੇ ਉੱਘੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸਨੱਦ ਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਜੂਝਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੇ।

ਸਾਧੂ ਦਇਆ ਨੰਦ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਵਿਚ ਹਰਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਧਾਂਕ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਫਿਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਗੁਰਮਤ

ਉਪਰੋਂ ਅਨਮਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਖੰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਨਵੀਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰੂਹ ਭਰ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜੋਣ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕੌਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਲੇਖਣੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕੁਲ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ; ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਣਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅਦਾਰੇ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕ ਅਜਿਹੀ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਘੱਟ ਜਾਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ, ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਚਿਰ ਜੀਉਣੇ ਜੀਵਨ, ਤਤ ਨਿਖਾਰ ਨਿਖਾਰ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਟੋਰਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਵੀ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜੋ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਉਪਰ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਬਲ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਤੇ ਗੁਪਤ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਉੱਘੀ ਹਸਤੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਤ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਲੇਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 'ਚ ਲਿਆਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜਾਣ ਸਕਣ ਕਿ ਇਕ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀ ਉੱਚ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਜਿਗਰ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਪੇਚਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਨੂੰ 'ਕੌਮ ਲੁੱਟੀ ਗਈ' ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਦੀ ਧੁਨੀ 'ਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕੰਬਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਨੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਕਾਲੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪਰਚੇ (ਮਿਤੀ ੧੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੦੧) ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛਾਪੀਆਂ। ਮੁੱਖ ਸਫੇ 'ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਛਪੀ। ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਸੁਨੇਹੇ ਕਾਲੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਲਾ ਕੇ ਦਿੱਤੇ, ਪੱਤਰ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਜੋ ਮੁਖ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ

ਨੂੰ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਨਾ ਕਰੇ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਸੀ, 'ਜਾਗੋ ਜਾਗੋ ਜੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਕੌਮ ਬੈਠੀ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਜਗਾਵੇ'। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਦ ਭਿੰਨੀ ਭੀਣੀ ਬਾਣ ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਨੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ ਉਹ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਤੂੰ ਸੁੱਤੀ ਕੌਮ ਜਗਾਈ ਸੀ, ਅੱਜ ਕੌਮ ਤੈਨੂੰ ਜਗਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਜਾਗ ਤੇ ਦੇਖ ਹਾਲਾਂ ਤੇਰਾ ਛੋਹਿਆ ਕੰਮ ਕਿੰਨਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜੋ ਕੌਮ ਦੀ, ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਗਣ ਲਈ ਕੌਮ ਹਾਵੇ ਭਰਦੀ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਧੁਨੀ ਉਠਦੀ ਹੈ :

ਜਾਗੋ ਜਾਗੋ ਜੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ,
ਕੌਮ ਬੈਠੀ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਜਗਾਵੇ।
ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਨੀਂਦ ਪਿਆਰੀ,
ਕਿਉਂ ਜਾਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾ ਆਵੇ।
ਕਦੀ ਕੌਮ ਜਗਾਈ ਸੀ ਤੈਨੇ,
ਲੰਮੇ ਕਢ ਕਢ ਵੈਣ ਤੇ ਹਾਵੇ।
ਹਾ! ਜਗਾਇਕੇ ਕੌਮ ਭੁਲੱਕੜ,
ਆਪ ਸੌਂ ਗਏ ਹੋਇ ਬੇਦਾਵੇ।
ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਹੁਣ ਜਾਗੋ,
ਏਹ ਨੀਂਦ ਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੇ।
ਕੀਤੀ ਕੌਮ ਜਗਾਇ ਨ ਤਕੜੀ,
ਨਿਰਬਲ ਛਡ ਨ ਹੋਵਨਾ ਵਾਵੇ।
ਦੇਈਏ ਦੁਖ ਨ ਸੁਤੇ ਨੂੰ
ਐਪਰ ਤੇਹੇ ਜਿਹਾ ਨ ਨਜ਼ਰੀ ਆਵੇ।
ਜੇਹੜਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰਖਿਆ ਸੰਭਾਲੇ,
ਭਾਰੀ ਪੰਡ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੇ ਚਾਵੇ।

ਅਖ਼ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਲਾਹੌਰ ਸਫ਼ਾ ੮ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਛਾਪੀ ਗਈ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਰਥੀ ਦੇ ਜਲੂਸ ਸਮੇਂ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਸੰਗਤ ਵੈਰਾਗਮਈ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ੧੧ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜੀ, ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ 'ਚੋਂ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਨੀਂਦ ਵਾਲਾ ਗੀਤ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ' ਵੀ ਛਪੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਪਈ ਪਾਸ ਦੁਆਤ ਹੈ ਉਹੀ।
ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੋਹੀ।
ਕਲਮ ਦਾਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਧਰਿਆ।
ਪੱਤਰ ਕਾਗਜ਼ ਡੁਬਕਾ ਭਰਿਆ।
ਵਿਚ ਨਿਥਾਵੀਂ ਬੈਠੀ ਮੈਂ ਹਾਂ।
ਸੀਨਾ ਪਾਟਾ ਰੁਦਨ ਕਰੇ ਹਾਂ।
ਹੱਥ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾ ਸੀ ਕਾਨੀ।
ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਗ ਹੁਤੀ ਕਤਵਾਨੀ।
ਉਹ ਸੀ ਬੀਰ ਤੇ ਯੋਧਾ ਭਾਰਾ।
ਮੈਂ ਤਲਵਾਰ ਹੁਤੀ ਦੋ ਧਾਰਾ।
ਕਈ ਜੰਗ ਫਤੇ ਰਲ ਕੀਤੇ।
ਵੈਰੀ ਕਈ ਮੁਕਾ ਸਨ ਲੀਤੇ।
ਸ਼ੋਕ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਸਿਧਾਰੇ।
ਉਹੋ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇਗ ਮਹਾਨੀ।
ਪਰ ਨਾ ਸ਼ਕਤ ਰਹੀ ਕਤਵਾਨੀ।
ਹੋਇ ਨਿਮਾਣੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਈਆਂ।
ਫਿਰ ਕਾਨੀ ਦੀ ਕਾਨੀ ਰਹੀਆਂ।
ਮੇਰਾ ਤੇਜ ਗਿਆ ਉਠ ਨਾਲੇ।
ਮੇਰੇ ਖੰਬ ਹੋ ਗਏ ਕਾਲੇ।
ਜਿੰਦੜੀ ਬਾਝੋਂ ਜੀ ਪੁਰ ਦੇਹੀ।
ਹੋਈ ਬਾਝੋਂ ਧਨੀ ਦੇ ਉਜੇਹੀ।
ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਤਿ ਹਿਰੀ ਹੁਣ ਸਾਰੀ।
ਰਹੀ ਕਾਨੀ ਦੀ ਕਾਨੀ ਵਿਚਾਰੀ।

ਬਜਾਵਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਬਾਜਾ।
ਹਥੋਂ ਛੁਟਿਆ ਤੇ ਕੂੜਾ ਸਾਜਾ।
ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗੀ ਕਾਨੀ।
ਰਹੀ ਤੇਗ ਨਾ ਹੁਦ ਕਤਵਾਨੀ।
ਮੇਰਾ ਧਨੀ ਜੋ ਅਹਿ ਸਿਆਣਾ।
ਛਡ ਬਿਦੇਸੀ, ਦੇਸ਼ ਸਿਧਾਣਾ।
ਛਵਿਧਵਾ ਭੇਸ ਭਇਆ ਹੁਣ ਮੇਰਾ।
ਲਗ ਜੰਗਾਲ ਛਇਆ ਕੁਵਲੇਰਾ।
ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਚਿਖਾ ਤੇ ਪਾਉ।
ਸਤੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮੋਹਿ ਦਿਵਾਉ।
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਹਥ ਜਾਵਾਂ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਖ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ਸੀ : 'ਕੌਮ ਲੁੱਟੀ ਗਈ'।

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉੱਨਤੀ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਇਕ ਜੁਦਾ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਖੂਬ ਫੈਲਾਇਆ। ਦੂਜਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਜਗਾਈ ਸੀ। ਆਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਜੋ ਐਡੀਟਰੀ ਉਹ ਕਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ।" ਫੇਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। (ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਾਸਕ-ਪੱਤ੍ਰ ਨਿਰਗੁਣੀਆਰਾ ਵਿਚੋਂ ੧੫ ਜੂਨ, ੧੯੭੩)।